

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

X

1917

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXVII

AARHUS STIFTS AARBØGER.

Indhold af de 10 Aarbøger 1908—17.

Hele Stiftet:

1908. M. Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelse.
1913. C. Heilskov: Fortidens Landeveje.
1916. Joakim Larsen: Landsbyskolerne 1716.
1917. Th. Madsen: Hygoms Visitatser.

Aarhus:

1908. Wimmer: Den sidst fundne Runesten.
1910. Bering Liisberg: Det ældste Aarhus.
1911. P. Holm: Om Jægergaarden.
— C. J. T. Thomsen: Om Hospitalet.
— T. Baumgarten: Aarhusfamilier.
1913. — Kronprindsens Klub.
1914. — Det for. dram. Selskab.
1916. — Færgeløbet.
1917. Ejler Haugsted: Borgporten.

Skanderborg:

1908. C. Heilskov: Skanderborg for 100 Aar siden.
— P. R. Povlsen: Damsstenen.
1909. Bering Liisberg: Skanderborg.
1915. Th. Sørensen: Regenborg.

Horsens:

1909. Chr. A. Jensen: Cl. Cortsens Gaard.
1910. C. Heilskov: Gamle Indskrifter.
1911. Johs. Malling: Frue Kirke.
1917. C. Klitgaard: En Handelsvedtægt.

Aarhuseggen:

1908. Chr. A. Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet.
1912. N. Friis: Fra Krigsaaret 1849.
1915. Ejler Haugsted: Familien Marselis.
1917. — Et Fundament i Viby.
1917. Rübner-Petersen: Fra sidste Krig.

Hadsherred:

1912. Johs. Malling: To Præster.
1913. — Nedrevne Kirker.
1913. Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1915. H. L. Møller: Slægtshist. fra Rodtenseje.

Skanderborg-Silkeborg Egnen:

1909. L. Lassen: Tovstrup By.
— N. Ø. Lassen: Sagn og Minder.
1912. Øm Klosters Krønike v. J. Olrik.
1914. M. Kristensen: En Skoleholder i Overby.
1914-17. Edv. Egeberg: Linæa Sogn.
1915. R. Bording: Fra Træskoegnen.
1916. K. Rasmussen: »Oprøret« 1791.
1917. Chr. Heilskov: Ry Mølle.
1917. L. Lassen: Fra Trearskrigen.

Horsenseggen:

1908. A. J. Geilager: Hovieret paa et Gods.
1909. — Af Provst Schmidts Optegnelser.
— J. Lykke: »Heksemordet« i Brigst.
1910. — En Tiendestrid.
1911. — Paa Jagt efter Brændevinstøj.
— — Fra Trearskrigen.
1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svenskekrigen.
1912. I. Bye Jørgensen: Krigstilstanden 1807-14.
1916. M. Kristensen: Seminariet.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavn.
1912. — Om Præsterne i Vellev.
1914. Kr. Carøe: Mads Weis (Hinge).
1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
1917. R. Mortensen: Skovplantningen paa Hederne.

I dette Foraar har Historisk Samfund udsendt sin tiende Aarbog. Som de udkomne Aarbøger viser, har Samfundet samlet Oplysninger om den stedlige Befolkningens Liv og Færden i tidligere Tid. Mange dygtige og interesserede Medarbejdere har sluttet sig til os, og de Medlemmer, der stiftede Samfundet og kom til det første Par Aar, har trofast holdt ud. Men der er en Sky paa Samfundets Horisont: den ringe Tilgang af nye Medlemmer. Der kommer hvert Aar saa mange nye, at Afgangen ved Død og Bortrejse vejes op, men der er ingen væsentlig Fremgang.

Der maa i Aarhus og Skanderborg Amter kunne findes mere end ca. 600 Mennesker, der nærer saa megen Interesse for Egnens Fortid, at de vil indtræde i Historisk Samfund og betale de to Kroner om Aaret, som alene Aarbogen er værd.

Den følgende kortfattede Oversigt over de 10 udgivne Aarbøgers Indhold vil godtgøre, hvor alsidigt et historisk Stof det er, som her er bleven gjort tilgængeligt. Selv en stræng og kyndig Kritiker maa indrømme, at de større og mindre Afhandlinger, som her er offentliggjorte, i Lødighed ikke staar tilbage for, hvad andre historiske Samfund i Landet har udgivet i deres tilsvarende Aarsskrifter.

Som det klart er udtalt i Lovene, søges Sansen for Stiftets historiske Minder vækket og værnet ikke blot ved Aarbøgernes Udgivelse, men ogsaa ved Møders og Foredragss Afholdelse. Der er da ogsaa i Aarenes Løb holdt en Række vel besøgte Møder paa forskellige Steder i Stiftet, og det tør siges, at ogsaa paa denne Maade er historisk Oplysning bleven spredt blandt Stiftets Befolkning. Og endelig maa Foretagender som Margrethe-Stenens Rejsning og Købet af Øm Klosterkirkes Grund regnes med blandt Samfundets gode Gærninger.

Men Samfundet vilde være i Stand til at yde endnu større og bedre Arbejde — bl. a. engagere flere dygtige Foredragsholdere langvejs fra — hvis det havde større Pengemidler til sin Raadighed, o: hvis der var flere Medlemmer.

Ethvert tiltrædende Medlem kan erhverve de tidligere udgivne Aarbøger — saa længe Oplaget slaar til — for en meget nedsat Betaling: 4 Kr. for alle 8 (Aarbogen for 1910 er udsolgt); 1 Kr. for enkelte Aargange. For det nu betalte Medlemsbidrag 2 Kr. leveres Aarbogen 1917.

Paa Forretningsudvalgets Vegne:

EJLER HAUGSTED,

p. t. Formand.

St. Pauls Kirkeplads 7.

AARHUS STIFTS
AARBØGER
X

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

X

1917

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXVII

REDAKTIONSUDVALG:

- Ejler Haugsted,* Underbibliotekar, For-
mand.
- I. Henningsen,* Forstander for den jydsk
Handelshøjskole.
- V. J. von Holstein Rathlou,* Underbibliotekar.

Skovplantningen

paa

Hederne før Dalgas.

Af R. MORTENSEN.

I

I en Foraarsmaaned 1916 var det 50 Aar siden, Hedeselskabet blev stiftet. Denne Begivenhed og Dalgas' hele Indsats blev af saadan Betydning, at 1866 danner et iøjnefaldende, naturligt Skel i Hedearbejdets Historie, saaledes at man i denne maa regne med før og efter dette Aar.

Medens sidste, paa nærværende Omraade saa lykkelige halve Aarhundrede, ligger klart i Dagen, er der i den almindelige Bevidsthed kun bevaret en yderst svag Erindring om den lange og trange Periode, der gik forud for Dalgas' og Hedeselskabets Fremkomst. Ja man har — endog i seneste Tid — oplevet det forunderlige, at den gamle Paastand om, at alt, hvad der ligger forud for Dalgas, maa regnes at være saa godt som spildt, spredt, mislykket — er gentaget med en Enstemmighed, der næsten maa forekomme mystisk.

Slutningen af Marts er en Tid med Forventning, med Anelse om det der skal komme, naar Is og Frostlag er smeltet til Bunds. Der ligger noget symbolsk deri, at det netop blev den af Aarets Maaneder, i hvilken Selskabet saa Lyset. Der var Foraar i Luften — som i Naturen saaledes ogsaa med Hensyn

til omhandlede Sag. Men denne Tilstand var ingenlunde kommen med eet Slag. Ligesom ude over Markerne Underet skrider frem gennem en længere Udvikling, saadan var det, der skete efter 1866, Resultatet af Forberedelser, begyndt langt tilbage. Ellers var den glædelige Fremgang under Hedeselskabets Førrerskab slet ikke sket saaledes.

Vil man kende den hele Hedesag i dens Forløb fra Begyndelsen omkring 1750 til vore Dage, maa man se den paa Baggrund af den Vækst, der i dette Tidsrum er foregaaet med Folkets Evne, Vilje og Følesæt. I Aarene op mod 1800 og flere Tiaar efter var Forholdet blandt Menigmands Flertal dette, at ingen vilde saa, naar ikke Udsigten til at høste laa umiddelbart lige for. Enhver Udviklingslinje skulde gerne ende netop ved egen Person, for at man vilde bevæge sig ad den. Paa saadan Stengrund strandede alle Forsøg paa at faa det almene Folk med til Hedeopdyrkning og Plantning. Thi Frugten heraf kunde først med nogenlunde Sikkerhed falde i andet eller senere Léd. Tiden savnede ikke patriotiske, varmhjertede og dygtige Mænd, som med Iver, enkeltvis eller gennem Selskaber, Gang efter Gang prøvede at tage Sagen op. Altid forgæves. Først henimod 1840'erne og særlig omkring 1850—60'erne viser der sig gode Tegn til Forandring mod det bedre. Og da var det, Dalgas tog fat, Føreren, som med Held formaede at indfange det gryende, den vaagnede Sans, forme, organisere, lede Bevægelsen til Handling og praktisk Resultat. Saaledes kommer den frugtbare Tid fra 1866, den store Privatudfoldelse.

Første Afsnit af Hedeomdannelsen blev Statsdrift. Thi naar man ikke kunde komme frem ad den fri-

villige Foretagsomheds Vej — og hvem vilde i Grunden, saaledes som Sagerne paa Landet stod, undres herover — saa maatte Regeringen selv gaa foran, om Skovplanerne skulde have Fremgang — og det skulde de.

II

Arbejdet med at fremelske Skov paa Jyllands øde Jorder staar i Forbindelse med Bestræbelserne for at nyttegøre Hederne ved Opdyrkning til Agerland: Kolonisationen. Det er to Sider af samme oprindelige Sag med skiftende Vægt, saaledes at først den ene derefter den anden særlig er i Forgrunden. Da Kolonihistorien her er uvedkommende, udskilles Plantningen som noget selvstændigt, hvad den ogsaa snart blev i Virkeligheden.

Tanken om at faa Trævækst til at indtage Lyngens Plads kom frem i Tiden omkring 1750, og Anledningen var for en Del til at begynde med den almindelige Frygt for Træmangel, som i disse Aar greb stærkt om sig, her i Landet som i hele Mellemeuropa, særlig Tyskland. Alle Vegne — og ikke mindst i Danmark — havde Skovplyndringen i foregaaende Tidsperiode bragt Brændselnød i Udsigt, og man spejdede nu efter Udveje for at afværge denne Kalamitet. Det laa da nær for vort Vedkommende bl. a., at fæste Opmærksomheden paa Jyllands mægtige Hedestrøg, som næsten i Sammenhæng fra Kolding til Aalborg laa helt unyttede hen. I en Aarrække fremkom da fra forskellig Side talrige Forslag, Planer og Indberetninger angaaende den rejste Sag. Alle disse Skrifter vidner om megen Interesse; nogle for Nutiden at se mærkelig fremsynede og forstandige, andre derimod helt lyriske, men stundom meget morsomme.

1757 blev der udsat en Prisopgave — Guldmedaille „saa god som 12 Ducater“ — af følgende Indhold:

„Er det mueligt og paa hvilken Maade er det best giørligt, at optage til Agerdyrkning og Skov-Vext de adskillige ødeliggende Hedemarker i Nørre-Jylland? Hvilke ere de sande Forhindringer, og hvorledes kunde samme best røddes af veyen, uden nogen vedkommendes Fornærmelse?“

Belønningen vandtes af en Teolog fra Viborgeggen, Søren Thestrup (f. i Testrup v. Lysgaard) ved en Afhandling, hvori fastslaas, at der „kunde plantes og med Tiden opvoxe de deyligste Skove — — ja jeg tror ganske vist, at Gran, især Fyr-Træer med Nytte dér kunde forplantes og voxe“. ¹⁾ Nævnte Søren Thestrup, som senere blev Kongens Kasserer ved Kolonianlæggene (døde allerede 1763), havde en stærk Tro til Sagen, men indsaa ogsaa Vanskelighederne: „— den gemeene Mand holder alt nyt for umueligt; de haver ikke Skiønsomhed at indsee Tingene, ikke Villie, Lyst og Kierlighed at forsøge noget, de vil komme let og ligesom sovende til alle Ting; naar de kand sliide deres Tid, bekymre de sig ikke om Eftertiden. De Fattige kand ikke paatage sig noget, thi de haver ikke Evne dertil, — — de Rige og Formaaende vil ikke vove deres Midler eller anvende deres Arbejde paa nye Indretninger, hvoraf de ikke kand straks faa Frugterne i Hænder — —“

Imidlertid havde Staten som bekendt i Slutningen af 1750erne iværksat Opdyrkning af Hedestrækninger

¹⁾ Oec. Magaz. 1758. III. — Se forøvrigt denne Afhandling, der er sjælden interessant, ikke mindst ved den fremragende Naturskildring af Heden — Tidspunktet taget i Betragtning.

langs den gamle Viborg—Kolding Landevej paa Alhedens østre Side og lidt efter tillige paa en tilsvarende Del af Randbøl Hede, hvor store Arealer i den Anledning var opmaalt og indtagne under Rentekammeret og derefter for Kongens Regning uddelt til indvandrede Kolonister. Da nu den anden Opgave med Plantning trænger paa, benytter man Lejligheden til paa egen Grund samtidig at forsøge her.

I en Indberetning af 16. Oktober 1760 hedder det: „Paa den Side imod Karup (der tales om Haverdal ved den nuværende Frederiks Station) — — hvoraf et stort Stykke skal bruges til at plante Skov af Gran paa, naar det er indkastet“. Af en lignende Redegørelse fra 26. December 1761 ses: „Fyr- og Gran-Frøe er og saæt, men deraf har allene det Fyr-Frøe, som kom fra Blokbiørg, vildet groe; det øvrige fra Norge har ey villet voxe.“

Disse første Tilløb til Skovkultur paa Jyllands Heder blev imidlertid forgæves. Der saædes om nogle Gange ved alle Kolonierne. Men „des formedels Kuld og Blæst“, og fordi den opbrudte Hede endnu ikke er helt raadnet, er det alt sammen „ganske udgaaet“.¹⁾

Da Rentekammeret snart fik nok at gøre med selve Kolonisterne, blev Sagen foreløbig lagt hen. Men en Snes Aar senere foreslog Amtmanden i Silkeborg, at man igen skulde forsøge. Rentekammeret var villigt hertil og lod en sagkyndig Forstmand anstille Undersøgelser. Disse resulterede i, at Forslaget maatte fraaades, grundet paa Vestenvindens Magt, Jordbundens Alholdighed og hele den tilstedeværende Usikkerhed bl. a. med Markfred. Efter dette igen

¹⁾ Danske Atlas.

nogle Aars Udsættelse. Men een Gang fremkommen kunde Tanken om Skov paa Lyngheden ikke i Længden holdes tilbage; ved Tid og Lejlighed dukker den stadig op saavel i Regeringskredse som udefra.

1786 meddelte Koloniforvalteren, Major Moldrup, Marsvinlund, i en Indberetning til Rentekammeret, at Beboerne af Frederikshøj og Frederikshede har pløjet et Par Stykker Hede, hvori ønskes at saa Fyr- og Granfrø. Han ansøger om, at Staten vil give det fornødne Frø og udvikler, hvorledes der dog vilde være noget vundet, om man blot kunde naa at faa opelsket lidt Krat paa de fuldstændig nøgne Strækninger, derfor foreslaas at der plantes Hyld og Tjørn mellem det saaede Frø.

Om dette Spørgsmaal og andre Forslag i Indberetningen forlangte Rentekammeret Amtmandens Erklæring, som forelaa i April 1787. Amtmanden, Kammerherre Buchwald, benyttede Lejligheden til at slaa stærkt til Lyd for Træplantning: Heden burde undersøges af en forstkyndig Mand, ikke mindst „paa de Steder hvor Bakker giver nogen liden Skytning for Vestenvind“; de valgte Pladser skal indhegnes med Diger af Hedetørv, Jorden pløjes o. s. v. „Naar denne Plan stadig og uafbrudt blev fulgt, er jeg overbevist om, at det om 10 à 12 Aar vilde være soleklart, at om 60 Aar maatte paa vore med Lyng begroede Heder staa Fyrreskove for mange Tønder Gulds Værdi. — — — Skal der blive noget af, maa Sagen angribes med Magt, thi jo mere der indhegnes, saas og løber op, jo bedre skytter det ene det andet, og jo før betaler Omkostningerne sig.“¹⁾

¹⁾ Forstl. Forsøgsv. III.

Efter at have modtaget dette udførlige Forslag til Skovanlæg paa Alheden — Forslaget støttedes paa en Maade af den ubehagelige Kendsgerning, at der hist og her ved Kolonierne var ved at fremstaa ødelæggende Sangflugter, som man før eller senere maatte se at finde Raad for — henvendte Rentekammeret sig i August 1787 til en ung Autoritet paa Forstvæsenets Omraade, en Mand, der andetsteds i disse Aar havde vakt Opmærksomhed og Tillid ved sit Arbejde, nemlig G. W. Brüel.

Meget stod aabenbart paa Spil nu. Ikke blot Hede-
kulturens foreløbige Skæbne afgang af det Svar, der skulde komme. Men hvem var denne Mand, havde han maaske Evne til at lede Sagen ind i den Virkelighed og Fremtid, man nu allerede længe havde drømt om?

Georg Wilhelm Brüel, som fik saa overordentlig Indflydelse paa vor Skovdyrkning — ikke blot paa Heden, men ogsaa paa andre Omraader — er født i Hannover 1752. Efter Uddannelse i Hjemlandet kom han 1777 til Danmark for at restaurere de Hardenbergske Skove. Her stiftede den senere Statsminister Grev C. D. F. Reventlow hans Bekendtskab, og Brüel kom derefter til at arbejde med Skovene under Christianssæde samt Brahetrolleborg. Dette Samarbejde mellem disse to hver for sig fremragende Forstmænd, som saaledes tidligt indlededes, kom til at bære særdeles rig Frugt. Der er ingen Tvivl om, at de gensidig har lært af hinanden i ikke ringe Grad,¹⁾ og da Reventlow netop var kommet i Spid-

¹⁾ C. D. F. Reventlow: Forslag til en forbedret Skovdrift, udg. 1879.

sen for Rentekammeret paa den Tid, man søgte den ovenfor antydede sagkyndige Undersøgelse af Ud-sigten for Skovbrug paa Heden, var det naturligt, at det blev Brüel, der gik Bud efter. Valget var lykkeligt.

I Oktober 1787 indberetter Brüel, at han har gjort den paalagte Omrejse til Alhedens Kolonier, og han foreslaar, at Skovanlæg paabegyndes, foreløbig med Indtagelse af 307 Tdr. Land Hede af Silkeborg Amt og 88 Tdr. Land i Hald Amt. Nogle Maaneder senere udvikler han nærmere overfor Rentekammeret, hvorledes han tænker sig Arbejdet iværksat. Efter grundig Drøftelse mellem Brüel, Koloniforvalter Gjørup og Regeringen angaaende Omkostning og andre Forhold bestemmes ved kgl. Resolution af 4. Juni 1788, at Skovkultur paa Alheden skal forsøges efter Brüels Plan. 1788 tildeles der Brüel Indfødsret, hvorefter han udnævnes til Inspektør over de Skovanlæg i Jylland, som nu for Alvor skal sættes i Gang.¹⁾

Brüels faste Tro paa Opgavens gode Løsning paa-virkede de overordnede Myndigheder. Der spores større Frejdighed nu. Hans Beregninger var under-bygget med Erfaringer fra Hannover og Lyneborg, hvor man i Heder af lignende Beskaffenhed som vore havde frembragt tilfredsstillende Kulturer. Og saa havde Brüel de Egenskaber, som hørte til, for at en Kamp med Lyng, Al og Storm kunde føres sejr-rig, nemlig „et lyst Mod, en stærk Villie og en stor Sejghed.“

Planen var at inddrage under Kultur 600 Tdr. Land i 6 Aar. 1788 tog man fat med Begyndelsen paa 40 Tdr. Land kort Vest for Stendalgaard i Vium

¹⁾ Rigsarkivet.

Sogn, hvor dette støder til Thorning og Frederiks, mellem Skive- og Viborg Landeveje. Stendalgaard, som Rentekammeret havde overtaget af en Kolonist, bliver fra nu af Hedeomdannelsens Midtpunkt, den første, største, smukkeste af alle Statens Plantager. Jorderne ligger paa Hedeslettens Østkant og er ikke af den ringeste Beskaffenhed. Men for den undrende Samtid saa det ud, som den uforfærdede Førstmand just „greb Tyren ved Hornene“ ved at begynde Værket her. Viborg Amtmand gav Pladsen saadant Vidnesbyrd: „Dette øde og ørkenagtige Sted, hvor intet levende kan trives.“ Og en stedlig Præst udbryder: „Det var en sørgelig og øde Plet — — —“

III

Den Fremgangsmaade, der i Begyndelsen anvendtes, var Pløjning i 6 Fod brede Striber, medens saa Lyngen blev staaende paa de halvt saa brede Bælter imellem. I de ved Harvning skørnede Strimler blev Frøet saet, efter Planen 18 Pd. af Gran pr. Tdr. Land, maaske lidt mere af Fyrrefrø. Men det viste sig snart, at Pløjning blev for uoverkommelig, ogsaa økonomisk, og man er meget tidlig gaaet over til Hakning i Kvadrater med Saaning af Frøet der. Brüel havde i sin Plan regnet med Arbejdskraft fra de omliggende Kolonigaarde samt i paakommende Tilfælde fra Garnisonen i Viborg. Hvorvidt Soldaterne har ydet Tjeneste her — forøvrigt en udmærket Ide! — vides ikke, men Kolonisterne tog meget gerne Del i Plantningsarbejdet, thi ikke blot gav dette en kærkommen Pengehjælp til de fattige Folk, men de ventede sig meget godt af de opvoksende Plantager, især ved Hegn og Ly for deres Marker. For Bøn-

derne i de nærmeste Byer var Føretagendet ogsaa af største Betydning, idet de deraf havde god Forljeneste. „Skræe Bye,“ siger Justitsraad Fjelstrup, „som i den Tid da Plantagerne anlagdes, blev falduden for 300 Rd., ejer nu (omkr. 1830) velhavende Beboere. Sjørup, Lysgaard, Knudstrup, Thorning, Ungstrup, Vium, Karup, Aarestrup med flere Byer, foruden de mange Kolonier, have haft og have tildeels endnu Plantagerne at takke for, at de kunne betale Skatter og Afgifter.“ — Her er rørt ved en Side af Forholdet, som i Reglen blev — og bliver — glemt af de mange, der havde Kval og Bekymring over de store Udgifter til Heden: Lærepengene kom dog altsaa nogle, ikke saa faa, tilgode, gjorde ogsaa den Nytte.

1791 udnævntes Alhedens første Skovrider: J o h a n n C. F. H e u s e r. Aarlig Løn 200 Rd., Bolig og 40 Tdr. Land Tjenestejord. Samtidig blev Brüels Virksomhed udvidet, idet han udnævntes til Inspektør over Sorø Skove samt over de kongelige Skove i Sydsjælland og paa Lolland-Falster. Den stadige Ledelse af alle disse Skove, hvortil senere kom de udstrakte nord-sjællandske, hindrede dog ikke, at Brüels egentlige Virkefelt fremdeles er Hedens brune Land.

Da Arbejdet her i første og følgende Aar lykkedes godt, gik man snart i Lag med Udvidelser. 1793 indlemmedes 74 Tdr. Land af Frederikshedes Lyngareal, Aaret efter 109 Tdr. Land af Haverdals Jord. Fra Thorning købtes en tilgrænsende Hedestrækning, og det samlede Tilliggende om Stendalgaard udgjorde nu ca. 580 Tdr. Land, Tjenestejorden indbefattet.

Ved Plantagens 5. eller 6. Aar beskrives den og Grundlæggeren af Præsten N. Blicher i Vium: „Vel

er denne Brüel en Udlænding, en Hannoveraner, men dog vist en god Dansk Patriot. Han besidder fortrinligen gode Indsigter i Skovvæsenet, og har ved et Skrivt deri vundet en Præmie i sit Fødeland. Han er en ærlig og virksom Mand — og baade ynder og dyrker det Lands Sprog, hvis Brød tildeles ham rigeligen og umisundl.“ (Da Brüel fik Pladsen, var Vederlaget 400 Rdr. og 100 Rdr. til Husleje). „Først blev der indtaget et bekvemt Stykke Lynghede af 40 Tdr. Lands Størrelse, som med stor Bekostning blev indhegnet med dobbelt Dige af Lyngtørv — den eneste Hegnsmaade paa Kolonierne. Siden har man indtaget et Stykke efter det andet. — — Det eneste der saas, er Gran, Fyr og Birk. Paa en □ Alens Størrelse opgraves det øverste Jordlag, og lægges til destobedre Lye, ved Siden af Hullet. I dette, som for det meste bestaar af Smaasteen og Grudsand, med en liden Blanding af Muld, saaes Frøet tykt. Saaledes er det □ ved □ og af disse Rad ved Rad hele Planlagen over, undtagen hvor der paa Agerland er saæet efter Ploven. Det først saæde Stykke tegner nu paa 5. Aar ikke slet. Der findes Granner — skønt ikke i Almindelighed — paa af 8 til 14 Tommers Højde. Men det synes ogsaa at være det bedste og bekvemmeste Stykke. De sildigere Indtægter love ikke fuldt saa got.“¹⁾

Man stod jo helt paa bar Bund, havde ikke ringeste hjemlig Erfaring, det kan derfor ikke undre, at der hist og her blev fejlet. Det var sikkert Skade, at den omtalte Saaning i Huller afløste Pløjningen. Værre var det dog nok, at der blev kultiveret saa

1) Topografie over Vium Præstekald. Viborg 1795.

meget med Skovfyr. Dette Træ, der i Udlandet var slaaet udmærket an, havde Brüel, som det synes — og som det maatte være naturligt — en særlig Forkærlighed til. Alle talte jo ogsaa netop i den Tid om Fyr som Forgrundstræ. Opmuntret endvidere af den Omstændighed, at Fyrren de første Aar trivedes godt, indtil en vis Størrelse var naaet, udsaaede han yderlig meget af den, noget man senere kom til stærkt at undgælde for. Dog brugtes ogsaa en ikke ringe Mængde Gran, et af de første Aar over 800 Pd. Frø. Ialt medgik til Kultivering af Stendalgaard Plantage, som var bearbejdet i Løbet af en halv Snes Aar, 16,196 Pd. Frø af Fyr og Gran, deraf en Del Frø fra Norge, Hovedparten fra Tysklands Heder, hvor Stedforholdene var mere lignende de jyske. Endvidere anvendtes en ikke ringe Mængde Birk; 1789 plantedes 2600 Ask, dem fik man dog næppe synderlig Glæde af. Der blev ogsaa senere hen klaget over, at Plantningsanlægget var begyndt for østligt, saaledes at alle Udvidelser maatte finde Sted vestpaa imod Vinden. Det havde jo nok været gavnligt, om man tidlig kunde have vendt Ryg mod det stærke Blæsthjørne og arbejdet indad østpaa. Men paa den anden Side gjaldt det om at faa Fodfæste straks ved Begyndelsen; det havde som før sagt netop været en af Forudsætningerne, at der skulde findes „Skytning“ mod Vinden, hvilken Terrainet omkring Stendalgaard i nogen Grad, i alt Fald paa et begrænset Omraade, kunde yde.

Den første halve Snes Aar gik Værket godt fremad. I en Indberetning til det kgl. Rentekammer 1798 hedder det om Plantagen: „De største Træer er nu fuldelig 5 Fod høje, og de øvrige mindre i For-

hold til deres Alder. Plantagerne have alle en frisk Farve, som viser, at de er i god Vækst. Mellem Fyrplanterne er nogle Steder saæet Birk, der ligeledes tegner meget godt, og nogle deraf, som i Førstningen have haft Lye af Hegns-Voldene, er 4—5 Alen høje med Stammer næsten af en Arms Tykkelse. Paa et Sted i Plantagen er en Rad unge Granner, som er bragte fra Auensbjerggaards Hauge, og udplantede; de er 4—5 Alen høje og have de sidste Aar gjort Skud paa $\frac{3}{4}$ Alen.“ Der maa imidlertid ogsaa have været svage Steder at bemærke, thi der fortsættes: — „De uundgaaelige Uheld af stærk Nattefrost om Foraaret eller stærk Tørke om Sommeren, der kan ødelægge de ganske unge Planter, og gøre det fornødent, at Besaaningens maa gjentages, vil Fornuftige ikke lægge Vedkommende til Last, ikke heller derfor erklære Anlægget for umueligt eller unyttigt.“¹⁾

Det er rimeligvis den uheldige Sommer 1795, der hentydes til, men iøvrigt aner man gennem disse Ord, at Forfatteren ligesom vil holde et Skjold frem mod visse Angribere. Det kunde ogsaa nok tiltrænges at værne og dække lidt om Hedens Pionerer, thi deres Forehavende var i Datidens Øjne alt for egenartet og vidtløftigt, lil at man ikke skulde fornøje sig ved med Flid at udsøge de svage Steder for derfra at kunne skubbe paa Vognen, hvor den hældede. „Jeg saa,“ skriver St. St. Blicher, „det første Spadekast gjøres, det første Frø nedlægges paa den sorte Hede, og det under Manges tvivlende Hovedrysten eller spottende Latter. Jeg har set disse Træer

¹⁾ Occ. Annaler. 3. B. 2. S. 145—45.

opvokse, og derfor gjorde det mig ondt at se en Daddel — — —“ Overfor Regeringen i København, som nok saa Pengene, der skulde ud, men ikke Frugten deraf ved Selvsyn — en Jyllandsrejse var ingen helt almindelig Ting — overfor Regeringen, som heller ikke saa nøje kendte Vestenvindens Svøbe, Lyngjordens Karrighed eller den hele Ensomheds Tryk derude i Hjørnet af den uoverskuelige Hede- flade, hvor alting jo alligevel groede saa forfærdelig langsomt, hvor Øjnene stundom — sandt nok — kunde falde trætte i, trætte af at se saa langt ud mod den disede, ubestemmelige Horisont uden noget som helst helt fast Holdepunkt, kun altid langt frem — — — overfor Regeringen var det nok paa sin Plads, om en velvillig Sjæl vilde lægge et godt Ord ind. Men forøvrigt maa det siges til samme Regerings stadige Pris: heller ikke her blev man træt, aldrig mere fortabt end at man tog fat straks efter igen. Det hele var jo Statens Værk, Staten maatte lære sine Undersaatter at forstaa deres eget bedste. Heldigvis var det Opgangstider, stærk Opgang, saa Kongens Kasse kunde taale en Del.

Overgangen ind i det ny Aarhundrede var præget af godt Haab til Skovsagens Fremtid. Store Anlæg paabegyndtes flere Steder, omfattende Planer lagdes tilrette. Ved kgl. Resolution af 13. Juni 1798 var det blevet bestemt at indtage den ene af Kolonien Ulvedals Gaarde til Skov anlæg. Denne Plantage, som blev tilkultiveret 1799—1806, udgjorde ca. 400 Tdr. Land beliggende sydvest for Stendalgaard, kun adskilt fra denne ved Skive Landevej. Længere ude i Heden, en Milsvej fra Stendalgaard—Ulvedal, stadig mod Sydvest, var der ved Kolonisternes Uforsigtig-

hed efter en Hedebrand 1780 (eller 1783), medens Jorden endnu var løs og flygtig, opstaaet en voldsom Sandflugt, som truede med at ødelægge alt i Nærheden. Af en Kolonitaksation sidst i 1790erne angives denne Sandflugt til 3500 Tdr. Land. Paa sine Steder er der endnu Bevægelse i Sandmasserne, men ellers er de ved Sandhavre helt godt dæmpet. „Helc Strækningen er for nærværende Tid aldeles ingen Nytte til, og dersom et begyndt Forsøg med at saa Skov deri ikke lykkes, vil den endnu længe være det.“¹⁾ Her er vi ved Oprindelsen til den tredje i Rækken af Statens Hedeskove, nemlig den saakaldte Kompedal, mærkelig ved sin Vækst op af den fuldkommen klitlignende Grund. Kompedal Plantagen var vel beregnet at skulle spænde langt videre ud end dette Sandflughtsomraade, idet den ved kgl. Resolution 1802 fastsattes til 6000 Tdr. Land, men denne Udstrækning naaedes ikke saa nær.

I det hele taget var selve Planerne paa dette Tidspunkt store. En Vurderingskommission, nedsat i Anledning af Koloniernes Udskiftning, foreslog — efter iøvrigt at have givet et ganske særlig værdifuldt Billede af Hedeforholdene — at der skulde frembringes Skov paa nye 14,027 Tdr. Land fordelt paa Alheden og Randbøl Hede i Vejle Amt. Dette storstilede Forslag tiltalte Rentekammeret, saaledes at dette 18. Juni 1802 bestemmer, at der efterhaanden skal indtages til Skovkultur 11,847 Tdr. Land paa Alheden og ca. 2180 Tdr. Land i Randbøl. De udsete Strækninger paa Alheden fordeler sig saaledes: ca. 3000 Tdr. Land af Christianshede, 2508 Tdr. Land i

¹⁾ *Oeconom. Annaler*, 3 B. S. 158.

Over- og Neder-Julianehede og 339 Tdr. Land af Frederikshedes og Øster Frederikshedes Ejendomme.¹⁾

Af de vidtløftige Forhandlinger herom ses, at Regeringen en Tid er den ivrigste Part, saaledes at Brüel foreslaar, der holdes lidt igen — efter det Synspunkt hellere at gøre de paabegyndte Arealer helt færdige (Efterbedring) end at gribe for vidt fat.

Endnu et Vidnesbyrd om den Interesse, Hedearbejdet allerede havde vakt, har man i et Skrift af kgl. Skovrider Wiinholt,²⁾ der foreslaar Anlæg af 4 Plantager med Fyr hver paa 800 Tdr. Land. Forfatteren siger, at han selv har set, hvor frodigen Fyrrene vokser paa Alheden; at Videnskabernes Selskab kronede denne Afhandling med en høj Præmie er et gyldigt Tidens Tegn.

Da, just som alt tegnede mest lovende, Tilliden og Glæden hos Sagens Forkæmper gav sig frejdigst Udtryk, brød store Ulykker voldsomt ind over de haabefulde Anlæg, Ulykker med hvilke al tidligere Modgang havde været ringe.

Det var slemt, at et Par Hedebrande sidst i 1790'erne og i 1806 naaede indenfor Hegnsdigerne og gjorde store Ødelæggelser. Dog saadant kunde hænde overalt, selv om Faren ganske vist var størst her ved Lyng og med Naaletræer. Selve Grundvolden, Tilliden svækkedes i og for sig paa ingen Maade heraf, og for saa vidt kunde man med Fortrøstning gaa i Lag med Plantningen forfra paa de hærgede Steder.

Værre var det, da Fyrrekulturens gamle Fjende,

1) Forstl. Forsøgsv. III.

2) Forslag til Skovopelskning paa de jyske Heder. 1802.

Insekter, „et Slags grønne Fluer“, indfandt sig ogsaa paa Alheden og angreb i saadan Mængde, at man „endog har samlet og brændt dem i Skæppevis“, thi man havde her at gøre med en Skade, der virkede i det skjulte og ikke ret ordentlig lod sig bekæmpe.

Men det allerfarligste skete, dengang Fyrrene havde naaet omtrent Mands Højde og saa rantes af en Sygdom, der lidt efter lidt ødelagde dem næsten alle sammen. Nu havde Brüel jo stadig lagt saa afgjort Vægt netop paa Fyrren, Slaget var derfor saa meget desto føleligere, ja næsten skæbnesvangert for den hele Fremtidssag. Sygdommen „viser sig deri, at Stammen antager et skimlet Udseende, Naalene bliver brune, falde af, hvorved nogle Stammer uddørent og flere findes svækkede“ — standser i Væksten, „staa hen ved det samme i hele Decennier imellem Liv og Død.“ Hvad var dog Aarsagen? Mange lærde som læge, holdt for, at Elendigheden kom af Jordbundens Beskaffenhed, nemlig især Alen. Denne Opfattelse var fuldkommen trøstesløs, thi i saa Fald var jo Dødsdommen fældet over Hedeskove som Helhed, i hvert Tilfælde for Fyrrens Vedkommende, og hvad skulde man saa gribe til? I denne alvorlige Stilling kom Brüels haabefulde og faste Sind ret til Gavn. Til Trods for alle Sortseere, der stemplede Foretagendet som spildt og unyttigt, satte han igennem, at der blev begyndt igen forfra — og atter med Skovfyr, dog fra nu af sammen med mere Rødgran end tidligere. 1806 indførte han saaledes 9000 Pd. Frø af hver Slags. Thi Brüel mente, at Uheldet med Fyrren skyldtes en Sygdom, Skimmelsvamp, der angreb i Flæng og ikke i sit Væsen havde sær-

lig Forbindelse med varige lokale Forhold. Og hvorfor skulde saa ikke Lykken staa bi og være bedre anden Gang!

Altsaa gik man til fornyet Arbejde. Meget var spildt nu: Tid, Møje, Bekostning. Fra nu af skrider Værket ikke saa hurtigt og glimrende frem som i en vis Tid beregnet. Planer maa ændres, i flere Retninger helt lægges om, flere Forposter langt ude i Virkelinjen inddrages; der er Brug for Kræfterne paa selve Startpladserne, og Spadestikkene derude i Synskredsen maa gro efter igen — indtil bedre Stunder.

I disse kritiske Aar, da saa meget stod i Fare, ikke blot selve Hedesagen for overskueligt Tidsrum, men ogsaa Folkets Opdragelse derigennem, var det af allerstørste Betydning, at Lederne var Mænd, der ikke gav tabt paa Halvvejen, men stred sig frem med Haab næsten mod Haab. Derfor bør man bevare Brüel i taknemligt Minde. Og det maa betegnes som et saare stort Held, at det netop var Reventlow og Frederik VI, der da stod for Styret, idet disse to Mænd altid var Hedeskovenes varme Venner og virksomme Støtter. Begge satte stor Pris paa Brüel.

Det var godt, at man var slaaet ind paa rigeligere Grankultur, da Fyrren første Gang slog fejl, thi efter nogle Aars Forløb med Forventning om hvorvidt det dog nu vilde lykkes — visnede ogsaa en stor Del af anden Omgang Fyr. Nu vilde alt have set yderlig sort ud, dersom ikke nogle smukke Granbevoksninger i lovende Fremgang havde kunnet afstive Modet og danne et Maal at samle Bestræbelserne om. Fra 1812 regnes Granen saaledes at have faaet den overvejende Plads, medens Fyrren efterhaanden forlades

mere og mere. Foruden disse to Træarter var der, som allerede antydet, kultiveret en betydelig Del Birk og Lærk, desuden Ædelgran og Weymouthsfyr.

Til de gentagne Uheld i Begyndelsen af Aarhundredet kom nu tillige Virkningerne af de daarlige Tider, som oprandt for Landet efter Fredslutningen 1814 med Tabet af Norge og Kornudførselens bratte Standsning, hvortil endnu føjedes de svære økonomiske Vanskeligheder, der var Følge af Finanskatastrofen 1813. Det kunde ikke undgaas, at disse Forhold, der lammede saa mangen frodig Virksomhed og bragte almindelig Stilstand for lang Tid, ogsaa lagde et tungt Tryk over Arbejdet ude paa Heden.

Ja det forekommer næsten, som om Skovdyrkerne maa lide under ikke alene egne, men ogsaa andres Synder. Tiden var ude af Ligevægt paa Grund af de sørgelige Begivenheder, der ødelagde den nylig frembrudte rige Reformperiode og nedslag Maalet for Statens Fremdrift. Omslaget havde været saa voldsomt, saa pludseligt og uforberedt. Smerten over Landets Skæbne og Tab følte dobbelt pinlig, fordi det hele var saa uforstaaeligt og syntes at kunne være afværget. — Man faar det Indtryk, at den Kritik, der fra nu af i aarevis rettes mod Statsplantagerne maa være saaledes paavirket ude fra af noget i og for sig uvedkommende. De misfornøjede Stemninger var jo i en vis Retning undertrykte og hindrede i deres frie Løb, men her giver de sig uhindret Luft. Sikkert er det, at Kritikken var overraskende haardhændet, i sin Overdrivelse meningsløs og uforskyldt.

„Et godt Rygte,“ siger Carstens, „er et herligt

Gode, som man ej noksom kan sætte Pris paa og stræbe at bevare, medens det onde Rygte er liig Rustpletten — — der er saa let paasat, saa vanskeligen udgnedet; thi desværre maa Hedens Kongeskove sande dette. Forskyldt eller uforskyldt har engang Vanrygtets giftige Aande berørt dem, og, hvor højst uretfærdigt det endog turde være, maa de dog endnu ofte i Tale og Skrift undgjelde derfor.“¹⁾

„Min Mening om Plantagerne paa Alheden,“ et lille Skrift fra 1829 af Justitsraad Fjelstrup, Sindinggaard, en af Datidens bedste Mænd, begynder saaledes: „Naar jeg i Slutningen af forrige, og Beg. af dette Aarhundrede hørte Tale om Plantagerne paa Alheden, var det aldrig til deres Ros. Man sagde: Anlæggene vare uhensigtsmæssige; Jordbunden slet; Stormvindene for voldsomme, og Plantagerne udsatte derfor; Alen for nær, og Jordens Behandling ussel. — I Aaret 1809 købte jeg Sindinggaard, og paa mine Rejser derhen, samt derfra til Østeregnet, saae jeg omtrent i 1 Miils Afstand med mismodige Blik til disse Anlæg, hvilke jeg havde ønsket en — — heldigere Skæbne. Dog forekom det mig, som om Træerne imod Vesten ikke var saa ganske smaae.“ — Fjelstrup fortæller derefter, hvorledes han 1811 besøgte Plantagerne og derved straks til sin Glæde fik langt bedre Tanker om dem, end han havde ventet, ja saa stor Interesse for Værket, at han aarlig fulgte Udviklingen ved stadigt Tilsyn: „Efter denne Beskrivelse vil man let indsee, at jeg ikke kan dele Mening med dem, som troe, at Skov-Anlæggene paa Alheden aldrig ville lykkes. Jeg indser visselig ej

¹⁾ Bemærkn. over Heden og dens Træplantning. Kbh. 1844.

heller hvorfor ikke, naar Sagkundskaben og ufortrøden Iver anvendes.“ — I Slutningen af Bogen, som helt igennem er et Forsvar mod Godtfolks Anker, skrives: „Jeg har saaledes her fremsat mine Meninger om Alhedens Plantager, og det fordi det smertede mig, at et saa almennyttigt og herligt Anlæg skulde kunde miskendes. Mit Raad til dem, som tvivle, er, at de selv beseer det, og paa Stedet selv hente Oplysningerne. Ogsaa jeg har havt forudfattede ugunstige Tanker derom, men 18 Aars nøje Bekendtskab har anderledes overbeviist mig — — mange have med mig beklaget de almindelig udbredte Rygter om disse herlige Anlæg.“

Et andet Sted, hvor Talen er om en Strækning, der trænger til Efterbedring, siger Justitsraad Fjelstrup paa sin stilfærdige Maade: „Det var at ønske, at Touren til fuldstændig Efterplantning snart maatte komme til dette Stykke, som ligger paa en meget befaret Vej.“ — Det gør ham helt ondt, at det daarlige Stykke saaledes langs den alfare Vej viser en uforstaaende Verden Sagens svage Side. Og medens denne ene Sætning: — — paa en meget befaret Vej — er nok til at vise os Fjelstrups Interesse- og nænsomme Følelse for Hedeplantningen, forstaaer man ogsaa, at han vist har Ret: Hvorfor er vedkommende Skræmsel ikke straks blevet fjernet? Thi sandt er det jo, at „et mislykket Forsøg afskrækker langt mere, end to vellykkede lede til Efterlignelse.“

Men paa nogen Maade ligesom at dække over Skaden, har aabenbart ikke været Brüels Sag. De visne Pletter lod han flere Steder i alt væsentlig henstaa urørte. Skønt det var et bedrøveligt Syn at se de gulvisne, halvhøje Fyrretræer, Række ved Række.

og skønt de jo afgav det mest glimrende Holdepunkt for ubehagelige Betragtninger — lod han dem staa. Hvad nu end Brüels Tanker har været med disse hans Smertensplanter, de har sikkert haft langt Sigt. Carstens fortæller Historien herom saaledes:

„Frederik den sjette, som 1822 første Gang besøgte Al-Heden, ytrede straks sin Mishag over de mange tørre Fyrrestammer, som især ved Siden af den sommergrønne Granskov saa helt sørgelige ud. Hans Befaling til Skovrideren, at lade dem hugge bort, indberettede denne naturligvis straks pligtmæssigen til sin nærmeste Foresatte, Overførster Brüel, som dog lod til ikke at tage videre Hensyn hertil. Med Forundring og fornyet Mishag saa Kongen 1824 atter de omtalte Fyr, og paalagde nu Skovrideren uopsætteligen at skaffe dem af Vejen. Denne troede nu at burde forelægge det kgl. Rentekammer Sagen, som ogsaa tildelte Brüel den fornødne Befaling. Herover maa Overførsteren imidlertid have følt sig fornærmet; thi han sendte Skovrideren en Gjenpart af Collegiets Resolution, dog med det Tilføjende, at denne ikke maatte lade noget Træ hugge bort uden efter hans udtrykkelige Udvisning, hvorefter sjette Frederik 1826 havde den Fornøjelse at se sine Fyr igen. Nu blev Kongen da vel meget opbragt? Nej tilvisse ikke; han laug, talte med Brüel paa Palsgaard Plantage, og længe efter have Fyrrene endnu staaet og gjort den Nytte, de kunde gjøre — —“

Hvad nu angaar den Skade, der var sket ved de stedfundne Uheld med Skovfyrren, da synes Eftertidens sagkyndige at have godtgjort, at den ikke var saa slem som i Øjeblikket antaget. Allerede Fjeldstrup siger, 1829: „Endelig maae vi ikke glemme, at det er Fyrrene, som tildels have forberedet Jordsmonnet, tildeels givet Læe for de senere Plantninger,

og hvor meget er ikke dette i et stort Anlæg.“ Den Forstkommision, der blev nedsat 1850, efter at Skovsagen i den første Rigsdagssamling dette Aar havde været til Forhandling, og hvori flere af Tidens fremragende Forstmænd havde Sæde, udtaler i sin Rejseberetning fra Stendalgaard Plantagerne: „Løvrigt forekommer det os, at Granneres frodige Vækst her hvor der først har været tilkultiveret med Fyr, tyder hen paa Ønskeligheden af at forsøge, hvorvidt det ikke er fordelagtigst ved Hedekulturer at benytte Fyrren til Jordforbedring.“ Og videre: „Med Hensyn til Hedejords Beplantning maa vi anse det for i højeste Grad vigtigt for Jordforbedringen og derved for Anlæggenes Fremme, at Jorden snarest muligt bliver fuldstændig beskyttet, og at man mellem Grannerne benytter Fyr, hvis Naalefald er saa meget stærkere, selv om Hovednyttens af disse Fyr skulde indskrænke sig til den nævnte Jordforbedring. Vi maa i den Henseende navnlig anbefale de nævnte Pinus Arter“ (Bjergfyr).¹⁾ Jens Bang (om hvem senere) siger i en Indberetning 1861, at „Plantning ganske afgjort har en sikrere og raskere Fremgang paa Arealer, hvor Fyrre have vokset,“ end paa de andre.

Professor A. Oppermann udtaler²⁾: „— det kunde tænkes, at en saadan Forkultur havde gavnet Granerne ved at omdanne Jorden, samtidig med at den skærmede de unge Granplanter mod Vind og Nattefrost — at Skovfyrren mange Steder har haft en saadan Betydning, anser jeg for højst sandsynligt — —“

1) Tidsskrift for Skovvæsen. V. B. 1893.

2) Forstl. Forsøgsv. I.

IV.

Imidlertid skred Aarene frem, men forinden maa vi et Øjeblik se tilbage. Det er nævnt, at Randbøl Plantage anlagdes 1803, kort efter udvidet med Gjødinggaards ca. 240 Tdr. Land, Distriktets værdifuldeste Bevoksning.

Et andet Anlæg naaede man at faa begyndt før Stilstanden omkring 1810 indtraadte, nemlig Palsgaard Omraadet Nord for Nørre Snede. Her havde Jorderne til de to Ejendomme Søegaard og Palsgaard ligget øde nogle Aar, tilfaldne Rentekammeret for resterende Skatter. Det laa nær for Skovdyrkerne at fæste Opmærksomheden paa denne Plads, og Brüel blev udsendt for at undersøge Belingelserne. 12. Oktober 1803 skrev han til Rentekammeret, at han efter foretaget Prøvelse finder Søegaards og Palsgaards Arealer „bekvem til Naale- og Birkeskoves Anlæg.“ Samtidig foreslaar Brüel, at Søegaards gamle, forfaldne Stuehus omdannes til Udhus og et nyt Stuehus paa 9 Fag opbygges til Bolig for en Skovfoged. Ved kgl. Resolution af 20. Juli 1804 befales, at Arbejdet bliver at paabegynde som foreslaaet, saaledes at det væsentligst er tilendebragt om en 4—6 Aar.¹⁾ I Sommeren 1805 tog man saa fat, og dermed var den tredie Udfaldsport dannet langs den gamle midtjydske Længdevej, hvorfra Hedeerobringen efterhaanden skulde skride frem. Naar nu de blev store disse Skove, saa vilde de syne godt i Landskabet — i jævne Mellemrum fra Kolding til Viborg.

Palsgaard Distriktet blev Tid efter anden betydelig udvidet; allerede 1808 overtog Kongen henimod 300.

¹⁾ Rigsarkivet.

Tdr. Land af Snabegaards Jordtilliggende, hvilket Areal efter den sædvanlige Regel med Inddigning blev begyndt tilsaat 1811. Endnu forøgedes Plantagen med Jorderne til 2 tilgrænsende Gaarde, overtagne for Skatterestance, og 1 tilkøbt Ejendom.

Man træffer ogsaa her det almindelige Forhold med Skovfyrrer o: s. v. 1828 blev Plantagerne Genstand for et ødelæggende Angreb af Insekter. Kort før, 26. Maj 1822, brændte Fyrrene paa nogle Tønder Land samt Bevoksningen langs en større Strækning Hegnsdige. De først saaede Graner angives 1842 — de var da 36 Aar gamle — at holde 1 Alen i Omkreds og 14—15 Alen i Højden.¹⁾

1816 oplyser følgende Tal de forskellige Plantagers Størrelse:

Stendalgaard	541	Tdr. Land.
Ulvedal	348	- -
Kompedal	240	- -
Palsgaard m. m.	621	- -
Randbøl	670	- -

Ialt er det 2420 Tdr. Land. Dette Tal blev i nærmeste Tid næppe større. Men 2420 Tdr. Land Skov paa Heden som foreløbigt Resultat var heller ingen ringe Ting, og set med de ufremkommelige Tilstande som Baggrund bliver Værket stort. I hvert Fald kunde der ganske sikkert ikke i Tiden være udrettet mere. En af Hedeskovenes betydeligste Modstandere, den bekendte Landvæsens-Commissair i Vejle Amt, Carl Dalgas — den rigtige Dalgas' Farbroder — taler om „al denne Flid“ og siger: „Hr. Brühls velmeente

¹⁾ Schythe: Skanderborg Amt. 1843.

Iver for denne Sag fortjener vist at berømmes, og det var at ønske, at saavel han som Fødelandet maatte høste Frugter deraf.“¹⁾)

Det har jo sikkert givet Justitsraad Brüel Styrke til at staa Tidernes Ugunst og Haardhed imod, at han vidste, han havde virket efter bedste Evne og utrætteligt. Den Opmuntring og Hjælp, som Folkets Forstaaelse og Velvilje betyder, maatte han altsaa undvære. Der skulde endnu gaa mange Aar hen efter Brüels Død, inden den Medbør viste sig, som senere drev Hedesagen saa smukt og kraftigt frem. Brüel døde 1829 efter flere end 50 Arbejdsaar for de danske Skove. Hans Grav findes i Skoven mellem Hillerød og Fredensborg, tæt ved den gamle, nu omdannede, Gaard Egelund, som 1806 blev bygget til Brüel, efter at han Aaret før var blevet Overførster.

V

Den, der i Brüels sidste Aar og langt frem i Tiden bar Størsteparten af Dagens og Hedens Byrder, var den ny Skovrider paa Stendalgaard: Jens Bang, Brüels Lærling, Mesterens betydeligste Elev. „Den 15. Februar 1815 i et hæftigt Snevejr modtog Stendalgaard en Mand, der næsten i 50 Aar stod for Plantagerne paa Alheden,“ staar der i en privat, stedlig Optegnelse. J. Bang var født i København d. 14. Juli 1786.²⁾)

Det var en udsat Plads Alhedens Skovrider kom til at udfylde i Stilstandsaaene. Det ligger i Hede-

¹⁾ C. Dalgas: Vejle Amt. 1826.

²⁾ Djørup Slægts Stamtavle, Kbh. 1913, giver flere Oplysninger om J. B.

arbejdets Natur, at der helst skal kunne gøres Erobring, der maa stadig angribes. Saa svært dette end kan være, er det dog vanskeligere for en Fører, om han skal holde stille. At holde det gaaende i en Tid uden Udsigt — og endda frem for alt bevare, ja styrke Evnen til ved første Lejlighed at slaa ind paa Fremgang — det er ingen let Sag. Jens Bangs Opgave blev foreløbig at gaa paa Ørkenvandring.

Men ligesom Brüel havde en saare værdifuld Støtte i Reventlow, saaledes fik Bang ogsaa en solid Magt at falde tilbage paa: selve Kong Frederik. Der er ingen Tvivl om, at Frederik VI. personlig har ydet Hedesagen store Tjenester. Han interesserede sig meget for Plantagerne, hvilket bl. a. de gentagne Rejser vidner om, og han blev særlig venligsindet overfor Bang. At Landsfaderen saaledes selv vilde være med til at fremme det sære, foragtede Arbejde med Heden, det afstivede Foretagendet paa mere end een Maade. Det var af den Slags Ting, der virkede i Stilhed og bidrog til den store Omvurdering.

„Bang blev i Tidens Løb den mest ansete Hedeskovbruger,“ skriver Prof. A. Oppermann, „og modtog en Mængde offentlige Tillidshverv — — han bestyrede til forskellige Tider foruden sit eget Distrikt og Feldborg Plantage endvidere Vindum Skov, Hald Skov og Viborg Krat, og Fr. VI., der nærrede stor Tillid til hans Dygtighed, forbedrede gentagne Gange hans Kaar, naar det gjaldt om at holde ham fra at søge bort til bedre lønnede Stillinger. Han fortjente ogsaa denne Tillid, thi han var ikke blot en dygtig Embedsmand, men tillige besjælet af en Kærlighed til sin særlige Livsopgave, Hedekulturen, som i Forbindelse med hans sangvinske Temperament frelste

ham fra at tabe Modet i den langvarige Kamp med en ublid Natur og i en Periode tillige med den Mistillid, Mange nærrede til Hedeplantningens Fremtid.¹⁾)

Efterplantning, Udtynding, Brandlinjer — det var Hovedvirksomheden indtil videre. Men efterhaanden bedredes Forholdene ude i Landet igen. Sidst i 1820'erne og følgende Aar begyndte Landbruget og flere Erhverv atter at komme til Kræfter, hvilken Udvikling fortsattes stigende opad mod Aarhundredets Slutning. Ogsaa Skovdyrkningen nød godt heraf.

Det havde længe været ønsket at faa Stendalgaard-Ulvedal afrundet med et nyt Anlæg mod Nord. 1824 blev der da endelig Raad til Vedtagelse af denne Udvidelse: 340 Tdr. Land, kaldet Haverdal, færdig 1830. Birk (Bang elskede Birk, som Brül Fyr), Lærk og Rødgran. Deraf slog Rødgranen godt an, og dermed var de Forhaabninger, der mere og mere nærredes til denne Træart, igen bestyrkede.

Paa samme Tid mødnedes Planerne til en stor Virksomhed et helt nyt Sted. Under sin Rejse til Plantagerne 1824 maa Kongen aabenbart have modtaget et gunstigt Indtryk af Værkets Gang i Hedens nu snart gamle Skove og disses Tilstande i det hele taget. Ved sin Hjemkomst tog han Initiativet til Udvidelse, idet han paalagde Landhusholdningsselskabet at give Betænkning „om der ikke kunde være noget at gjøre til Opmuntring for Træplantninger paa Vestkysten.“ — Selskabet foreslaar da, at der for Kongens Regning sendes en Mand til de paagældende Egne for at undersøge Forholdene. Det er højst magtpaaliggende, at den rette hertil findes, nemlig

¹⁾ Bidrag til det danske Skovbrugs Hist., 1786—1886.

„et dueligt Subject“, som maa have „Observationsgaver og være lige langt fra Projectmagerie og Tilbøjelighed til at forkaste alt Nyt.“ Kongen betroede dette Hverv til Skovrider Bang, og i April 1825 meddelte denne, at han i afvigte Foraar og Vinter har berejst Thy, Mors, Egnen omkring Lemvig, Ringkøbing og videre ned i Ribe Amt.¹⁾ Han har fundet flere passende Steder. Under de Forhandlinger, der nu i Anledning heraf finder Sted, bliver Opmærksomheden imidlertid henvendt paa, at den kongelige Kasse raadete over 5 Gaarde i Byen Neder Feldborg, Haderup Sogn, Ringkøbing Amt — hjemfaldne for resterende Skatter. I Stedet for saa ved Vestkysten at købe Jord — der var Tale om et stort Areal i Lemvigegnen og et paa Mors — finder man det rimeligere at blive paa egen Grund, men forøvrigt bør de paa-tænkte Forsøg i det yderste Vesten holdes i Erindring. Bang undersøgte Jorderne i Feldborg og fandt dem „vel skikkede“ til Skov anlæg, hvorefter saadant paabegyndes paa den 1800 Tdr. Land store Strækning, som disse 5 af Byens 7 Gaarde med lidt Regulering udgjorde. 1830 meldes Indhegningen at være fuldført. Behandlingsmaaden er omtrent den samme som paa Haverdal Plantage: Pløjning efter Lyngens Afbrænding.

Feldborg Plantage — den vestligste af samtlige Kongeskove — blev stillet under Bangs Bestyrelse direkte under Rentekammeret. Der blev sat fuld Kraft paa. Allerede det første Aar — 1828 — blev 400 Tdr. Land kultiveret, og 1833 var den første Tilplantning udført. „At dette betydelige Anlæg vil lyk-

¹⁾ Ny Landøkon. Tidender VII, 1830. S. 230.

kes, er der saa meget mere Grund til at vente som Jordbunden her er en Del bedre end paa Alheden, hvor de kgl. Plantager ved Stendalgaard ere i den ypperligste Fremgang," skriver Landhusholdnings-selskabet 1830. Dette gode Haab blev ganske vist ikke saa lidt skuffet. Feldborg Distriktet — det første Anlæg blev senere forøget med et nyt af omkring ved samme store Udstrækning — blev i Tidens Løb særdeles vanskeligt at holde vedlige. Jorden var ikke nær saa god, som den maaske saa ud til. Men paa den anden Side modtog man ikke mindst her adskillige af de Lærdomme, som senere hen kom baade Privatfolks og Hedeselskabets Skovdyrkning tilgode.

Med Feldborg Plantage blev Rækken af Statens Hedeskove sluttet. Der var da nu disse fire Skovrider-distrikter: Stendalgaard, Palsgaard, Gjøddinggaard og Feldborg.

I 1840'erne og videre indenfor omhandlede Tidsgrænse fandt der ikke meget større Udvidelser Sted, uden en Afrunding hist og her omkring de gamle Rammer, særlig ved Palsgaard. Men i Højden, den hele Virksomheds Endemaal, der foregik nu en jævn og god Vækst. Børnesygdommene kendtes vel fremdeles flere Steder. Men det var jo beroligende, at man saa nogenlunde havde Indsigt i Tilstandens Art. Og naar man saa hen til de Steder, hvor Prøvelserne først havde hvilt, tungt og længe, da var det en Glæde, en Sejr for en ærlig Dyrker at se, hvor Livet her skød frem, opad saa frejdigt, saa sikkert — som en Selvfølge.

At Tilstanden har været denne smukke er udtrykt i førnævnte Pastor Carstens Omtale 1843 (Carstens var fra den yderst frugtbare Ø Als, hans Syn kan

saaledes ikke antages paa Forhaand at være indstillet efter nøjsom Natur!):

„Vi ere forvissede om, at enhver fordømsfrie Forstmand vil finde sig tilfreds stillet ved at gennemvandre Stendalsplantagens ranke og tætsluttede Strøg — — hvad der turde glæde ham er det saa almindelige trufne skønne Forhold mellem Højde og Tykkelse ved Granerne, hvor disse — hvad der sædvanligen er Tilfældet — have deres skønne, passende tætte Stand. Maa imidlertid Forstmanden føle sig tilfredsstillet her, hvor meget turde dette da ikke være Tilfældet med enhver Anden. Det er forunderligt her, hvor den livlige grønne Farve til enhver Aarets Tid omgiver En, at tænke sig, at man er paa Danmarks mest udskregne Hede, her at se sande norske Prospekter i den skønne Stendal, hvor Bakernes Sider staae tæt beklædte med Gran og Lærker — — hvor man vil henvende sit Øje eller sin Gang, vil man næppe i de lange Alleer, i det tætte Skovmærke, i den dybe Roe, — — i det livlige bløde Mosdække gjenkende den sørgelige Alhede.“

Og i Forstkommissionens Rejseberetning 1850 tales der som tidligere set om „Granernes frodige Vækst“ i Plantagerne ved Stendalgaard, altsaa i flere af Plantagerne og ikke alene selve Stendalgaards: „Det synes nu at være paa Tiden at lægge en bestemt Plan for Skovbruget i disse Plantager, da de ere saa vidt fremmede, at en ordnet Hovedbenyttelse kan og bør indtræde.“

Endelig Dalgas selv, saa henviser han i Tale og Skrift til „den smukke Stendalgaards Plantage, som jo ved selve sin Eksistens dannede det allerbedste, det klare, haandgribelige Bevis for, at Plantning paa Heden kunde lykkes. — — —

Det er jo netop denne Statsplantagerne dobbelte

Betydning, der gør dem saa historisk interessante, giver dem denne særegne Stilling i forrige Aarhundredes Udvikling paa Hedesagens Omraade, økonomisk og aandelig.

Opgaven, som Statens Skovkultur havde faaet, bevidst eller ubevidst, fordelte sig saaledes: Der skulde frembringes Træ, gøres Nytte; der skulde samles Erfaring, læres fra bar Bund; og sidst, men ikke mindst: Folket skulde indgives Lyst og Forstaaelse til at følge Eksemplet efter.

Det først fornødne var sket Fyldest, nemlig Træerne, de stod paa deres Rod, trods alt. Erfaringerne: Fra 1812 regnes Rødgranen at udgøre Hovedbestanden i Plantagerne; fra Slutningen af 1820'erne lægger man Vægt paa Plantning i Steden for som i Begyndelsen Saaning (der var paa forskellige Anlæg oprettet Planteskoler, hvorfra der toges „Recrutter“ til saavel større som mindre Kultiveringer); fra Efterbedringer i Feldborg lærte man den dybere Jordbehandlings Betydning (for Alen) at kende; i 1840'erne slaas fast, at det ved Nyanlæg gælder snarest at faa Jorden overskygget, hvortil Bjergfyrren fortrinlig egner sig; i 1850'erne fandt denne Plante — Bjergfyrren — Vej til Statsplantagerne.

Men saa endelig det tredie, det centrale Spørgsmaal: Befolkningens Stilling til Sagen — hvorledes stod det med den?

Allerede føromtalte Skovrider Wiinholt siger, at han har erfaret, hvor meget Plantagerne overtyder Hedeboenderne om Mulighed af Skovopelskning, og at 5 Beboere i Nærheden af Statsplantningerne overfor ham har ytret Ønske om selv at anlægge Skov paa deres Hedejord. Det var imidlertid 1802, i den første

tidlige Morgenrøde, da alt saa friskt ud. Men saa senere Vidnesbyrd — og af disse først det, som Landhusholdningsselskabets Virksomhed giver: I mange Aar havde Selskabet søgt at udbrede Sans for Plantning paa ledig Jord i skovløse Egne ved at udsætte Præmier for mindre, sluttede Bepantninger; fra 1822 gik man over til at yde kontant Pengehjælp, nemlig 50 Rdr. for 4 Skpr. Land og $\frac{2}{5}$ mere for hver Skp. Land indtil 2 Tdr. Land. Af Aarsregnskaber og Beretninger fremgaar, at fra 1822 indtil 1829—30 var 24 Bønder udsete til at nyde ialt 3380 Rdr. i saadan Understøttelse, og fra 1830 er Tallene stigende. En af Skovrider Bang forfattet Vejledning til Træplantning paa Hedejord lod Selskabet trykke og omdele for om muligt at vække mere Sans for Sagen og udbrede den nødvendige Kundskab om Fremgangsmaaden ved Anlæg af slige smaa Plantager. Nu er disse vel nok i Almindelighed ikke lykkedes særlig godt. Dertil var de for smaa og udsatte. Dog har der indtil for nylig været Spor af dem at se forskellige Steder ude paa Alheden. Men Paavirkning fra den Side havde megen Vægt. Enhver kunde jo se, hvorledes de mange Opgaver, Selskabet ellers arbejdede med, bar god Frugt, skulde man saa ikke have dog nogen Tiltro, naar der nu med den Autoritet, Selskabet ejede, ivredes for Hedeskove! Naturligvis: det førnævnte Citat om den Afskrækkelse, der laa i blot eet mislykket Plantningsforsøg, havde med Grund ikke mindst Anvendelse her, hvor Sagen var Folk saa tæt inde paa Livet, men i alt Fald: Naar de udmærkede og højtansete Mænd, der ledede Selskabet, anbefalede Plantagerne, saa var det i Længden vanskeligt for disses Modstandere at holde Krigen

vedlige. — Nogle enkelte Tal vil imidlertid oplyse Udviklingen bedst: I Aarene 1829—43 udleveredes i større og mindre Partier fra Palsgaard Plantages Planteskole ialt 794,113 Stkr. 5 à 6 Aars Træplanter til forskellige private Anlæg (for billig Pris, 10 Mk. pr. Tusinde).¹⁾ 1814 havde Fjelstrup begyndt en Planteskole, som senere udvidedes, hvorfra han uddelte Planter i sin Omegn. 1817 anlagde Pastor Bjerregaard i Hjermind ved Viborg sin Planteskole og begyndte dermed sin storstilede Virksomhed for Plantning. „I Aarene 1832 og 33 har han uddelt uden Betaling 170,112 Stkr. unge og sunde Træplanter til Træyndere i og udenfor Bondestanden. Tallet paa de Planter, som han i de 8 Aar 1826—1833 incl. har gratis uddelt, udgør i alt 660,517 Stkr. eller i Gennemsnit 82,564 Stkr. aarlig — —“²⁾ Fra Silkeborg Statsskove, fra Stendalgaard og rimeligvis ligeledes fra de andre kongelige Skove uddeltes der Planter. Alt dette er dog Tegn paa et vist Begær udefra, eftersom saadan Af-sætning ikke kunde foregaa uden Efterspørgsel!

De forskellige Amtsbeskrivelser, som i Tiden fra 1826 op mod Midten af 1840'erne forfattedes paa Regeringens Foranstaltning af kyndige Mænd, melder da ogsaa ved Siden af en god Del Ligegyldighed om Privatfolks mer eller mindre heldige Bestræbelser for Skovanlæg paa øde Jord. Udførligst Besked faar man som sædvanlig fra Skanderborg Amt, hvor I. C. Schythe nævner adskillige Eksempler paa Plantning, særlig dvæler han ved Gaardejer Fr. Møllers smukke Arbejde i Salten og Vrads Sogne; paa et tilkultiveret

1) Schythe: Skanderborg Amt.

2) Landhusholdningsselskabets Beretning.

Areal af ca. 100 Tdr. Land har denne Mand plantet over 500,000 Træer, som i det hele er lykkedes vel. Om Sagen i Almindelighed siger Schythe, at „Lysten til at plante og opelske Skov griber meer og meer om sig baade i Bondestanden og blandt Mænd udenfor denne — —“ „De i Hede-Egnen anlagte kongelige Plantager have netop i denne Retning stiftet megel Godt, deels ved practisk at bevise de Vantroer, at Naaletræer kunne opelskes og trives, selv under de mest ugunstige Naturforhold, deels ved at have Forraad af alleslags Planter til Udsalg til særdeles billige Priser. Det røber derfor en saare indskrænket Betragtningssmaaade, at ville vurdere disse Plantagers Værdi og Indtægter. alene efter det Forraad af Træer, der findes paa Stedet, og de Qvanta, der aarligt afsættes — — —“

VI

Hedeplantningen var saaledes paa Vej ind mod Folkestemningens Læside. Men endnu kort uden for Havn var der voldsom Storm at komme igennem.

En Side af Sognepræst og Consistorialraad H. Bjerregaards Virksomhed er ovenfor antydet. Hertil kommer et stort agitatorisk Arbejde for Plantning. Over en af sine Smaa-bøger satte han disse Ord, som ogsaa — med en lille Ændring — er velkendte i Nutiden:

Hvor Ploven ei kan gaae,
Og Leen Jubel faae,
Der bør et Træ at staae.

Det var de mange ledige Jordpletter og Lyngbakker, Bjerregaard ivrede for at beplante. Statens Hedeskove kunde han derimod aldrig forlige sig med,

ja han var — tværtimod hvad man skulde tro — deres uforsonligste Modstander. Dette betød et alvorligt Tab for Heden, thi ved sin storstiledede Opofrelse i Plantningssagens Tjeneste havde Pastor Bjerregaard megen Indflydelse. Men vejede H. Bjerregaards og Carl Dalgas' (m. fl.) Ord tungt, saa kaldte de Forsvaret saa meget stærkere frem. Og Fjelstrups, Carstens, Pastor Hoff's og St. St. Blichers forenede Kræfter var ingenlunde smaa, naar de jævnedes Vejen. Det var nu ogsaa ærgerligt, at Modstanderne uafledeligen kredsede om Kompedal og Frederikshaab Plantager, for paa de mosgroede og forknytte Vækster her at hænge deres fælles Hat — men lige saa trofast pegede Vennerne paa den anden Side paa de vellykkede Strøg tætved. Tiden skulde vise, hvem der havde Ret. Den langsommelige Strid fik et nyt Opsving, efter at Molbech 1828 havde udført sin hastige Jyllandsrejse, under hvilken han fandt Vej om ad Hjermind, hvor han modtog Paavirkning af den „brave“ Pastor Bjerregaard. Herudfra kritiserede Molbech Statsplantagerne — uden selv at have set dem — hvad Blicher tog kraftigt til Gemæle mod. — Blicher havde tidligt Øje for den frivillige Sammenlutnings store Værdi. Han virkede ved Lejlighed for den Tanke, at Hedeboenderne i Fællesskab skulde anlægge større, samlede Skove; saadanne, mente han, var bedre end mange spredte, mindre Plantningsforsøg.

Lyngens Digter og Hedens Skovrider var gode Venner. Naar Kongen gæstede Plantagerne, hjalp Blicher til at give Anledningen Glans og Opmærksomhed, saaledes ogsaa ved en Fest i Viborg 1826. Og til en Frokost Dagen efter hos J. Bang paa Stendalgaard,

skrev Digteren en Sang, som blev sunget, og hvis to første Vers lød saaledes:¹⁾

Hvor brune Hede bølged'
Hen under Storm og Rusk,
Hvor Fugl sig næppe dølged'
Bag Lyngens lave Busk.
Med sine Grene stærke
I Vejret Grannen gaaer,
Og mellem Birk og Lærke
I Skjul nu Hjorten staaer.

I Somren er der Skygge,
I Vintren er der Læe;
Og Fugl kan boe og bygge
I immergrønne Træe.
Snart skal ej Dansken vente
Paa Veed fra fremmed Strand,
Men nærmere det hente
Udi sit eget Land.

Jens Bang var 1829 blevet Forstraad, senere udnævntes han til Justitsraad. I 1862 tog Bang sin Afsked, samme Aar den 9. Juli døde han paa Stendalgaard, Virkestedet for hans Gerning. Graven findes paa Vium Kirkegaard. Bangs Arbejde faldt i Marcken, i Naturen mellem de kære Træer. I Modsætning til saa mange andre fremragende, banebrydende Forstmænd, har han kun skrevet lidt: „Kortfattet Vejledning til at opelske Træer paa Jyllands Hede“ er nævnt. Desuden en Oversættelse af Laurops Skrift: Opelskning af Birketræer, Bangs Prisafhandling om Tørvemoser, der konkurrerede med Steenstrups berømte Arbejde, er aldrig blevet trykt, og man har

¹⁾ »Viborger Samler« for 26. Juni 1826.

forgæves søgt efter Manuskriptet.¹⁾ Af de gamle i Stendalgaardegnen skildres Bang som en herlig Mand, afholdt af Befolkningen, der gerne opkaldte deres Børn efter ham. Et oplysende Træk er dette, at Skovridere-rens Tjenestefolk sædvanligvis blev gamle i Gaarden.

Netop i de Aar da den sidste af den gamle Tids to Førere gik bort, var der livligt Røre om Hedeplantningen. Der var noget i Vente. Nu var der plantet, skrevet, prædikeret, talt — sidst ved de store Landmandsforsamlinger, og imens stod den grønne Skov derude, voksede, kaldte paa mere Selskab.

Endelig, 1866, samles Traadene. Hele to Sammenlutninger kom frem i Begyndelsen af dette Aar, først „Aktieselskabet for jyske Heders Beplantning“ af Fr. Bang (Søn af J. B., senere Skovrider i Randbøl og derefter Tidsvilde) i Forbindelse med Godsejerne Thygesen, Lerche og Mylius. Omtrent samtidig, 28. Marts: „Det danske Hedeselskab“, hvis Ledere, Dalgas, Morville og Mourier-Petersen som bekendt havde Forstaaelse og Lykke til straks at faa rigtig begyndt.

Paa dette Tidspunkt omfattede Statens Plantager 7000 Tdr. Land. Hertil kommer saa Beplantningerne paa Sandflugtsarealerne langs Vesterhavet: Klitplantagerne, som 1860 udgjorde 2000 Tdr. Land. Disse Anlæg er jo imidlertid noget for sig selv og er her holdt udenfor; deres Ledere var Erik Viborg, H. C. Riegels og senere Thygeson. (Navnet Riegels er ikke alene knyttet til Klitplantningen, Slægten var virksom ved Skovanlæg ved Viborg og flere Steder og findes blandt de forreste i Arbejdet op mod 1866). De private Hedeplantninger anslaaes 1866 til det smuk-

¹⁾ Prof. A. Oppermanns Meddelelse.

ke Tal 3500 Tdr. Land. At der virkelig allerede privat var plantet saa meget, skyldtes for en stor Del den Interesse for Hedekultur, som nu havde fundet Indpas hos flere af Landets Godsejere. 1861 kom denne Interesse til Udtryk ved dette Aars Landmandsforsamling, hvor det blev fremhævet, at Hedesagen bedst kunde blive gennemført af den store Godsbesidder. I Sammenhæng hermed kan peges paa, hvorfra Dalgas' Tropper er hentede: Kærnen er Hedebønderne, men tæt i Flokken staar Godsejere, Embeds- og Forretningsfolk fra Hovedstad og Provinsby. — Heden blev opdyrket Øst fra, det bør ikke glemmes, og Landets Købstæder, allermest den største af dem, havde rig Part deri.

— — —

Hedens Plantningshistorie viser os en Sag i Vækst. Begyndelsen var i de manges Øjne et urimeligt Eksperiment; en Tidlang deltes Sindene for eller imod, men omsider kom Tilslutningen fra alle Sider. Det blev en Landssag at se noget gro derude, hvor der var Plads, hvor der var Muligheder. Det blev en Opgave, der indeholdt Oprejsning, at arbejde her. Derfor var det godt, at nogle af de Forudsætninger, der er saa nyttige, var lærte gennem Statens Førerskab, inden Kræfterne fra de mange Hænder tog fat — thi de mange blev aldrig saa taalmodigt udholdende som de enkelte faa!

De gamle Statsplantager er historisk Omraade, deres Mænd Veteraner med en god Tjeneste. Derfor maa de have deres Plads i Folkets Hukommelse og Minde.

Thi ingen kan glæde sig over Jyllands nye, opvoksende Storskové uden at staa stille overfor det, de har udrettet.

Linæa Sogn i gamle Dage.

Ved EDV. EGEBERG.

(Fortsat).

XI. Bøndernes Ydelser.

Næsten utallige var de Afgifter, Bønderne i dette Tidsrum havde at udrede. Ganske vist regnes mange af disse Afgifter i Reglen kun i Skillinger, men de var som sagt mange, og Pengenes Værdi var langt større end nu. Det summede alligevel op. Der var Kammerpenge, Arbejdspenge, Løding, Korntiende, Tærskpenge, Spindepeng, Brødbagningspenge, Kvægtiende, Kopenge, Husbondshold, Gæsteri, Engpenge, Vinterskat, Regnskabspenge, Sildepeng o. s. v.

Og af Naturalydelser har vi: Lysegarn, Baandstænger, Honning, Malt, Køer, Svin, Faar, Lam, Gæs, Høns, Kul, (Træ) Æg, Smør, Ved, Humlestænger, Jernkloder, (Jern af Myremalm) Haar (1 Mk. Haar = $\frac{1}{2}$ Sk.) o. s. v.

Vi vil her kun beskæftige os med den Ydelse, der ligesom er Stammen i alt det andet: Landgilden.

Den første Angivelse af denne er fra 1586 og taget fra Jordebogen over Silkeborg Gods. Det drejer sig altsaa om Ydelse fra Fæstere og Jordegne under Silkeborg.

Harup. Gaardmændene: 1. Niels Frandsen og Per Jensen: Rug $\frac{1}{2}$ Ørte, Hafuer 1 Ørte, Smør 1 \mathcal{E} (Harbopund), Greibyg (Gæsteribyg, Afløsning af Herskabsgæsteriet) 1 Ørt,

Suin 1, Veede (Ved) 23 Læs, homlestenger 1 Læs. 2. Per Bertelsen do. 3. Frandts Nielsen do. 4. Niels Christensen, do. 5. Per Westergaard do. Husmændene (hvoraf den ene er en Kone: »Kierstien Hiordkuen«) er der 5 af, og de giver henholdsvis: 21 Sk., 1 Mk., 1 Mk., 1 Mk., 10 Sk. 2 Alb. i Huspendinge.

Skjellerup. Niels Christensen: Rug 1 Ø., byg $\frac{1}{2}$ Ø., Smør 1 Ø., grejbygd 1 Ø., Suin 1, Veede 3 les, homlestenger 1 les. Niels Lassen: Rug 1 Skp., byg 8 Skp., haffuer 4 Skp., Gryn 2 Skp., Smør $\frac{1}{2}$ Tdr., grejbygd 3 Ø., Suin 1, lamb 1, hønns 4, Egh (Æg) 1 Snes, Weede 30 les, grejpenge 2 Mk. 10 Sk., 2 Alb. leding 6 Sk. Niels Persenn do. Kirstien Jensis: Grejbygd $\frac{1}{2}$ Ø., Suin 1, Øel (ØI) 2 Tdr., Silddenninch (Silde) 2 Mk. 4 Sk., Leding 4 Alb. Skjellerup Mænd af Torup Mark (nu under Voel) Rug 1 Ø., Smør $\frac{1}{2}$ Tdr.

Lennø. Niels Jensen: Rug 1 Ø., Haffer 1 Ø., Smør 2 Harbopund, Grejbygd 1 Ø., Suin 1, Weede 13 les, homlestenger 1 les. Niels Pedersen: Vogn 1, hiul 4. Michell Bager (Skovfoged?): huspenning 1 Mk. Laurs Nielsen: 21 Sk., 1 Alb. Enuold Sørensen (jordegen Bonde): Rug 6 Skpr., haffer 4 Skpr., Grejpenge 2 Mk. 10 Sk., 3 Alb. leding 4 Sk. Jens Bagger (jordegen Bonde): som Enuold Sørensen.

Mollerup. Per Rasmussen: Rug $\frac{1}{2}$ Ø., byg $\frac{1}{2}$ Ø., haffer 1 Ø., Smør 2 Ø., Grejbygd 1 Ø., Suin 1, Veede 24 les, homlestenger 1 les. Søffren Persen do. Søffren Lauridsen: Rug 1 Ø., byg 1 Ø., haffer 1 Ø., Smør 1 Fjldg., Suin 1. Alle Mollerup Mænd (undtagen Søff. Lauridsen) af bierup (Bjarup) Mark: Rug 1 Ø. Niels Simensen (jordegen): Rug 6 Skpr., byg 8 Skpr., haffre 4 Skpr., grynn 2 Skpr., Smør $\frac{1}{2}$ Tdr., grejbygd $2\frac{1}{2}$ Ø., Suin 1, lamb 1, Gies 1, hønns 4, Egh 1 Snes, Veede 30 les, leding 5 Sk., Grejpending 2 Mk. 10 Sk., 2 Alb. Niels Bertilsen (jordegen) do.

Lafuind. Søffren Lassen: Rug $\frac{1}{2}$ Ø., byg $\frac{1}{2}$ Ø., haffre 1 Ø., Grejbygd 1 Ø., Suin 1, Veede 13 les, homblest. 1 les. Anders Jensen og Matz Jensen (begge som Søff. Lassen).

Jordebogen af 1608 noterer de samme Ydelser for de samme Gaarde. Der er kommen en ny Mand

et enkelt Sted, men det er i Reglen Sønnen af Manden fra 1586, vi træffer.

— Lad mig her indskyde, at Skjellerup paa dette Tidspunkt synes at have haft 3 Selvejere, Linaa 2 og Møllerup 2. Ejerne af de 2 Linaa-Gaarde hed Søffren Nielsen og Peder Christensen skoumager. (Dette sidste Navn kan man blive ved at følge helt op til Nutiden).

Efter Krigen i 1630, meddeler Jordebogen i „rigtig Udtog af Indkomst efter den Augslaug Kong. May. tilforordnede Commisær paa Bøndernes Landgildeudi Silcheborrig Lheen givet haffuer“: Frandts Nielsens Gaard i Haarup, hvor Fæsteren nu hedder Rasmus Madsen, slipper med 1 Skp. Rug, 3 Skpr. Byg, 4 Skpr. Havre og 1 Svin. Niels Willadsen i Haarup svarer af sit Hus, som i 1608 var ansat til 21 Sk., nu kun „3 Sk. Myndt“. Niels Lassen i Skjellerup, der endnu som meget gammel Mand har Gaarden, faar Nedsættelse af Rugen og Byggen til 1 Skp. og 3 Skpr. Havre udgaar.

Enevold Sørensens Gaard i Linaa, som er bleven til to Halvgaarde er nedsat til 2 Skpr. Rug, 1 Skp. Havre, 3 Skpr. Byg. Jens Baggers Gaard, som har den samme Ejer som i 1608, giver nu kun 1 Skp. Rug, 2 Skpr. 1 Fjk. Byg, 3 Fjk. Havre.

Der er Nedsættelse — foretaget af Jørgen Skeel og Christen Holk (Lensmand paa Silkeborg) — over hele Linien mellem baade Gaard- og Husmænd. Kun Niels Pedersens Boel i Linaa, som i 1608 er fæstet af Rasmus Jensen og Christen Deyn (Degn), som vi vil træffe senere, og som endnu besidder Boelet, giver fremdeles Vognen og Hjulene, en Afgift, som bliver ved at følge det langt op i Tiden.

— — Krigen 1643—45 giver sig ogsaa tilkende i Linaa Sogns Landgilde. I Jordebogens Margine staar Side op og Side ned — for hele Gjærn Herred — „forarmet“, „forskaanis“, „half korn“, „half Smør“ o. s. v. De fremmede Krigsfolk har sat deres Spor med Hærgning paa mange Maader. Et Syn paa Eggen, der foretoges af Ridefoged Christen Jensen, Silkeborg, og Herredsfoged Jesper Pedersen i Gjærn, siger, at der er særlig tre Sogne i Lenet, som er haardt medtagne af Fjenderne: „Lennoe, Schanderup och Spoerup“, og der bevidnes, at de „Icke Alleneste en gandsche ringe Thing at haffue saaet, Mens och gandske at Were Ruinerit, fratagen Baade femon (Kreaturer) heste, hopper, Boeskab och aldt Andet, saa de icke kand Udgifue Landgilde. Och nu udi sidste Indtræch af de Vrangelske (Vrangels Soldater) der gandsche opteret och forderfuet aldt huis Indhøsted Korn de hafde“. Især i Sporup Sogn er det galt, da der „laa Natleger med en gandske Regiment“. De to Mænd indstiller Sognene til som Helhed „for des Udgift at vere forschaanit“. En kongelig Kommission af Ridefogden, Herreds- og Deelfogeden, nogle Tingsvidner samt Adelsmændene Mogens Bille og Kield Kragh har saa foretaget Nedsættelser og Fritagelser.

Kun een Mand i Linaa, Jens Worm, har intet lidt i Krigen — af hvilken Grund nævnes ikke — og „giffuer fuldt“, og Hans Worm er „fri effter hans kong. May. breff“. Alle de andre Sognefolk faar stor Nedsættelse. Præsten Palle Pedersen Wendel „forskaanis for den feede Kou“ (Ko), som er en stor Post paa hans aarlige Landgilde (5 Skpr. Rug, $\frac{1}{2}$ Skp. Byg, 4 Skpr. Havre, „1 fied Kou“, 2

Snese Egh, 2 Mk. $\frac{1}{2}$ Sk., 2 Alb. Gæsteri, 4 Sk. Le-
ding). Og Forpagteren paa Silkeborg Mølle
faar sine aarlige 40 Ørte Korn sat ned til 33.

Da Krigen er ovre, og Bonden kan begynde at
trække Vejret frit og tage fat igen, kommer der ny
Eløndighed. 1648—49 meldes der om Misvækst i
Skjellerup, Linaa, Laven, (Skanderup og Gjærn).

Tingsvidner kundgjorde „for dom ved eed och op-
ragte fenger effter Recessen, at dennom udi ald sand-
hed vitterlig ehr“ — som Formelen i Tingbogen siger
— at „deris Kuoren seed af Roug byg och haffuer Aff-
ling var ganske Voeg (vag, = slet) och Renge dette
Aar, och aff kuld och Vand forderffuit, saa de neppe-
lig kunde bekomme dieris seed igien, udi lige moder
huis Renge kuoren der vognede paa ehr saa voeg
saa de icke kand yde dett til landgilled eller andet,
Udi lige moder becomb di fattig folck icke ett laes
(Læs) høy (Hø) til deris huisse (Huse) eller gorde
dette Aar, som di fattig folck kunde haffue hafft til
hiellp adt føde dieris femon, saa de for samme stuore
misuegst skyld Neppelig kand formaae eller udstaae
adtt Udgifue den thinde part ($\frac{1}{10}$) aff dieris kuoren
landgield dette Aar.“

De faar da ogsaa stort Afslag i Landgilden.

1651 er en hel Del af Ydelserne kommen op i
det tidligere Niveau, d. v. s. Taksten fra 1586. Mølle-
ren i Silkeborg maa op med de sædvanlige 40 Ør-
ter Korn og Mel, og paa Palle Pedersen Wendels
Regnskab paraderer atter den „fiede Kou“. Om han
er kommen af med den, er vel dog et Spørgsmaal,
thi Lensregnskabet melder om fire Mænd i Linaa,
som „afkortes Landgilde, fordi de af Ildebrand haffer
faaed stor skade Nemblig Palle Pedersen, Jens Niel-

sen, Peder Lassen og Simon Sørensen“. Præstens Gaard er dog vist ikke Præstegaarden, men en anden, han ejer. Det skete den 9. April. Og der siges, at Branden „skal verre Anstucken og deres godtz och formue, saa och et aff deris Børn at skall verre forbrændt huor udoffuer de saauell (saavel) som formedelst suigdomb udi stoer Armød skall verre geraden (stedt) — —“

Fire Laven Bønder faar ogsaa samme Aar paa Grund af Sygdom og Misvækst Afslag. Der siges: „disse 4 Gaarde ere ringe paa eigendomb agger och eng, huorfor di dennom besidder er meget forarmit och behøffue affslag om di frembdelis Gaarden skulle besidde och bruge“.

1659—60—61—62 er det galt igen over det hele Sogn. Fjenden har atter været der. I min tidligere Afhandling (om Skovene) saa vi, hvorledes han hærgede Skovene. Silkeborg Slot fik ogsaa et Knæk ved den Lejlighed, og det er uden for al Tvivl, at Bønderne i Linæa Sogn, der grænsede til den Vej, hvor det store Hærtræk gik, har faaet deres Part af Elenigheden. Mølleren i Silkeborg — Peder Mikkelsen — kortes 2½ Skp. paa hver Ørte. I 1659 staar der i Slotsregnskabets Margine stadig disse Fyndord, som siger saa meget: „Ødde“ (Gaarden forladt. Ejeren slaaet ihjæl eller rømt). „Giffuer intet“ (er klædt af til Skindet) „den fjerde Part“, „forarmit“ o. s. v. I Linæa har den tidligere nævnte Jens Worm hyttet sig „efter Kongens Brev“. (Hans Gaard har paa dette Tidspunkt tilhørt Kongen. Denne tilskøder nemlig den og den anden af Hans Worm beboede Gaard i 1661 til Wibeke Tott). Og Simon Søffrensen i Boelet giver som sædvanlig Vogn og Hjul. Palle Peder-

sen Wendel er det smaat med. Sminge Aalegaard, som han har faaet i Fæste, er bl. a. bleven ødelagt for ham „siden første fienden kombi Landet och ingen dend Vill feste at Suor (svare) affgiffen, huorfor dend ikke herudi (Regnskabet) Indføres til nogen Regning.“

Om de nærmere Omstændigheder ved denne Hærgning fortællendes i Lensregnskabet, at Fjenden har ødelagt og nedbrændt den — og Broen — „formedelst ingen skulde haffue den gang offuer fra Loffuers-syssel (Løver-Syssel, hvori Hids Herred, laa paa den vestre Side Gudena. Aabo-Syssel, med Gjæm Herred, paa den østre) om Nattertide til dennom paa Thuillum Ladegaard, som di samme tider haffde deris quorterer.“

Laven By synes at være særlig haardt medtagen. Nedsættelserne her er næsten alle nede ved 0. Og det bemærkes, at „Rasmus Jensen, Laurits Søffrensen, Peder Lauridsen, Jenns Pedersen och Niels Jensen alle Gaaer Saa godt Somb och tigger deris brød, huorfor de ey kand Thaalle adt Udgifue noget aff deris Landgilde dette Aar“. (1661).

Den eneste, som har faaet sin Ydelse sat op i disse svære Tider, er Kromanden i Silkeborg, Christen Jensen; han har før givet til Slottet 1 Mk. i Fæste, nu maa han ud med 1 Rdlr. Naa — Kromændene var vel heller ikke af dem, der havde det ringest i Krigstid. Soldater plejer at drikke godt.

1664 gaar saa Silkeborg Gaard og Gods — hvortil mange Gaarde og Huse i Linaa Sogn hørte — over til Familien Fischer. De nærmere Omstændigheder ved Salget, og hvad der iøvrigt vedrører denne Familie, vil senere blive omtalt. Kronen afstod Godset med Forkøbs-Rel. Fra den Fischerske Tid haves

ingen Regnskaber. Men Tingbogen af 1678 og Matrikullen af 1688 kommer os her til Hjælp. Her er anført Silkeborg Fæsteres Landgilde, og der er foretaget endel Forandringer. Kun Boelet i Linåa med Vognen og Hjulene staar urokket.

Jeg anfører endel Ansættelser fra Haarup, Skjellerup og Linåa i 1678.

H a a r u p. Jochum Skovrider ($\frac{1}{2}$ Gaard): $2\frac{1}{2}$ Skp. Rug, 10 Skp. Havre, 10 Sk. Tærskpenge, $\frac{1}{2}$ Læs Humlestænger, 2 Sk. Spindepenge, 3 Rdlr. Arbejdspenge. Erik Christensen: $3\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 24 Mk. Smør, 10 Sk. Tærskpenge, $\frac{1}{2}$ Læs Humlestænger, 2 Sk. Spindepenge. Jens Jensen: 10 Skp. Havre, 1 Mk. Smør, $\frac{1}{2}$ Læs Humlestænger, 10 Sk. Tærskpenge, 2 Sk. Spindepenge, $1\frac{1}{2}$ Mk. Oldengæld. Rasmus Nielsen: 3 Mk. Smør, $1\frac{1}{2}$ Læs Humlestænger. Mads Jensen: 10 Sk. Tærskpenge, 2 Sk. Spindepenge, $\frac{1}{2}$ Læs Humlestænger, 2 Mk. 4 Sk. Oldengæld. Jens Sørensen: $\frac{1}{2}$ Skp. Byg, $1\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 1 Brændsvin, 1 Læs Humlestænger, 20 Sk. Tærskpenge, 4 Sk. Spindepenge. Niels Laursens Enke: 6 Rdlr. Arbejdspenge. Las Jensen: 10 Skp. Havre, 3 Mk. Smør, 7 Læs Humlestænger, 10 Sk. Tærskpenge, 2 Sk. Spindepenge, Oldengæld 3 Mk. Jens Svendsen: 11 Sk. Huspenge, $\frac{1}{2}$ Mk. Engpenge. Villads Bødker: 1 Mk. Huspenge, 5 Mk. 4 Sk. Oldengæld. Rasmus Nielsen: 5 Sk. 1 Alb. Huspenge, 3 Mk. 4 Sk. Oldengæld. Rasmus Fisker: 5 Sk. 2 Alb. Huspenge. Mette Kocks: $\frac{1}{2}$ Mk. Huspenge. Jens Rasmussen: 1 Mk. Huspenge, 4 Mk. 8 Sk. Oldengæld. De Haarup Mænd synes at have haft mange Svin paa Skoven det Aar.

S k j e l l e r u p. Per Andersen: 3 Ørte 2 Skp. Byg, 2 Mk. 10 Sk. 2 Alb. Gæsteri, 6 Sk. Leding, 6 Rdlr. Arbejdspenge. Anders Sørensen og Søren Poulsen: 3 Ørte 2 Skp. Rug, 4 Skp. Havre, 2 Skpr. Gryn, 2 Fjdg. Smør, 1 Brændsvin, 20 Sk. Tærskpenge, 4 Sk. Spindepenge. Niels Søffrensen og Christen Søffrensen: 1 Ørte Byg, 1 Brændsvin, 1 Td. Øl, 1 Mk. 2 Sk. Sildepenge, $4\frac{1}{2}$ Alb. Leding. Lars Brøger: 1 Ørte Byg, 1 Brændsvin, 1 Læs Humlestænger, 1 Td. Øl, 1 Mk. 2 Sk. Sildepenge, $4\frac{1}{2}$ Sk. Leding, 6 Rdlr. Arbejdspenge o. s. v. Af Torup Mark giver Bymændene 6 Letpund Smør.

L i n a a. Sal. Her. Palles (Præstens) Enke af Bundgaarden (Bondegården, Hr. P. ejede ved Siden af Præstegaarden): 1 Brændsvin, 1 fed Ko, 1 Snæs Æg, 2 Mk. 10 Sk. 2 Alb. Gæsteri, 4 Sk. Leding, 6 Rdlr. Arbejdspenge o. s. v.

I Silkeborg Mølle er Christen Jensen nu ansat til 35 Td. Mel og af Aalekisten 60 Rdlr. (det er første Gang, at denne er opført som bortforpagtet). Der bemærkes her: »Gjør affregning og yder dette til Husbonden og sin Hustru til Husholdning«.

Ydelserne synes i det hele taget at være sat op. Man lægger saaledes Mærke til de store Arbejdspenge — et Punkt, hvorom Fischerne og Bønderne stadig stredes.

Af Matrikulen for 1688 anføres her Ydelser fra Haarup, Skjellerup og Linaa til Sammenligning.

H å r u p. Anders Nielsen og Erik Christensen: 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg Gæsteri, 2 Harbopund Smør, 1 Svin, 20 Læs Ved, 20 Sk. Tærskpenge, 4 Sk. Spindpenge, 1 Læs Humlestænger. Alle de øvrige Haarup Gaardmænd svarer det samme. Og hver Husmand svarer 21 Sk. 1 Alb. Huspenge, 1 Mk. Engpenge.

S k j e l l e r u p. Niels Andersen: 6 Skp. Rug, 8 Skp. Byg, 4 Skp. Havre, 2 Skp. Gryn, 1½ Td. Smør, 2½ Ørte Byg, 1 Svin, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Snæs Æg, 30 Læs Ved, 2 Mk. 10 Sk. 2 Alb. Gæsteri, 6 Sk. Leding. Anders Søffrensen og Søffren Rasmussen: Det samme som Niels Andersen. Niels Søffrensen Sinding: ½ Ørte Rug, 1 Ørte Byg, Gæsteri ½ Harbopund Smør, 1 Svin, 1 Td. Øl, 1 Mk. 2 Sk. Sildepenge, 5 Alb. Leding. Skjellerup Mænd af Torup Mark: 4 Ørte Rug, ½ Td. Smør. Lauritz Lassen og Lars Lauridsen: ½ Ørte Rug, 1 Harbopund Smør, 1 Ørte Gæsteri Byg, 1 Svin, 1 Læs Humlestænger, 3 Læs Ved, 1 Td. Øl, 1 Mk. 2 Sk. Sildepenge, 5 Sk. Leding. Anders Lauridsen: Af et Stykke Eng ved Resenbro 4 Mk. Smør. Laurits Lauritsen: 1 Rix Mk. Peder Lauritsen: Af et Hus ved Resenbro (Krudhuset?) 1 Rix Mk.

Linaa. Hr. Palle Pedersens Enke: Det samme som 1678 paa de 6 Skp. Rug nær. Sminge Aalegaard er her opført til 5 Tdr. Aal, men den er »Ødde« o. s. v.

Man ser, at her er ingen Forandring i Ydelserne. Især vil man lægge Mærke til, at Arbejdspengene er strøgne overalt.

Silkeborg Møller, Peder Mikkelsen staar nu igen til 40 Ørte Mel. Afgiften af Aalegaarden er strøget. Maaske Fischer selv fanger Aal nu. Derimod har Mølleren forpagtet Thegelgaards (Tegl) Jorden og giver deraf 1 Rix Mk.

— I 1720 købte Kronen atter Silkeborg, og det blev Ryttergods. Og i Protokollen for Skanderborg Rytterdistrikt af 1733 har vi en Liste over Ydelsen fra de forskellige Ejendomme i Sognet. I Rubrikken „Landgilde efter gammel Jordebog“ opføres den samme Landgilde, som vi kender fra Kronens Jordebøger fra 1664.

Men nu bliver Landgilden lagt om til en Pengeydelse. Der afløses med 1 Rdlr. 23 Sk. pr. Td. Hartkorn. (Altsaa efter Matrikullen af 1688).

Denne Takst holder sig saa nogenlunde, til Silkeborg Gods i 1767 gaar over i privat Eje igen, til Ritmester Hoff, hvilken Overgang senere vil blive behandlet.

I Jordebogen for 1733 ser Landgilden saaledes ud:

Mollerup. Rasmus Mogensens og Jens Sørensens Gaard (1586 fæstet af Per Rasmussen) 5 Rdlr. 24 Sk. Niels Thommensens Gaard (1586 Søffren Pedersen) 2 Rdlr. 86 Sk. Jens Rasmussen og Rasmus Nielsen (1586 Niels Simonsen) 6 Rdlr. 83 Sk. Jens Sørensen (1586 Niels Bertelsen) 2 Rdlr. 10 Sk. Laurs Nielsen (1586?) 6 Rdlr. 84 Sk. Af Bjarup Jord betaler

samtlige Mollerup Mænd (undtagen Laurs Nielsen) 4 Rdlr. 32 Sk.

Laving. Peder Jensen (1608 Las Rasmussen) 4 Rdlr. 18 Sk. Niels Christensen og Anders Christensen (1586 Morten Jensen) 3 Rdlr. 55 Sk. Jens Laursen og Peder Nielsen Kopøt (1586 Søffren Lassen) 4 Rdlr. 18 Sk. Niels Knudsen (1586 Anders Jensen) 4 Rdlr. 22 Sk. Af Gadehuse er der 4, som svarer hver 7 Sk.

Linne. Laurs Jensen (1586 Niels Jensen) 6 Rdlr. 75 Sk. Jens Sørensen (1586 Niels Pedersen) 3 Rdlr. 8 Sk. Rasmus Sørensen (1586 Enevold Sørensen) 4 Rdlr. 27 Sk. Bymændene af aparte Jord 38 Sk. 4 Gadehuse hver 2 Rdlr. 86 Sk.

Skjellerup. Niels Andersen (Selvejer) (1586 Niels Lassen) 8 Rdlr. 4 Sk. Peder Andersen og Anders Christensen (1586 Per Bertelsen) 5 Rdlr. 94 Sk. Anders Nielsen (1586 Frantz Nielsen) 3 Rdlr. 83 Sk. Laurs Pedersen Brøger (1586?) 7 Rdlr. Gadehuse, 3 Stk., med Afgift 2 Rdlr. 88 Sk., 2 Rdlr. 24 Sk., 1 Rdlr. 24 Sk. »Krudhuset« ?

Haarup. Rasmus Nielsen (1586 Niels Frantsen) 5 Rdlr. 92 Sk. Rasmus Jensen og Anders Jensen (1586 Per Bertelsen) do. Niels Pedersen og Lars Jensen (1586 Frants Nielsen) do. Hans Jacob Bæhr (1586 Niels Christensen) do. Laurs Laursen og Søren Jensen (1586 Per Vestergaard) do. 6 Gadehuse. De 5 hver 2 Rdlr. 24 Sk., 1 1 Rdlr. Silkeborg Møller, Hagen Johansen, sættes til 102 Rdlr. (af Ry Mølle giver Joh. Hagensens Enke [hans Moder] 110 Rdlr.).

Rytterdistriktets Protokoller af 1761 viser — med andre Fæsternavne — omtrent de samme Ydelser. Den „privilerede Kro“ i Linæa er ogsaa anført her med sin Afgift til Regimentskassen paa 6 Rdlr. Mølleren i Silkeborg, Balzer Leidner, svarer de sædvanlige 102 Rdlr. — Videre angiver en Rytterdistrikts Protokol af 1766 — lige før Godsets Øvergang til Privateje — atter de samme Summer som 1761.

— Endelig har vi til Oplysning om Spørgsmaalet „Efterretning efter Placaten af 24. Juni 1791 paa Silkeborg Hovedgaard“, som er nævnt under Afsnittet

„Drift, Sædskifter, Kvægpriser“. Her oplyser Ritmester Hoff følgende om Ydelserne:

For M o l l e r u p Gaardmænds Vedkommende (Linæa er fra-solgt) (Anders Rask, Knud Laursen, Niels Rasmussen, Laurs Bertelsen og Niels Therkelsen) og L a v e n d o. (Jens Sørensen, Jens Pedersen, Thomas Jacobsen) er Landgilden for hver 2 Rdlr. 3 Mk. 14 Sk. I H a a r u p giver Niels Laursen 4 Rdlr. 3 Mk. Peder Hansen 3 Rdlr. Christen Hansen 4 Rdlr. 2 Mk. 15 Sk. Jens Pedersen 4 Rdlr. 2 Mk. 9 Sk. Andreas Hansen 4 Rdlr. 2 Mk. 14 Sk. Jens Hansen 3 Rdlr. I S k j e l l e r u p giver Laurs Nielsen, Jens Pedersen, Anders Pedersen, Søren Christensen, Anders Andersen og Niels Jensen hver 3 Rdlr. 3 Mk. 3 Sk.

— Angivelse af Landgilde til Kapitlet i Aarhus eller Universitetet har jeg fundet et Par Gange.

I L i n n o har Cap. 1650 6 Tjenere, som giver saaledes: Christen Lauridzen: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1. Anne Soelgaardtz: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1, 8 Sk. Rasmus Bertelsen: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1, 8 Sk. Rasmus Søfrensen: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1, 8 Sk. Christen Christensen: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1, 8 Sk. Niels Smed: Penge 2 Mk.

I M o l l e r u p. Anders Nielsen: Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte, Havre 1 Ørte, Gæsteri Malt 9 Skp., Smør 1 Fjdg., Svin 1, Lam 1, Gaas 1, Høns 2. Aff Gundholt (Gavnholdt): 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, 12 Sk. Aff Kiers March (ved Kjærs Mølle): 1 Ørt Rug, 1 Ørt Byg, Smør 1 Otting, Penge: 2½ Mk. 2 Sk. 2 Alb.

I 1688 har Capitlet kun 4 Fæstere i L i n æ a: Rasmus Suolgaard, Bertel Rasmussen, Rasmus Søfrensen, Christen Christensen (sammenlign Navnene ovenfor). De giver hver: 1 Ørt Rug, 1 Ørt Byg, 1 Ørt Havre, 1 Fjdg. Smør, 1 Svin, 13

Sk. Penge, 9 Skp. Malt Gæsteri. Man vil se, det er omtrent det samme som ovenfor.

Og i Møllerup: Karen Enevoldsdaater (formodentlig Anders Niensens Enke): Det samme som Anders Nielsen. Gundholt er her udgaact, men af Kiersmarch svares, og det samme som i 1678. Her er endvidere opført som Kanniche Tiener Møller Niels Andersen i Kiersmølle med en Landgilde af »8 ørte meel«.

XII. Hoveriet.

Foruden Penge- og Naturalydelse havde de Linaa Mænd selvfølgelig ogsaa Arbejdsydelser. Hvor meget dette løb op til, haves ingen Fortegnelse over for Universitets-Ejendommenes Vedkommende og heller ikke for Silkeborgs før 1791, da Ritmester Hoff giver en saadan. Men hvor langt tilbage i Tiden denne har været gældende, ved vi intet om. Ritmesterens Fortegnelse vil senere blive omtalt.

Vi ved kun — gennem Lensregnskaber og Tingbøger — at der er lagt stærkt Beslag paa Bøndernes Ydeevne i denne Henseende ogsaa. Dog er det bevisligt, at Kronen med sine Lensmænd har været Bønderne en læmpeligere Husbonde end Fischerne.

— Hoveriet har for det første drejet sig om Arbejdsdage ved Gaardenes Drift: Pløjning, Harvning, Saaning, Udkørsel af Møg, Tærskning, Gærders Opsætning, Slagtning, Nedsaltning o. s. v.

Der tales endvidere idelig om Kørsel af Tømmer og Ved fra Skovene. af Slottets Sendinger til Proviandhuset i København, ikke mindst under Krigene — især fra Kalmarkrigen har Slotsregnskabet mange Ægter — lange og korte Kørsler af forskellig Art osv.

Og der ydes en Mængde Hoveri ved Tilbygning, Ombygning og Istandsættelse af Slottets Bygninger.

I Frederik II's og især i Christian IV's Tid er der noget at gøre næsten hvert Aar. Ogsaa Silkeborg Møllebro bliver der idelig flikket paa. Jeg hidsætter et Mandtals-Register over „Plidtzfolk“ (Arbejds mænd, som er pligtige at gøre Arbejdet) „som haffuer uoret Udj Adschillige Kong. May. Aarbeidt paa Silkeborg fra Philippi-Jacoby dag 1617 thil Aarsdagen 1618.“

Næsten hver Dag i Tiden fra den 29. Maj til 17. Februar anvendes der Bønder fra de omliggende Sogne til at arbejde paa Husene, i Ladegaarden, i Smedien, ved og i Silkeborg Mølle, ved Mølle-Dæmningen, i Bødkerværkstedet, ved Broarbejdet, Aalekisten, Ridestalden, til Slagtning, Nedsaltning. Ogsaa Kvinder anvendes ved Slagtningen i stort Omfang. Adskillige Dage er Mandskabets Hjemsted ikke anført, det er muligt, at Linaa Folk har ydet endnu mere Høveriarbejde end det angivne.

Det hedder imidlertid:

»30. Maj. 22 aff Lennou sognen Inderster och Gaardmænd brød hus neder. 31. Maj. 23 af Lehenou sognen Røddet ved Ladegaarden. 6. Juni. 33 af Lehenoe, Inderster och Gaardmænd, igang med at tætte Dæmningen som var gennembrudt. 7. Juni. 24 fra Lehenou sogn Hug og aag (agede) Thømer aff Horup skou til Møldæmningen. 7. Julij. 43 Karle fra Lehenov sognen hug Tømmer til Bødkerhuset. 10. Juli. 26 fra Lehenov Soggen huggede og aag Tømmer fra Haarup Skou til Bødkerhuset. 17. agede Sand og Steen til »Picheren« (Brolæggeren). 14. Juli. 18 af Lehenou Soggen huggede Tømmer fra Lehenov Skov. 15. Juli. 24 Lehenov Mend og Funder do. slog Pæle under Broen udenfor Porten. 29. August er 13 Karle fra Lehenov i Arbejde hos Tømmermanden at lave en »Rendbuch« (Rendebom = Murbrækker. Kan ogsaa bruges at slaa Pæle ned med). 3. Sep. »aag« Linaa Folk Pæle fra Haarup Skov til Bolværk. 3. Octob. 16 Linaa Folk opryddede Graven (om Slottet). 10. Octbr. 30 Folk fra Haarup

og Funder hjalp »Thomas Kock af Balle at slagte Kong. May Lam, hver 3 Maaltider i alt«. Th. Kock har den Dag i alt brugt 90 Mænd. 5. Nov. Th. K. bruger 54 Linaa Mænd at salte Kød. 21. Nov. staar 4 Karle i Linaa Smedie hos Niels Smed og slaar Ringe til Mølleakslen i Slotsmøllen. 22 Nov. 3 Karle til det samme Arbejde. 3. Februar »aag« 22 Mænd fra Haarup Tømmer, som var hugget til Blokvognen. 7. Febr. 15 Linaa Mænd ager Tømmer fra Haarup Skov til samme Blokvogn. 10 hjalp Hjulmanden.

— — Det er store Drifter, som jages i Arbejde. Maaske har de ikke hver for sig bestilt ret meget, men Tiden maatte de i al Fald tage fra deres eget Arbejde.

— — Hoveriet i Fischernes Tid har som sagt, ikke været mindre. I Tingtrætteerne mellem dem og Bønderne i Linaa Sogn henvises stadig til, at del overstiger, hvad de var vant til at yde Kronen.

1667 har Chr. Fischer noget før Valborg Dag Bønderne for sig paa Silkeborg og forestiller dem, at da Ladegaarden „er saa ringe“, og de giver og gør saa lidt, maa de op med baade Arbejdsdage og Arbejdspenge. Han forlanger det sat op med 6 Rdlr. og 6 Dage af hver Helgaard eller 8 Rdlr. i alt og saa Fritagelse for Arbejdet.

1669 er det galt igen. Niels Rasmussen, Møllerup, møder i Retten paa sine Sognemænds Vegne, og med Vidner beviser han, „at di Lenno Sognemænd som gjøre reiser och Arbeid for Chr. Fischer til Silkeborg di gjør nu — [utydeligt] — dobbelt saa møgigt arbeit och reiser for beemeldte Chr. F. baade med pløyning och harven som och høsten, tømmer reysser, lang och stackedt Reyser med ellers andett mier baade Kiørendis och gaaendis som paabydes och befaller end som haffer gjort paa en 31 Aars tid hand boede i forn Mollerup i forrig Kong. May.

velbyrd. Hr. lensherres tider som da i bemeldte 31 Aar gaff ingen arbejdspeing och ingen blef begierdt aff dennem“.

„Desligeste vandt ved lige soren Eed Rasmus Pedersen Leno, at mindes i 60 Aar (det samme Forhold), Rasmus Sørensen ibid i 24 Aar, Jens Jensen Mollerup i 18 Aar.“

Tillige vidnede Søren Simonsen „bodfoged“ (Budfoged = den der tilsiger Folk til Hoveri. Stod under Sognefogden. Gik rundt i Byen og sagde: „Hov — hov“) i Leno, at han har været „bodfoged“ i 30 Aar, og i disse tre Aar har han tilsagt dem, saa tit han er befalet, langt tiere end i „førig (forrige) lensmends tider“ paa Silkeborg. Ogsaa da han var hjemme hos sin Fader „i langsommelig Tid“, gjorde de ikke halvt saa meget Arbejde til Silkeborg „som siden Chr. F. bleff lennet meglig“.

Stevning til dette Retsmøde, hvori Bønderne kraftigt protesterer, er forkyndt af Enevold Lauridsen, Mollerup og Søffren Søfrensen, Laven „for Silkeborg Port for Chr. F. og hans Ridefoged Chr. Christensen og talde mundlig med „Poudmanden“ (Podemanden = Gartneren) og Ladefogden“.

Protesten synes ikke da at have virket, thi i 1669 kommer Sagen atter for i Forening med noget andet. Chr. F. stævner for Langhalm at tække Ladegaarden med. Og hans Ridefoged, som stadig repræsenterer ham, møder med et kongeligt Brev, som skal udvise, at Bønderne tidligere har leveret Langhalm: 1 Helgaard 3 Traver 1 Halvgaard 1½ Trave. Bønderne faar en Frist paa 15 Dage „ellers Indvisning med Nam oc vordering“ (Udpantning).

Sognemændene sværger — hvad de jo i den Tid gjorde for et godt Ord ved ethvert Retsmøde — at

de aldrig har leveret noget Langhalm til Ladegaarden. Heller ikke deres Fæstebrev siger noget derom. Og det oplæses i Retten. Brevet siger tydeligt nok, at Fischer ikke maa paalægge Bønderne nogen usædvanlig Ydelse.

Under denne Sag kommer Arbejdspengene og det personlige Hoveri atter frem.

Niels Rasmussen optræder igen paa Sognemændenes Vegne og vidner bl. a., at de nu af Rejser og Arbejde gør 3 Gange saa meget som i Kronens Tid.

Det synes, at Bønderne har faaet Chr. F. bremset (se andetsteds).

1676 er der atter Klage for Retten over Chr. F. Han har ifølge Vidner fra Laven, Linaa og Skjellerup Mænd, ladet Skoven paa Frydensbjerg og Abildhaugen — Bankerne lige østen for Silkeborg — Frydensbjerg-Navnet bruges endnu — „ophugge, rent oprydde, pløje og saa, omhegne med store Egestaver og Egeklau“. Dette Stykke Skov har Bønderne selvfølgelig maaattet rydde og indhegne, og det har givet dem en hel Del nyt Hoveriarbejde. De paastaar ikke at have været forpligtet dertil, da Ladegaardens Mark ligger paa den vestre Side af Møllebroen, og dette ligger paa den østre.

Ogsaa Daniel Fischer — Broder til Chr. F. — synes Bønderne at have haft noget svært ved at holde sig fra Livet.

Chr. Fischer paa Lavengaard — en Brodersøn af Daniel F., bekendt for sin Vildttyvesag — har ogsaa nogen Strid med sine Bønder i Laven „for ulydighed och modtvillighed med arbejde og plidtzgierning“. — I den foran omtalte Hoff'ske „Efterretning“ af 1791 meddeltes om Hoveriet til Silkeborg efterfølgende for hver Plov (hver Gaard),

	Pløje- Dage	Spand- Dage	Gang- Dage
Til Markernes Pløjning og Harvning ..	7		
— Gødningen udkjøre og paa Ageren at udsprede.....		3	4
— Kornet at høste, binde, hiemkiøre og i Laden fratage.....		3	11
— Sæde Ruget at Tærseke			1
— at tærseke og kaste det øvrige Korn for hvilket nu gives Penge, nem- lig 1 Rdlr., ville behøves.....			13
— at rense og paa Loftet indbringe Kornet.....			5
— Engens Rensning.....			1
— Engene at slaa og for saavidt be- høves at græsses.....		1	11
— at rive Høe			4
— Høet at hiemkiøre og fratage		1	2
— at blande Gødning og Strøelyng der- tel at hiemføre.....		$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
— at køre Strøelyng i Folden og Møgen der at sammenkaste.....		1	1
— at slaa Lyng til begge Deele			1
— at grave, stakke og hiemføre Tørv til Brændsel		1	4
— at sætte Fauen Træ.....			1
— at hiemagge det.....		1	
— at klyve det.....			2
— Giærdernes Lukkelse og Vedligehol- delse.....		1	2
— Vandgrøfters Rensning			1
— at skovle og sammenkaste Møg i Gaarden			1
— at hugge og filte ¹⁾ Gavnings-Træe og Tømmer til Gaardens Fornøden- heder og samme at hiemføre ...		1	1
— Gaardens Tækning		1	2
— Materialiers Hentelse fra Kiøbsteden naar behøves		1	
— Kornets Udførsel til Horsens, Aar- hus eller Randers, hver Rejse-an- sadt til 1 Spand Dag.....		3	
(Undertiden behøves ingen)			
Ialt af hver Plov...	7	18 $\frac{1}{2}$	68 $\frac{1}{2}$

1) Kan betyde: 1) dyngge sammen, 2) hugge en Træklods firkantet.

Gaarden raader over 67 Plove (Fra Haarup, Skjellerup, Laven, Mollerup, (Linaa er udgaaet af Godset) Voel, Virklund, Them, Paarup, Tolstrup, Lindgaard, Tømmerby, Hjortsballe), hvilket giver ialt 469 Pløjedage 1239½ Spanddage og 4589½ Gangdage.

I Sæde-, Høe- og Kornhøst kan af hver Plov forlanges om Ugen 2 Spanddage og 3 Gangdage. I den øvrige Tid: 1 Spanddag og 1 Gangdag.

Som oplysende Efterskrift til denne Redegørelse tilføjes:

»Det som saaledes er anførdt om Hoveriets Bestemmelse, forstaaes alleene om Gaardens sædvanlige Hoveri. Kiørslere og Arbeidere til en Hoved Reparation paa Gaarden eller til Opbyggelse af de Bygninger, som med ulykkelig Ildsvaade paa Gaard eller Godset (: den Gud i Naade afvende) maatte behøves til Fornødenhed, og efter Bøndernes Lejlighed burde billig uden Indskrænkelse til foransførte Hoveri kunde kræves af Bønderne«.

— — Et Plus til Hoveriet har Bønderne faaet i Dæmpelsen af Sandflugten ude paa Silkeborg Hede mod Øst.

Hvor nu tæt og frodig Naaleskov, mellem Nordskovens Bakkerækker, Haarup og Skjellerup Bakker og Gudenaen, breder sig, var fordum gennem mere end hundrede Aar Sandflugt (se foran).

I min Barndom, da jeg ofte gik Vejen mellem Linaa og Silkeborg, var Sandflugten vel standset, men Terrainet viste tydeligt, hvorledes det i sin Tid havde føget her. Hele Strækninger laa med lave Sandklitter, bevoksede med Klittag, Lyng, Vidjer, Revlingeris o. s. v. Kun et enkelt Sted hævede sig en lille Plantning af østrigsk Fyr. Først da man begyndte at plante Bjergfyr, blev det nøgne Sand solidt

dækket. Det hed dengang Silkeborg Hede. Navnet er uddød nu, da Heden er bleven Skov.

Hvornaar begyndte denne Sandflugt?

Et af Birkeretten 1739 beskikket Syn over Tilstandene paa Silkeborg Hede, bestaaende af fire Mænd — to fra Kilsgaard og to fra Skovsrod — siger, at de har forhørt sig hos de ældste i Haarup, og de har forklaret „at det ungefær kand være 45 Aar siden (altsaa ved Aar 1694) da et skarnagtigt Menneske uden nogens Tilladelse satte Ild paa Lyngen og Heden og ved at det afbrændte saa dybt ned i Jorden har der ingen Lyng kundet vokse, hvoraf Sandflugten Aar efter anden siden mere og mere tiltagen“.

Synet paa Sandflugtens Udstrækning, der overværedes af Regimentsskriver Moldrups Fuldmægtig Mogens Friis og Birkedommer Johannes Snell fortæller, at det ifølge Haarup Bymænds Forevisning saa saaledes ud:

»Sandflugten begynder ude Vester mod Skoven og heeden til Silkeborg Lild Sø Birker kaldet og er alt tiltagen med flugten langs og i Haarup Byes heede og fædrift udi Østen og Nordøst ind udi Haarup Skov og noget over paa næstligende Skiellerup Byes Grund til Troldals Bacher, der befandtes ved Aftraad (Afskridtning) i Længden 3200 Skridt eller 1600 Favne, Breden fra Haarup Skov Synder Side til nord udi Byens heede, som grænser moed Aaen, der gaar fra Silkeborg til Resebro, er ligesaa aftraaden og var 1332 Skridt, som gjør 666 Favne, hvorpaa Grunden over alt findes saa beskødiget af fløje Sand, at der allerede er lidet, og snart intet enten Græs eller Lyng til nogen Nøtte uden paa nogle de højeste Backer, hvor Sandet icke kan stilles«.

Der forklares, at det er Haarup Bys Kvæg, som gaar i denne Udmark, til stor Skade. Og der er Fare for, at det ikke alene skal brede sig ind over

Haarup Bys øvrige Jorder, men ogsaa begynde at dække Linaa og Skjellerup Byjorder, „som det sigler efter, om ingen raad faaes dertil“. Men „for-nemmelig er Haarup i fare som fløj Sanden nu er 4—5 favne nær paa Aggerlandet“.

Ellers berettes:

»at udi stærk Storm skal Sandet reise sig saa høit, at det overflyver Haarup Byes Agger Jorder og længere, ja, at det en fjerding Vej derfra kand ses. Hafde Skoven og Backerne som liger Østen for Sandflugten hvor det med Nord Vest Vind oppustes, icke taget imod Fløjsandet, hafde Haarup Mark alt haft en stoer Skade. Foruden er det befunden deels Stæder i Skoven at nogle gammel Træer er rent til-gaaet hvor fløjsanden har tagen Sted, idet at ikun lidet af trætopperne er at se og deels Stæder opgaaet midt paa træerne, nogle Stæder mindre, og overalt i Skoven ligger Sanden overfløjet ligemed Lyngtopperne, ved den Vester heede, hvor Sandflugten har taget Begyndelse, befindes der af Grunden er bortfløjet $2\frac{1}{2}$ a 3 Allen dybt neer i Jorden, som er set paa nogle Jordbanker, som er efterladt og ey af sand-dige Materiale, hvor Sanden er frafløyet«.

Saavidt man af den utydelige delvis bortsmulrede Skrift kan forstaa, har Sandflugten ikke været saa hæftig ude ved Resenbro.

Paa Spørgsmaal om, hvad der er at gøre forat dæmpe Sandflugten, svares ret oplysende, at man vil kunne saa „Strandhaure, Klittetag maarhalm eller slige Ting“, „men

slutteligt kand sligt ingen Roelighed faae til fremvækst formedelst den mengde af Dyre og Vildsvin, der findes i Skoven, og som icke er mulig at holde derfra, og naar saadant ingen freed for traad eller vraad (Overtrampen og Roden) kunde have, bekommer Vinden atter sin — — — [utydeligt Ord] med Sandets Borttagelse, og at age Jord eller Dynd der-

paa ville blive fast umulig, thi ved Sandflugten langvejs omkring kunde sligt icke faaes, formedelst der falder ey andet end den største Part Lyng heede Skov Krat Agger og Engjorder og kunde ey gøres med mangfoldige hundrede tusinde Læsser.

— — Man har altsaa anset Standsningen af Sandflugten for umulig.

Senere op i Tiden — hvornaar ved jeg ikke — har man dog tyet til Plantning af Marchalm og Klit-tag o. lign. Gamle Folk fortalte i min Barndom, at de havde været tilsagte visse Dage af Aaret til at møde paa Silkeborg Hede og arbejde med Plantning af dette.

Og man naaede da ogsaa, som foran omtalt, at faa Sandflugten standset. Men da var formentlig Hjørtenes og Raadyrenes Tal stærkt aftagen, og Vildsvinene forlængst udryddede.

— — Adskilligt Hoveri-Arbejde maatte de Linaa Bønder ogsaa lægge paa Jagterne i denne skovrige Egn, baade i Kongernes og senere Besidderes Tid.

Der foreligger, især i Tingbøgerne, adskillige Vidnesbyrd om, at Vildtet gjorde stor Skade paa Bøndernes Marker. Der er saaledes et fra 1736, der fortæller noget om Vildsvinene.

»— — Paa Selliager« — ved Virklund — »er den fjerde Part af Græsningen fordervet«. En Del af »Vraadet« (Oprodingen) er sket »sidste Nat«, saa de kunde se Sporene af Svinene og afgøre, at det ikke var de tamme Oldensvin, men deres vilde Frænder, som havde været paafærde. Det var her en Flok paa 30 Stykker. »Selliager er den Bedste Græsning af det saa kaldede store Kaabels (Kobbel) Græsning«.

Silkeborg Boere (?) Mark, »saavit som Aggerlandet og Agger Jorden Breder sig er den 3die part af Græsning ødelagt og uden nøtte at sætte Fæe paa dessen Græsning«.

Synet har aldrig set en Mark saaledes rodet til. Og det

klager »vemodelig« over, at Bøndernes egne Marker og Enge tilføies daglig og ubodelig skade, mere end »deres afgifter til Kongen kand bedrage«.

I »Lille Kaabel« er der særlig sket Skade »paa Frydensberg, hvor ogsaa en half snes agere var omvraad«.

Ogsaa Dyrene klages der ofte over. Ikke mindst over deres Ødelæggelse af Hegnene:

„— — Dyrene bryder dennem ned, selv om de er nok saa faste og høje —“ siger et Syn.

Hvis Jagterne paa det „ædle“ Vildt var gaact ud paa 'at udrydde dette, havde Bønderne vel vist større Villighed til at møde. Men det var ikke Meningen. Det gjaldt jo fremfor alt at bevare det. Og Fornøjelsen ved Jagten var udelukkende paa Jagtherrens Side, ligesom Udbyttet ogsaa gik Bøndernes Næse forbi. De bare klappede og slæbte det dræbte Vildt og Jagttøjet bort. Man forstaar saa godt, at de søgte at skyde af sig, hvor de kunde.

De blev trommet ud af Sognefogderne — Kvinderne blev der ogsaa lagt Beslag paa — undertiden flere Dage i Rad. Og Jagterne var, navnlig i Frederik II.s og Christian IV.s Tid ret hyppige.

Jeg gengiver her, efter Tingbøgerne, en Efterslet fra en Rævejagt som blev holdt 4.—6. Marts 1702.

Jens Hagensen, Linaa, vist Selvejerbonde og Broder til Mølleren i Ry Mølle, Johan Hagensen, og Farbroder til Mølleren i Silkeborg Mølle, .Hagen Johansen, stævnes for Retten af Kongens Hofjægermester de la Roche til Nygaard.

Af Forhørene i Retten synes det at fremgaa, at Hofjægermesteren mistænker Jens Hagensen for, at han har undladt at sende en Klapper til Jagten. Men det bevises, at han efter Tilsigelse af Byens Sogne-

foged har ladet sin Gaard repræsentere ved sin Pige: Johanne Andersen ved „sidste Refue Jachten, da Almuen af Folket samledes i Haarup“, og at hun mødte om Morgenen tidlig „med de andre Jagtfolk begge Dage“. Det vidner og besværges, „med opracht finger“, Gertrud Nielsen, Christen Christensen, ja, det ganske Linaa stod med oprakt Finger i Jens Hagensens Favør.

Hofjægermesteren -- som maaske har haft et lille privat Horn i Siden paa Storbonden —, mener saa at kunne tage ham i en anden Forsømmelse. Han har ikke mødt med Vogn at køre „Hans Mayest. Jagttøj“ bort.

Jens Hagensen, som selv møder i Retten, paastaar imidlertid, til sin Retfærdiggørelse, „at Tilsigelsen er ikke siden 7. Nov.“, da han sidst kørte, „gaaet lovlig Sognet rundt.“ Det vil altsaa sige, at Rækkefølgen, i hvilken Tilsigelserne skulde ske, er ikke bleven overholdt. Desuden paastaar han, at Sognefogden neppe er i sin lovlige Ret til at tilsige ham — som Selvejer formodentlig — til disse Kørsler. Han nævner andre Selvejere, som gaar fri for disse Ægter: Enken Gertrud Nielsen, Linaa, Laurs Nielsen, Mollerup (den under Boerne omtalte rige Bonde) og Christian Fischer til Lavengaard (Slægtning af Daniel Fischer paa Silkeborg).

Sognefogden fremholder herimod, at Jens Hagensen er lovlig tilsagt, da han var mellem de ti Ægtkørere, som Skovrider Holger Michelsens „Seddel“ (Ordre) lød paa. Og desuden kan han ikke side stille sig med de tre af ham nævnte. Gertrud Nielsens Gaard, som nu beboes af Cornet Gotfred, har tidligere „Oberst Preen beboet i mange Aar, och

siden ingen reiser deraf gaaen“. Laurs Nielsen er „effter Sessions Herrers Befaling fritagen“ for disse Kørsler. Og Christian Fischer „er proprietæri och af ingen. foget nogensinde tilsagt“.

Jens Hagensen undgaar derfor ikke at blive idømt en Mulkt for sin Forsømmelse. Men da han ikke betaler den, sender Hofjægermesteren sin Tjener, Nicolai Germadt, at „pandte“ J. Hagensen. Tjeneren træffer ham ikke hjemme, men gaar ikke desto mindre ind i hans Gaard og Stue og tager som Pant „Husbonds Trøie med Sølvknapper“.

— Men det var ikke blot overfor de „fine“ Jagter — Dyre- og Vildsvinejagten — at Linaa — og andre — Bønder viste afgjort Uvilje til at deltage. Ogsaa overfor Ulvejagterne, som blev paabudte fra oven, var man tvær og vrangvillig. Og disse skulde dog synes i højere Grad at kunne paaregne Almuens Interesse.

Ulvene var vel i det meste af det Tidsrum, disse Afhandlinger omfatter, noget af en Landeplage. Ikke mindst i Skovegnene omkring Silkeborg.

Jeg har i Afhandlingen om Skovene fortalt lidt om Ulvenes Angreb paa Vildtbestanden. Husdyrene gik selvfølgelig heller ikke Ram forbi. Ja, de angreb — vel især i Vintertiden — ogsaa Mennesker.

I „Jyske aabne Breve“ meddeles i 1648, at Jens Bertelsen Ulff bliver „fri for halff Skatt“ fordi han for nogen „tiid siden aff en Ulff er bleffuen Bidt och lemlest, huor offuer hand en god deel aff sin formue paa badskere¹⁾ haffuer tilsadt“.

Det blev nødvendigt at udsætte Præmie paa hver

¹⁾ Badskær = den Tids Læger.

dræbt Ulv. Ulvebælgen skulde, som ogsaa fortalt, ophænges ved eller paa Tinghuset og forevises i Tinget, før Præmien udbetaltes.

Det vrimler i Tingbøgerne af skudte eller fangede Ulve.

I 1703 meldes, at Jens Andersen Høg, Haarup, fremviste for Retten en gammel Ulf, som han havde skudt i hans Gaard. Begierde efter Forordning at maatte faa Betalling. 1711 fremviser Søren Jensen, Haarup, for Retten 5 Ulveunger, han havde fanget i Haarup Skov. Jens Høg skyder igen 1715 en »Ulf ved sin Gaard, som Julle helligt forestod«. 1720 stiller Anders Pedersen og Rasmus Nielsen af Haarup med 8 Ulveunger, »som ved Thinget blev ophængt«.

Det synes af Linåa Sogns Skove, særlig at have været Haarup Skov, Ulvene havde Tilhold i, den stod jo ogsaa i direkte Forbindelse med Silkeborg-Skovene, ja, var jo egentlig en Del af disse.

Men rundt om i Egnen, fra Sjelle, Galten, Skandrup, Gjørn, Laasby, Sorring, Søballe, Virklund, Ry, Salten, Them, Jaungyde, Alling o. s. v. er der skudt af disse graa Bæster.

Skovfoged Peder Knudsen af Ry har i 1720 skudt en gammel Ulf og ti Ulfue unger i Rye Skoue, huilcket blef af skaaren af hver det høiere forben paa det de icke paa andere Steder skulde betiene sig af dem«. Skovrider Christoffer Soetmann i Jaungyde tog »11 levende Ulfunger« og bragte dem til Birkedommer Snell i Høver. Skindene blev hængt i en Eg udenfor Birkedommerens Port indtil Tingdagen, da Hvalpene ikke kunde leve saa længe. Skovrider Sr. Chr. Poulsen i Ejer bemærker om en Ulv, han havde skudt, »at Same Ulf var stoer och gammel«. Peder Dyr i Alling med flere har dræbt en gammel Ulf med Øxe och boes hager i Alling Skou, da de sich ham dreven i en Aa«. O. s. v., o. s. v.

Enkeltmandskampen mod Ulvene kan følges langt op i det attende Aarhundrede.

Denne var inidlertid ikke tilstrækkelig til at sætte Bom for Ulvenes Hærgninger. Regeringen maatte gribe til kraftigere Midler end den ovenfor omtalte Præmiering.

„Jyske aabne Breve“ viser saaledes, at der i 1677 ansættes en Ulvejæger for Jylland og Slesvig. Han hed Johan Teutzer. Instruksen lyder saaledes:

- 1) — — hand skal dependere af wores Jægermester — —
- 2) Hannem skal være tilladt at skiude oc fange alle Ulfver med sit Jagt-tøyg, som hand self paa sin egen omkostning skal forskaffe oc pengene dertil først forskiude.
- 3) Dersom nogen af vore undersaatte være sig af adel eller andre proprietarier af hannem begiere, at hand effter ulfve paa deris eyendom ved deris tienneres hielp skulle Jage, da maa det være hannom frit tilladt, dog at det skeer med Jægermesterens Videnskab.
- 4) Vore Amtmænd oc Amtsbetiente, hvor hand i bemeldte Jylland oc Slesvig wilde effter Ulfve Jage, skal assistere hannom med folch och wogen, Jagttøyg at føre.
- 5) Skoufrideren oc skouf Fogederne skal ved samme Jagt i Person self være tilstede.
- 6) Hannem bevilges for huer ulf hand endten self skyder eller ved hans Jagt af andre skudt bliffuer udj det herret som det skeer at maa niude af huer gaard udj samme herret Toe skilling danske.
- 7) Hand maa oc self beholde alle ulfve skind.
- 8) Maa hand oc hafve fri waaning paa Jæger Gaarden ved Skanderborg oc niude fri Ildebrand som andre vore Skoufridere — —.

Hoffuetquarteret for Malmøe c. 14 Junij 1677.

Men selve Ansættelsen af denne Over-Ulvejæger synes ikke at have haft den forønskede Virkning. Der foreligger en Skrivelse fra Cancelliet fra 1685, som baade understreger Nødvendigheden af kraftigere Forholdsregler overfor Udyrene og tydeligt fortæller, at Befolkningen skulde næsten drives til Jagterne.

Skrivelsen lyder saaledes:

»Gør alle vitterligt at eftersom Vi allernaadigst kommer i erfaring, hvorledis det Højligen skal vere fornøden at Ulve Jagten i vort Land Nørre Jylland med størrer Krafft her-
 effter, end som hiid indtil er skeet, vorder fortsat, da til den disbeder Befordring have Vi allernaadigst for got be-
 funden at bevilge oc anordne, saasom Vi hermed bevilger oc anordner, at det maae oc skal være Voris Jægermester frij tilladt at jage effter Ulve over alt der i Landet uden nogen forskiel paa hvad Bond oc Grund det oc kunde Vere; oc skal saa vel Proprietarierne som Voris Amtmænd oc Amts Betiente paa alle de Steder, hvor Jagten Passerer effter Jægermesterens skriftlig Begiering, vere tiltrengte uden op-
 hold oc forsømmelse at forschaffe saa mange frij Bønder-
 vogne med tilhørige heste, som til Lapper (?) oc Jagttøyet fra een sted til een anden at føre giøris fornøden, oc ellers Voris Jagtbetienter i paakommende Nødsfald med Folck oc andet tilbørligen at assistere, oc saafremt nogen herimod skulle findes Gienstridig eller oc af motvillighed udeblifve, skal de effter Jagt-ordinancen saasom forseelsen er til, med Penge straf ansees. Herforuden haver oc bemeldte Voris Amptmænd, een hver j sit Amt at anbefale alle de Nat-
 mænd¹⁾ der j findes, at de under Høj Straf føre alle Ludere²⁾ til de Stæder, som dennem anvist vorder, och icke lader dennom her oc der ligge, ej heller tager deris hunder med sig paa saadanne stæder, eller understaar sig nogen hinder-
 lighed oc Luderen at begaa, saa at Ulvene derved ej skulle ville trave — —«.

Hafn 26 Dec. 1685.

Man hører af og til om store Ulvejagter. Saaledes fortæller Tingbøgerne om en, der holdtes i R y S k o v d. 6. Dec. 1727, ledet af Skovfoged Rasmus Fog i Salten.

1) Rakkere. De bortførte menneskeligt Skarn og Aadsler oc besørgede i det hele taget det Arbejde, der ansaas for uærligt.

2) Aadsler.

Jeg dvæler et Øjeblik ved denne Jagt, baade fordi den har gaaet hen over et i vore Dage meget besøgt Sted, og fordi den tydeligt viser, med hvilken Modvilje, Folk gik med til disse Togter mod Ulvenc.

Det synes, som her har været samlet en Mængde Mennesker sammen. Der var Mænd fra Træden og Møldrup og Yding vel mindst et Par Mil fra Ry.

Jeg lader Vidnerne tale.

Disse beretter, »at da folkene var af deelt til at drive jagten, som stod i himmel bierrig dael og skulde gaa op ad himmel bierrig Kiold, gik folkene til sammen och ville skonne (skaane) sig for at gaa op ad de høie backer. Da Rasmus Skoufoged det fornam, kom hand Ridende, sagde til folkene di Skulde gaae over backerne som de var afdeelt til«. Han sagde det med »Raabende Røst«. Hvis de ikke gik, »skulle de faae Skam, huorpaa de smaa och fleeste skiltes ad och løb, men Dragounerne Hendrich Hendrichsen och Didrik Johansen fra Træden gik sagt med endeel flere, och Skoufogden spurte H. H. ad, om hand ville icke gaa, da svarte Hendrich Dragoun: ieg veed ieg har icke sagt ney endnu, og derpaa Reed Skoufogden til ham och gaf ham nogle slag af hans hertsfenger, och Dragounen vendt sig til Skoufogden och sagde: dieffen Regier Jer hvij Slaar i mig, hvad har ieg giort ved Jer, och Skoufogden vendte sig och Red til Dragounen igien og sagde: bander du mig din hundsfoot och Skurch da skal dieffen Regiere dig, ieg skal huge ørene af dig, och i det same gaf Skoufogden ham atter nogle Rap af sin hertsfenger flade, och Dragounen Hendrich Rykt sig lidt tilbage og slog til Skoufogden med en stor Stage, hand hafde i haanden med en Klump paa Enden, saa hans tobaks Pibe fløy ud af hans mund och blodet flød hannem ud af munden saa sterk, som det hafde verit udtappet, saa hand maatte stige fra hæsten gaae och gabe for at lade blodet flyde och kaste det fra sig«.

Dagbogsoptegnelser

fra

Treaarskrigens Tid.

Af Lærer L. LASSEN, Toustrup,
meddelte af hans Søn, J. LASSEN.

Det var vel enten sidst i Marts eller først i April 1848, at min Kone kom ind og fuld af Skræk bragte den Efterretning, at Oprørerne havde lukket Tugthusefangerne i Rendsborg ud, og at „Slaverne“ for frem i Jylland med Mord og Brand. „De siger, at Slaverne kommer, de er i Laasby,“ sagde hun. „Aa, Sludder,“ sagde jeg, „hvad skulde en saadan Haandfuld Kæltringer vel kunne stille op.“ Men hun blev ved sit og var ikke til at berolige den Dag. Det viste sig jo snart, at Historien om Slaverne var det rene Opdigt.

Først i April 1848 kom min Svoger Jens Jensen med Aarhus Avis. „Vi har vundet Slag,“ sagde han. „Har vi vundet?“ sagde jeg og greb forventningsfuld Avisen. Ja, ganske rigtigt — der stod med store Typer en Beretning om Slaget ved Bov den 9. April, som Danskerne havde vundet. Den først faldne danske Mand hed Sejer, hvilket jeg betragtede som et Varsel for, at Danmark vilde gaa sejerrig ud af Kampen. Dette skete jo ogsaa, men rigtignok efter tre Aars Forløb. Dersom det store Tyskland ikke havde blandet sig i, havde Krigen været endt paa

tre Maaneder; men Prøjsrhæren kom jo Oprørerne til Hjælp, og saa kom Paaskeslaget -- den Dag, da „vegen er for Overmagt liden Flok tilsidst“.

Den 23. Maj 1848. Fjenden har været i Aarhus, 2000 Mand stærk, og Aarhus og Skanderborg Amter maatte udrede Levnetsmidler til dem for 30,000 Rigsdaler. Dette var dog kun Begyndelsen. Vejle Amt bliver nok helt ødelagt: Vintersæden nedtrædes, Vaarsæden bliver ikke lagt, Heste og Arbejdsfolk arbejder for Fjenden, Korn, Fødevarer og Kreaturer forlæres, og Beboerne begynder at flygte fra Hus og Hjem. Veje anlægges over Mose og Enge, for at de kan transportere det svære Skyts. Fjenden begynder nu ogsaa at tage Heste, og der siges, at han vil have 4 Millioner Rigsdaler af Jylland.

26. Maj. Fjenden holder sig endnu oppe ved Vejle. Han har afleveret nogle af de Heste, han havde taget. Den 28. Maj var den yderste Termin for Betalingen af de 4 Mill. Rigsdaler. Hvis de ikke betaltes den Dag, skulde Jylland plyndres af prøjsiske Tropper. Men den prøjsiske Hær fik Ordre til Tilbagetog. Man mener, at Rusland har lagt et Pres paa Prøjsen.

Sidst i August.

Den 26. August blev der sluttet Vaabenstilstand.

Den 6. Marts 1849. Atter Udsigt til Krig! Vaabenstilstanden af 26. August i Fjor er opsagt. Næsten alt vaabendygtigt Mandskab indkaldes, og Armeen skal bringes op til 70,000 Mand. Fredericia skal befæstes, det meste af Flaaden er allerede udrustet, og Kongen vil selv over til Armeen og rykke ind i Slesvig. Nu er der kommet saa mange tyske Tropper til Hertugdømmerne, at de efter Sigende tæller

100,000 Mand foruden Slesvigholstenerne. Hvad mægter det lille Danmark mod en saadan Styrke?

11. Maj. I disse Dage har der hver Dag været Slag i Egnen mellem Vejle og Kolding, og vore Folk lider nok meget af Kulden, da de ikke kan faa Afløsning, medens Fjenden, hvis Mængde er stor, kan skifte. I Vejle tog Fjenden en halv Snes til-ladede Skibe, der laa i Fjorden.

24. Maj. Vore Folk retirerer bestandig længere Nord op i Landet, og Fjenden følger efter. I Dag var Skanderborg Amtsraad samlet angaaende Fjendens Fordringer; men da disse var altfor høje, kom de ikke overens. Fjenden begærede 3 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn daglig; men denne Afgift vilde være trykkende at svare for mange blot i een eller to Dage. Endvidere begæredes daglig 300 Vogne, hvilket dog reduceredes til 70.

31. Maj. I Dag stod der en Rytterfægtning paa begge Sider af Aarhus. 3 af vore Folk faldt, og 35 præjsiske Husarer blev fangne. Deraf saa jeg fire. Endnu har Fjenden ikke været her i Nærheden.

Den 2. Juni. Atter har Fjenden gjort en Fordring paa den ikke okkuperede Del af Skanderborg Amt, nemlig: Oksekød, Brød, Havre, Hø og Halm. Fordringen fandtes gruelig stor, og Amtsraadsmedlem, Møller Stilling i Toustrup Mølle, rejste da til Skanderborg for af Fjenden at faa Nedsættelse. Samme Dag var Sognefogden og jeg ved General Ryes Hovedkvarter i Skjering for at forespørge hos Generalen, om vi skulde opfylde Fjendens Forlangende. Generalen sagde Nej! Fjenden kunde jo komme og hente det, om han vilde have noget.

3. Juni. I Gaar kom der atter skarpt Bud fra

Amtmanden om under Trusel af militær Eksekution at levere af Skanderborg Amt hver fjerde Dag: 506 Pd. Brød, 259 Pd. Kød, 8½ Td. Havre foruden en Del Ærter og Gryn. Forstanderskabet er samlet; men de vil ikke levere og hellere udsætte sig for Eksekution. Møller Stilling, Toustrup Mølle, har været omkring i Herredet at opskrive de Stude, der fandtes, og lægge Beslag paa dem, saaledes at de ikke maa sælges eller bortføres, saalænge Fjenden har Skanderborg besat. Derved har Stilling paadraget sig et frygteligt Had hos Beboerne, der mener, at han er udsendt af Tyskerne og holder med dem.

13. Juni. I Gaar var jeg i Silkeborg. Jeg hørte der, at Fjenden vilde til Nørre-Snedede og tage Hævn over Beboerne der, fordi de Danske havde taget 70 tyske Husarer til Fange i Byen. De drog derhen med 2000 Mand. Endnu er vi, Gud ske Lov, fri for dem. Nogle af Dallerup Sogns Beboere, der var tilsagte til Kørsel første Pinsedag, er endnu i Skanderborg, da ingen vil afløse dem. Hvor Fjenden kommer, tager han alle Levnetsmidler. I nogle Byer omkring Skanderborg opbrækker de Gulvene og brænder dem, saavel som Døre og Mellemskel. Jeg har siden hørt, at alt blev ødelagt i Nørre-Snedede undtagen Døre og Vinduer. 3 Bajrere, der var hude for at rekvirere, blev fangne her i Egnen. Blot dette nu ikke bliver hævnnet af Fjenden.

23. Juni. Endnu Rolighed for de slemme Tyskere. Uhyre store Troppemasser har i Gaar hele Formiddagen bevæget sig fra Skanderborg efter Aarhus. De opslog Lejr ved Borum, Restrup og Sabro. Ved Skanderborg, i Forlev, Gram, Vrold og Stilling har de helt opspist og desuden rekvireret i Om-

egnen; og, naar Rekvisitionen ikke blev opfyldt, plyndrede de. I Skanderup Kirkes Begravelse blev der begaaet Ligrøveri, Kisterne blev opbrudte, og Smykkerne tagne af Ligene. Der fortælles derfra en Historie om en bajersk Soldat, der huggede Fingeren af et Lig, tog en Ring, som sad der, og satte den paa sin egen Finger. Kort efter blev han syg og døde, hvilket af Folk blev betragtet som en Straf fra Gud, hvad det jo ogsaa paa en Maade var. Jeg antager, at Soldaten af Ringen har faaet en Blodforgiftning, hvorefter han saa kan være død. Den 21. Juni besatte Fjenden Aarhus.

30. Juni. Nu har Fjenden betraadt vor By. En Afdeling Bajrere drog igennem Toustrup, og 300 af dem er i Røgen. Hvad skal Enden blive? I Aarhus opførte Tyskerne sig dog ordenligt.

1. Juli. I Morges lod Fjenden sig skrække af Røgen og drog efter Skørring, saa vi blev fri denne Gang. I Linaa var i Gaar 250 Tyskere; men da de mærkede vore Folk, rejste de igen. I Kærns Mølle tog de nok rent op af Fødevarer. Man siger, at de ogsaa opbrød Kister og Skabe. I Røgen tog de en Pibe, en Sølvske og 4 Tdr. Havre fra Lærer Ring.

4. Juli. Den 2. Juli fik vi, efter en langvarig Tørke og næsten Vinterkulde, en herlig Regn, saa nu er der da Udsigt til, at Høsten bliver nogenlunde god. Fjenden har endnu ikke været indkvarteret i vor By. I Gaar kom der atter Bud om 2 Heste til svært Kavalleri at levere af Sognet den 11. Juli, med Trusel om streng Straf i Udeblivelsstilfælde. Natten til 3. Juli kom danske Soldater og tog Møllen Stilling med sig. De har ham endnu, og han skal være angivet for Spioneri. Der spurgtes ogsaa i Møllen efter mig;

men jeg ved da, at jeg er uskyldig, og jeg er ogsaa overbevist om hans Uskyld; men andre, bagtaleriske Mennesker har travlt, og de betænker ikke, at onde Ord kan foraarsage megen Ulykke. Fjenden kom 3 à 4000 Mand stærk, med 6 Kanoner, fra Øst til hen imod Kongensbro. De slagtede 15 Høveder i Søbyvad og medtog alt Brødet derfra. En Kanonkugle blev sendt til Brohuset ved Kongensbro efter vore Folk, som stod der ovenfor. En Mand i Trust blev slaæet fordærvet, fordi han vilde med nogle Fjender op paa Loftet.

7. Juli. Vi har ingen Aviser faaet en Tid. Et Rygte melder i Dag, at de Danske har vundet en betydelig Sejr over Fjenden ved Fredericia, at mange Fjender var faldne, og mange Kanoner erobrede af vore Folk.

8. Juli. Bestandig den samme gode Efterretning om den vundne Sejr ved Fredericia. Jeg tænker og haaber, at det er sandt.

9. Juli. Tyskerne er endnu ikke alle rykkede fra Aarhusegnen. En Del af dem er rykket ud paa Landet, og de rykker dog stadig mod Syd. Rygtet om den vundne Sejr over Slesvig-Holstenerne bekræftes.

10. Juli. Rygterne summer omkring os i et Virvar; men Sejren bekræftes af dem alle. Et Rygte siger, at General Rye har faaet en Spidskugle i venstre Øje; men om han er død, vides ikke.

11. Juli. General Rye er falden og skal begravnes i Dag i Fredericia. En af Fjendens Skanser var vanskelig at indtage; han stillede sig i Spidsen for Soldaterne, og med de Ord: „Liv eller Død!“ red han frem, og her endte hans Bane. Sejren fulgte snart efter. 7. Battl., hvor de fleste her fra Egnen staar,

erobrede et af Fjendens Blokhuse, hvor de gjorde 400 Fanger og tog 5 forspændte Kanoner, men mistede efter Sigende 200 Mand, døde og saarede.

13. Juli. Tyskerne er i Nørre-Vissing. Vore Folk var i Laasby for at rekognoscere, men trak sig skyndsomt tilbage.

15. Juli. Nu kommer vistnok den rigtige Efterretning: Avisen indeholder først kommanderende General Bülovs Tak til Soldaterne, dernæst Beretning om Sejren ved Fredericia d. 6. Juli. Fjenden blev fuldstændig slaaet. Vi erobrede 34 Stkr. svært Skyts, 2500 Gøværer og en Mængde Krigsmateriel. Vi tog ca. 2000 Fanger. Fjendens Tab af døde angives til 1000, hvilket Tal dog vistnok er overdrevent. Vort Tab af Soldater er vel sikkert nok, desværre. Efter Avisen har vi 300 faldne og 1600 saarede. General Rye fandt Helledøden under Stormen paa en fjendtlig Skanse. Sejren blev vor; men den var dyrekøbt.

Her paa Egnen holder de fjendtlige Tropper af Forbundshæren sig endnu og fortsætter deres sædvanlige Haandtering med Røveri af Kreaturer og Fødevarer. Til Toustrup kom et lille Strejfkorps efter Heste; men de fandt ingen, de syntes om, fordi nogle raske unge Karle havde ført Byens bedste Heste ned i „Bjergene“ og holdt dem skjult paa af-sides Steder mellem Bakkerne i Skoven der.

Det var sært, at Tyskerne ikke dræbte eller skamslog Kroejer Bak i Tulstrup Kro. Som Vært er han ellers en pæn Mand, og i Kroen er alt pænt og ordentligt. Men han er en Bersærkernatur, og han hader Tyskerne til Døden. Hans Forslag er: almindelig Væbning og Landstorm. En Dag var han i Skanderborg og saa der en Dreng trække Slibestenen

for nogle Bajrere, der sleb deres Sabler. Det kunde Bak ikke taale at se. „Hwa æ de hæhr,“ sagde han til Drengen, „sto do aa trækker Slibesten for Tyskernes Sabler, di ska ha te aa slaa Danskerne ihjel mæ!“ Saa tog han fat i Drengen og smed ham til Side. Tyskerne hug efter ham; men han greb en Fjæl og parerede af med den. Saa lod de ham dog gaa. Baks Kroport laa lige op ad Landevejen. Da der engang ventedes tyske Tropper paa Gennemmarsch, havde han undergravet Murens Sokkel, og Meningen var, at Muren som ved et Tilfælde skulde styrte ned over Tyskerne, naar de drog forbi. Denne Plan blev dog ikke gennemført. En anden Gang fik Tulstrup By tysk Indkvartering, og Bak kunde jo indse, at der ikke var noget at stille op; men han var dygtig vred og svor paa, at han vilde hverken høre eller se Tyskerne, og de skulde heller ikke vove at nærme sig ham. Saa tog han en langskaftet Økse, gik ind i sit Sovkammer og sad der fuld af indædt Raseri, saalænge Tyskerne var i Byen. Tyskerne lod ham sidde i Ro; han kom jo heller ikke dem for nær.

17. Juli. Vore Folk har ved Fuldbro Mølle taget henved en Snes fjendtlige Ryttere til Fange. En af vore Dragoner blev skudt. En Mand fra Vejle fortalte om den jammerlige Tilstand, der herskede blandt de flygtende Tyskere under og efter Fredericiaslaget. Dragoner kom til Fods uden Heste, nogle kom uden Fodtøj, andre uden Vaaben, andre uden Tornyster eller uden Chako. En hel Bataillon blev jaget ud i Stranden (Rands Fjord) og der enten skudt eller druknet. Efter hans Udsagn havde Tyskerne selv opgivet deres Tab til 5000 Mand. De havde af Tøm-

mer og Brædder bygget hele Byer, der samme Dag skulde have været indviede. De havde givet dem Navne: Flensburg, Apenrade, Rendsburg o. s. v., og der skulde have været holdt Gilde med de Skatte, de havde plyndret hos Jyderne.

25. Juli. I Berlin er d. 10. Juli sluttet Vaabenstilstand, og Fjenden rykker nu mod Syd. Vaabenstilstanden skal vare i 6 Maaneder, og ud over disse endnu 6 Uger efter Opsigelsen.

26. Juli. Nu er Prøjerne rejst fra Aarhus. Slesvig-Holstenerne ønsker Forbandelse baade over Danmark og Prøjsen. Men jeg haaber, at deres Ønsker ikke gaar i Opfyldelse.

2. August. I Gaar var der ingen Tyskere mere i Jylland! Jeg var til Olufs Marked i Aarhus; alle Folk var glade! Hæren er hjemsendt eller bliver det snart, og vore tapre Soldater optager atter Fredens Gerning.

Sidst i Juli 1850. Den 2. Juli blev der efter Mægling af andre Stormagter sluttet Fred mellem Danmark og det tyske Forbund. Men jeg er bange for, at vi igen faar en blodig Krig med Slesvig-Holstenerne, der sikkerlig vil blive hemmeligt understøttede af Tyskland. De er allerede den 13. Juli gaaet over Ejderen ind i Slesvig under en fanatisk General Willisens Anførsel. Den danske Hær er igen paa Krigsfod, og vore Tropper stod den 17. Juli ved Flensborg.

2. August. Der er sket et stort Mandefald paa Slesvigs herlige Sletter! Børn af een Fader, Under-saatter af een Regent har nedskudt og ihjelstukket hverandre under det store Slag ved Isted den 24. og 25. Juli. Tyskerne var der forskansede i Skove, dækkede af Landsbyer, Søer og Møser, og anførte

af dygtige Officerer. Det hjalp ikke, og Sejren blev vor; men den var købt dyrt.

Vi mistede over 100 Officerer og ca. 3600 Underofficerer og Menige, nemlig: 441 døde og over 3000 saarede og savnede. Blandt Officererne var General Schleppegrell, en af vore bedste Anførere, og foruden ham faldt 2 andre udmærkede Officerer. Læssøe og Trepka. Fjendens Tab var over 4000 Mand, døde, saarede og fangne. Dette er efter Avisernes Beretning. Folkene i Omegnen skød paa de Danske, hvorfor mange Landsbyer blev jævned med Jorden. Af een By blev der ikke Spor tilbage. Baade Mænd og Kvinder havde her skudt efter vore Folk. Det var vist det mest morderiske Slag, Danmark nogensinde har holdt. Slesvig og Ekerførde er tagne.

18. September. Søndag den 8. September stod et Slag ved Süderstapel, hvor 3 tyske Batajlloner tilbageslog vor 7. Bataillon og 2 Kompagnier af 1. Forstærkningsbataillon. Vi mistede mange. Soldaterne, der skriver hjem, siger 100; men den officielle Rapport melder 2 døde og 2 saarede Officerer og ca. 40 døde og saarede menige. Iblandt disse var Danebrogsmænd Jens Laursen her fra Toustrup, Sergeant ved 7. Bataillon. Han døde den 10. September som Følge af et Skudskaar i Brystet. Jeg fældede en Taare ved Efterretningen om hans Død. Han var en drabelig Kæmpe, modig, stærk og mild mod Soldaterne. Dersom han ikke var faldet, var han kommen ind i Officerstanden. Han var fra et af de fattigste Hjem i Toustrup; men et godt og ærligt Hjem.

9. Oktober. Frederikstadt er helt afbrændt. Vore Folk afløses daglig til at kæmpe med Tyskerne, der vedbliver at bombardere Byen. Fjendens Tab er

stort. Ved deres første Angreb lod Danskerne dem komme paa 100 Skridts Afstand. Saa beskød de dem med Granater, Espingoler og Geværer, hvilket anrettede stor Ødelæggelse og nødte dem til at gaa tilbage.

14. Oktober. Frederikstadt kunde ikke erobres af Tyskerne. Deres rasende Angreb strandede paa de Danskes Mod og Uforfærdethed. Vi mistede nok 130 døde og saarede, Tyskerne 4 à 500. Willisen drev dem frem til Stormangreb, men alt forgæves.

Alt faar en Ende i denne Verden, ogsaa denne Krig. Ved Begyndelsen af Aaret 1851 opgav Oprørerne Kampen, og Freden blev sluttet. Gid den nu maa vedvare, og gid vi nulevende maa forskaanes for Krig i den Tid, vi har tilbage!

Vi vandt Sejr, som der staar i Sangen: „Dansken har Sejr vundet“. Men Sejren var dyrt købt, købt med vore tapre, unge Sønners Blod! Jeg ihukommer tidt General Bülovs Ord efter Slaget ved Fredericia: „Ja, I synger, Folk; men der er ogsaa mange, der vil græde.“

Hen paa Vinteren 1851 kom Soldaterne hjem. Der var vel fra Toustrup By 10 à 12 Karle med i Krigen. Sergent Jens Laursen var faldet. Der blev holdt en Festlighed for de hjemvendte Krigere her som overalt i Landet. Byen var smykket med Danebrogssflag. Selve Festen afholdtes hos Jens Overgaards Enke, i den Gaard, der endnu ejes af Sønnen, mangeaarig Rigsdagsmand, Niels Jensen Toustrup († 1916). Festen forløb særdeles smukt. Byens Folk var med, og alle, som havde Evne, havde givet deres Bidrag undtagen een Mand, som endda var Gaardejer. Men han var ikke lidt eller anset af de

andre, og har altid været, hvad man kalder en „Tværing“. Han havde oven i Købet som en Slags Demonstration hejst et „tysk Flag“, sagde Folk. Tysk Flag var det nu ikke, for det var en Klud af et gammelt, grønt Underskørt, sat op paa en Pind over hans Port. Da det blev fortalt ved Festen, sagde to af Soldaterne, at „Flaget“ skulde komme ned, og vedkommende Mand faa en Dragt Prygl. De gik over til Gaarden; men Manden maa have faaet Underretning; thi Flaget var borte, Port og Døre stængede, og hele Gaarden som uddød, saa han slap for videre Ubehageligheder den Dag.

Festen forløb som sagt glædeligt for os alle. Ved Indgangen til Gaarden var rejst en Æresport, pyntet med Grønt og Flag. Jeg havde mange Dage forinden haft travlt med at tegne og farve Dekorationer til Æresporten og Stuerne, og jeg havde forfattet og afskrevet flere Sange, som blev afsungne ved Festen. De hjemvendte Soldater var glade og stolte, og det kunde de have Grund til. De kom jo hjem som Sejrherrer; nu var al Nød og Besvær overstaet, og nu ved Festen var de Dagens Helte. Det var stoute Karle at se: Der var Brødrene Haurum, hvoraf den ene sammen med et Par Kammerater paa Hjemrejsen gik de 13 Mil fra Fredericia til Toustrup uden anden Hvile end den, de fik i Kroen, medens de spiste. Saa var der den kønne Niels Jensen Pottemager, og den pæne Musikanter Jens Pedersen Voel, og mange flere. Om Eftermiddagen fik de nogle Jagtbøsser og opførte en Skinfægtning nede paa Gaardens Toft, til stor Interesse for os andre. Krigshistorier og Krigssange var den almindelige Underholdning den Dag og Aften.

Efter Krigen, altsaa i Aarene fra 1851 til omkring ved 1855, kom der fornyet Liv i alle Forhold over hele Landet. Dertil var Krigen dog ingenlunde Aarsag, i alt Fald ikke direkte. Men det er jo indlysende, at mangen Virksomhed i Handel, Søfart og Haandværk, som Krigen havde standset, nu kom i Gang igen og blev taget dobbelt energisk op. Landbruget kom der især Fart i, hvad der ogsaa bidrog til at fremme Handel og Industri. Hovedgrunden til den forøgede Virksomhed i Landbruget, antager jeg, var Salget af Fæstegaardene, hvilket nu blev almindeligt. Fæstejorden blev jo solgt forholdsvis meget billigt især her paa Eggen. Den ædle, uegenlyttige Greve Frijs til Frijsenborg solgte især meget billigt. Hans Fæstebønder fik Gaardene for saa godt Køb, at de f. Ex. her i Toustrup nogle Aar efter Gaardkøbet kunde sælge deres Udmarkslod for næsten samme Pris, som de havde givet for hele Gaarden. Mangen Bondekarl, der havde samlet sig nogle hundrede Rigsdaler, købte da en Udmarkslod, opførte nogle simple Bygninger herpaa og levede saa en Del Aar efter paa eget Bo som en forholdsvis velstaaende Mand. Bygningsmaterialierne var jo ikke saa dyre dengang, Arbejdslønnen ikke saa høj, og Folk var ikke saa fordringsfulde, hvad Boligen angik. Noget lignende Forhold var der vel over hele Landet i de Egne, hvor der blev solgt Fæstegods. Landbruget var jo i det Hele i Opkomst: Mergling og Markens Renholdelse ved Brak blev mere og mere almindelig, og Kornpriserne steg. Men da en Del Aar var gaaet, steg ogsaa Prisen paa Jorden, og det blev ikke saa let for uformuende at komme i Besiddelse af Landejendomme.

En Redegørelse
for de af AARHUS MUSEUM foretagne
Undersøgelser i Grunden
under
MARCUS BECHS GAARD
ved Borgporten
ved
EJLER HAUGSTED.

I Løbet af Vinteren 1915—16 har den ældste daterede Købmandsgaard i Aarhus, den saakaldte Marcus Bechs Gaard ved Borgporten, hvis Badstuegadefløj bar Aarstallet 1593, maattet vige Pladsen for den moderne Forretningsejendom „Borgporten“.

I den korte Tid, der hengik, efter at det sekstende Aarhundredes lave og skæve Bindingsværkslænge var forsvunden, inden det solide Fundament for det tyvende Aarhundredes røde Murstenskolos blev lagt paa den faste Havbund, var det muligt at opfange et Glimt af, hvad Mennesker har virket paa dette Sted før 1593. Bestyrelsen for Aarhus Museums historiske Afdeling har benyttet den tilbudte Lejlighed til at udvide vort meget svage Kendskab til det middelalderlige Aarhus. Ejeren af Grunden og Murerme-steren tillod os elskværdigt at følge Udgravningsarbejdet, og efterhaanden som der kom Bygningsrester frem, blev de af Arkitekt C. Trap Friis indtegnede paa to Planer, der opbevares i Aarhus Museum. Betingelserne for en saadan Undersøgelse var gode, da hele Grunden blev afgravet helt ned til den faste

Havbund; det kan altsaa siges med Bestemthed, at der ikke paa denne Grund kunde findes mere, end hvad der ved denne Lejlighed er kommen for Dagen. — Men hvad der ligger under Gaden „Borgporten“ og under Naboejendommene i Badstuegade og Volden, det véd vi ikke. Hvis Undersøgelserne ad Aare kan fortsættes, vil der utvivlsomt fremdrages Bygningsrester, der sammen med, hvad der er set og indtegnet i Aar, vil give et klarere Billede, end der nu kan gives, af denne Del af det middelalderlige Aarhus. Fortolkningen af det fundne maa fremsættes med megen Forbehold, da det kun er et ringe Brudstykke af et større Hele, og da — som Planen viser — de interessanteste Fundamenter ligger i Ud-kanten af Grunden og fortsættes ind under Gaden „Borgporten“.

Der kan dog næppe være Tvivl om, at vi staar overfor Levninger af Aarhus' middelalderlige Befæstning: Under Badstuegadefløjen og Gaardspladsen bag den er der fundet tydelige Levninger af en Grav og en Vold; under den Bygning, der havde Façade mod „Borgporten“, er der funden middelalderlige Kampestensfundamenter, der sandsynligvis maa sættes i Forbindelse med et Portanlæg (Borgporten).

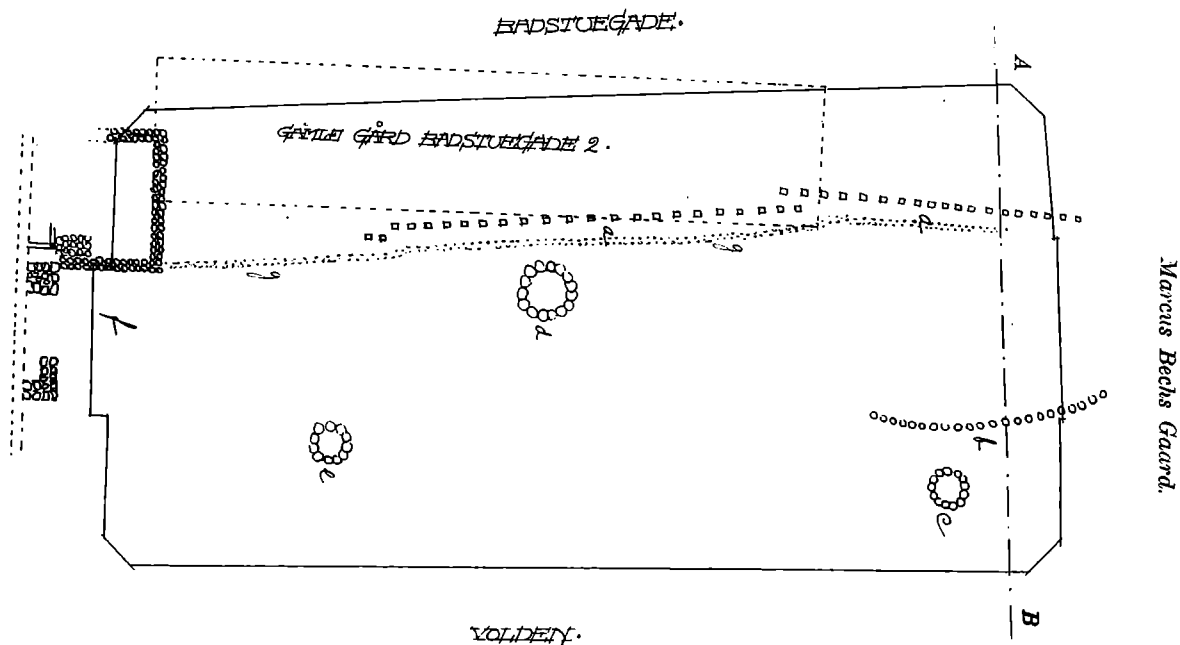
I.

Levningerne af Graven og Volden.

Da den gamle Længe mod Badstuegade, som efter Indskriften over Porten var opført af Raadmand Poul Pirsén Skrifer i 1593, i Oktober 1915 var forsvunden, og man begyndte at fjerne Jorden under dens Fundamenter, viste det sig, at Spaden skar ned

i en næsten kulsort, klæbrig Masse, der skille sig meget tydeligt fra det overliggende Lag af mur- og kalkblandet Fyld og fra den gulbrune faste Havbund, der bærer den nye Bygnings Fundamenter. Denne sorte Masse var sammenpresset, dyndblandet Kogødning, der nu efter at have ligget lagret i Jordens Skød i maaske fire hundrede Aar, har funden Anvendelse i en Gartnerhave. Ved Bortkørslen viste der sig en Del Ko- og Gedehorn, Knogler og forskelligt Affald, men der blev ikke set Genstande af særlig Interesse. — Omtrent under den gamle Længes Østmur stod der, hamret ned i den faste Bund, en Række svære firkantet tilhugne Egepæle (ca. 25 cm tykke) i en indbyrdes Afstand af ca. 50 cm. Dette Bulværk (mærket a paa Planen) strækker sig fra det udgravede Terræns Nordgrænse — i omtrent sydlig Retning henimod „Borgporten“ i en Længde af ca. 37 m og i en Afstand af 5—7 m fra den nye Ejendoms Badstuegadefacade. Det ser ud til, at det fortsættes i nordlig Retning langs Badstuegade under de ikke nedrevne Ejendomme; det holder op ca. 13 m fra den nye Facade mod Borgporten. Det nordligste Stykke fra Udgravningens Nordrand til Begyndelsen af den gamle Længe danner en Række, der peger mod det vestlige Hjørne af de senere omtalte Kampestensfundamenter; det sydligste danner en meget stump Vinkel med det første og peger mod Fundamenternes østlige Hjørne. Paa et enkelt Sted blev der set et Stykke Tømmer, der forbandt 3—4 Pæle.

Knapp 1 Meter øst for Bulværket og nøjagtig parallelt med dette stod der et Slags Risgærde bestaaende af 2—3 Rækker Ris plantede i Bunden (mærket g). Mens Pælerækken holdt op ca. 13 m fra Borg-

(Oversigtsplan over den udgravede Grund. a. Bulværket, g Risgærdet. Nederst, ud mod Borgporten, ses de forskellige Kampestensfundamenter. Det til højre er fotograferet.

porten, fortsættes Risgærdet til det østlige Hjørne af Stenfundamentet. Øst for Risgærdet forsvandt Gødningsslaget og blev afløst af almindelig grus- og murblandet Fyld. I dette Lag saa man tydeligt under Afgravningen af den nordlige Del af Grunden Profilen af en Vold (i den stiplede Linje A—B), hvis højeste Punkt hævede sig ca. 4 m over Bunden (d. v. s. lidt højere end Gaden „Volden“s Niveau). Dens østlige Fod synes at have ligget et Sted under den vestlige Halvdel af Gaden „Volden“, mens dens vestlige Fod har ligget lidt øst for Risgærdet. Over Volden laa der et højt Lag Fyld. — Denne tydelige Profil viste sig ikke længere sydpaa i Grunden.

Skønt den kun er set paa et kort Stykke, er det næppe for dristigt at benytte den til Udgangspunkt for et Forsøg paa at forklare de fremdragne ovenfor beskrevne Fortidslevninger.

Det maa formodes, at vi her staar overfor den vestlige Side af Aarhus Bys middelalderlige Befæstningsanlæg. Volden har utvivlsomt fortsat sig sydpaa gennem det udgravede Terræn; men det er ikke underligt, at Sporene af den er forsvundne under de senere Aarhundreders Byggearbejder — maaske skjuler der sig endnu Rester under den ikke medrevne Ejendom paa Gaden „Volden“s Vestside — og den har sluttet sig til det befæstede Portanlæg, hvis Rester senere skal omtales.

Den Omstændighed, at Volden paa denne Strækning ikke findes under Gaden „Volden“, men paa Marcus Bechs Grund, kan maaske forklare, at den sydlige Del af denne Gade (fra Borgporten til Rosensgade) tidligere kaldtes Pustervig. Først efter at enhver Erindring om Voldens Beliggenhed er forsvun-

den, har man ladet dette morsomme gamle Navn — der egentlig godt kunde genoptages — afløse af „Volden“, hvis „Forlængelse“ den dannede.

Byens Vold har antagelig været en Del højere, da den var Befæstningsanlæg, end den lave sammen-sunkne Rest er, som vi ser paa Planen; og den har vel været kronet af en Række Palisader. Vest for, altsaa udenfor Volden, løb Graven. Risgærdet og Bulværket har stivet Volden af mod Udskridning; mon Risgærdet skulde være en ældre Foranstaltning, der ikke har vist sig tilstrækkelig solid og derfor er bleven afløst af det kraftigere Bulværk? At Bulværkspælene standser ca. 13 m nord for Stenfundermenterne, mens Risgærdet fortsættes lige til disses østre Hjørne, forklares vel simplest ved, at man i senere Tider har fjernet Pælene under en af Ombygningerne af Gadefløjen eller ved en Omdannelse af Gaardspladsen, maaske dengang man fjærnedede det Stykke Vold, der stod her; jeg finder det mindre sandsynligt, at der ingen Pæle har været her nærmest ved Portanlægget. — At Graven er bleven fyldt med Kogødning og alskens Affald, da der ikke længere var Brug for den som Led i Befæstningen (paa Grund af Byens Vækst mod Vest?) stemmer vist ganske godt med 16. Aarhundredes Livsvaner, ligesaa at Poul Pirsén byggede sin Gaard paa dette Grundlag (mon man har givet Dispensation fra Datidens uskrevne Sundhedsvedtægter?) Gaardens Opførelsesdatum 1593 giver et kronologisk Holdepunkt: Graven maa være fyldt temmelig længe før det Aar. Hvor bred Graven har været, kan ikke siges med Bestemthed, da det sorte Lag fortsættes vestpaa under Badstuegade. Men der kan fremsættes en Formodning:

For 30—40 Aar siden blev der ved en Udgravning i Badstuegade funden en Række tætstillede tilspidsede Palisader, der løb skraat over Gaden fra Marcus Bechs Port og naaede ind under Gerdes' Gaard lidt nord for Hjørnet. 8.—9. Juni 1916 fandtes der ved Kloakarbejde i Badstuegade langs med hele den nyopførte Bygnings Façade under den gamle Fortovskantsten Rester af Egetræspæle med Løbere foroven. —

Hvis dette Pæleværk betegner Gravens Vestrand, har denne været 7—8 m bred.

II.

Levninger af et middelalderligt Portanlæg.

Jeg skal ikke her komme ind paa den nu udgravede Grunds senere Skæbne, derom kan man læse i Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I, 298—300, men jeg vil dog gøre opmærksom paa, at den nu paaviste Beliggenhed af Aarhus „Vester Vold“ gør det forstaaeligt, at der i 16.—17. Aarh. laa to Gaarde paa den: Poul Pirsens Skrivers og den Gaard, som 1562 ejedes af Borgmester Knud Galtens Enke, og 1594 af Abbedissen i Maribo. Den ældre af disse Gaarde, om hvis Opførelsestid intet vides udover, at den er ældre end 1562, er bygget inden for den gamle Vold maaske da den endnu havde nogen Betydning; den yngre har — som vi har set — Poul Pirsens Skriver bygget ovenpaa den gamle Grav uden for Volden.

Om den ældre af disse Gaarde — skal vi kaldé den Knud Galtens — som vi efter det ovenfor oplyste maa tænke os har ligget omtrent parallelt med

Poul Pirsens Længe, indenfor Vester Vold, siges det 1594, at den ligger „østen og norden inden Borgerporten“ — og „at det Hus, som ligger yderst mod Nord, ligger lige op til Raadmand Paul Pedersen Skrivers Gaard.“ Da vi jo kender Poul Pirsens Gaards Beliggenhed nøje, vil jeg foreslaa at fortolke denne Notits saaledes: Knud Galtens Gaard har mod Syd ikke ligget lige op til Poul Pirsens Gaard; der har ligget noget imellem de to Gaardes Sydgavle, mens deres nordlige Sidehuse har stødt sammen. Naar Knud Galtens Gaard, som jeg — maaske lidt dristigt — formoder, har bestaaet af en Hovedfløj med Façade mod Øst og en Sidefløj („det Hus som ligger yderst mod Nord“) med Façade mod Nord siges at ligge „østen og norden inden Borgerporten“ maa denne Port have ligget Vest og Syd for Gaarden altsaa ud for Mellemløbene mellem de to Gaardes Gavle, og muligvis har der endnu paa dette Tidspunkt ligget Rester af Volden imellem Gaardene, siden de ikke er byggede sammen.

Disse Bemærkninger kunde maaske forekomme overflødige, da man vistnok plejer at tænke sig den forsvundne Borgports Beliggenhed paa dette Sted; men de fremkommer for at vise, at de Oplysninger, Dokumenter giver om Borgporten, stemmer overens med og belyses ved, hvad Gravningen har lært os om Voldens Retning og Beliggenhed. Om Borgporten, der blev nedreven 1683, og som er afbildet paa et Maleri i Aarhus Museum, henvises til Hoffmeyer I, 302—05.

Naar man skulde lede efter Spor af Borgporten, som maa antages oprindeligt at have været en Port anbragt i Aarhus Vester Vold, vilde det rationelle

være at bryde Gaden Borgporten op øst for Sporet af Graven (det sorte Kogødningslag) da en saadan Hovedfærdselsaare formodentlig ikke har flyttet sig synderligt i Aarenes Løb. - Det kunde vi ikke; ja vi kunde ikke engang foretage en saa metodisk Undersøgelse, som da vi fulgte Sporene af Graven og Volden, fordi den nye Ejendom er rykket et betydeligt Stykke indenfor den gamle Gadelinie. I Mellemrummet mellem de to Gadelinier blev der ikke af Murermesteren foretaget nogen Afgravning, efter at Bygningen var fjernet. Her maatte Museet bekoste Udgravning paa de Punkter, hvor man formodede, at der var noget at finde. — Denne Udgravning blev sat i Gang af Nationalmuseets Arkitekt C. M. Smidt i Januar 1916 og fortsat efter Hr. Smidts Anvisninger af Arkitekt Trap Friis.

I den østlige Del af „Borgport“ Fløjen af den Bech'ske Gaard var der en temmelig dyb Kælder, i hvis Gulv der var to Lag Brolægning over hinanden; kort under det nederste Lag kom vi til den faste Bund; Kælders Vægge var opført af Kampesten uden Kalk og synes ikke at være ældre end Huset (Slutningen af 18. Aarh.). Under den midterste Del — altsaa ud for Karnappen paa den nye Ejendom, paa det Sted, hvor man maatte vente at finde Spor af Borgporten — var der heldigvis ingen Kælder. Fundamenterne under Façaden hvilede, ca. 1 m under Gadeplanen, paa en gammel pikket Stenbro, som vi kunde følge et Par Alen mod Nord til et Skillerum. Man har altsaa i Slutningen af det 18. Aarhundrede gjort det modsatte af, hvad man gør nu: den private Mand har gjort Indhug paa det fælles

Eje: Gaden. Nu har Byen taget tilbage, hvad den mistede for over 100 Aar siden.

Umiddelbart under denne Stenbro, der ses paa Fotografiet (S. 93) i Baggrunden til venstre, stødte Spaden paa svære Kampesten. Med megen Omhu blev der gravet rundt om disse Sten, uden at en eneste af dem blev røkket fra sin Plads. Efter at Spaden havde gjort sit Arbejde, kom Kosten frem: al Jord mellem Stenene blev fjernet, og der viste sig nu ganske tydeligt næsten 2 m under Gadeplanen to Skifter af en omhyggeligt opbygget middelalderlig Kampestensmur sat i Sand; den hvilede paa et tyndt Jordlag over Havbunden, løb vinkelret paa Gadelinien og fortsattes ind under Gaden. Vi var ved den nordlige Afslutning af Muren. En lidt spinklere Mur, der synes at være tilbygget, løb i vestlig Retning vinkelret paa den første i en Længde af ca. $1\frac{1}{2}$ m og synes ikke at have været længere. (Paa Fotografiet er den kommen stærkt i Forgrunden og synes derfor sværere end den er). Ca. $3\frac{1}{2}$ m vestligere fandt vi, ligeledes under Brolægningen, en tilsvarende Kampestensmur, der ogsaa var sat i Sand. Den fortsattes ogsaa ind under Gaden, var en lille Smule kortere og noget bredere end den første og havde ingen Tilbygning mod Vest. Derimod sluttede der sig til den i nordlig Retning et noget lavere og smallere 6 m langt to Sten bredt Kampestensfundament; det fortsattes af det ovenfor omtalte „Risgærde“ og dannede ved sin nordlige Afslutning en ret Vinkel med et lignende mod Vest løbende Fundament, der i en Strækning af 7 m laa paa Gravens Bund (3 m under Gadeplanen); ved dettes vestlige Afslutning løb et tredje Fundament fra Nord til Syd

parallelt med det første ca. 1 m indenfor den nye Badstuegadefacade henimod Gaden „Borgporten“. Mens det første dannede Skel mellem Volden og Graven, var de to sidste sat i Gravens Bund (Bunden under det sorte Fyld). Vest for det førstes sydlige Del viste der sig et bredt Kampestensfundament paa to Stens Dybde sat i slaaet Kalk paa Gravens Bund; det lykkedes ikke at finde hele dets Udstrækning; men det naaede ikke ind under den nye Bygning mod Nord. Mod Syd afsluttedes det af en Egebjælke, der laa i Retning Øst til Vest og dannede en ret Vinkel mod en anden Egebjælke, der laa i Nord Syd og naaede til Gadelinien („Borgporten“). Hjørnet mellem de to hvilede paa en Egestolpe. Det maa til Slut nævnes, at der i Fundamentet for det nedrevne Hus fandtes en flad Munkestensbue, hvis indre Runding var udfyldt med meget slet og uregelmæssigt sent Murværk.

Jeg skal ikke driste mig til at fremsætte nogen detailleret Forklaring af alle disse brudstykkeagtige Fundamenter, men vil indskrænke mig til at paa-staa, at de to først omtalte parallelle Kampestensmure, der er fundne nøjagtig paa det Sted, hvor den nordlige Side af Borgporten har staaet, maa have hørt til Underbygningen under denne. Afstanden mellem de to Yderkanter af Fundamenterne er $7\frac{1}{2}$ m, en ganske passende Længde for et saadant Portaarn. Det er morsomt, at Karnappen paa det nye Hus -- hvis denne Formodning er rigtig -- ret nøje svarer til den gamle Borgports Længde og for Efterslægten kan vise Stedet for Byens gamle Port.

Mens denne har hængt sammen med Volden, har den vestlige Gruppe Fundamenter ligget under For-

Det fremdragne, østlige Kampestensfundament.

svarsværker i Graven. Det er vel ikke helt urimeligt at tænke, at den Bro, der maa have ført over Graven til Borgporten, har været beskyttet ved Forsvarsmure.

Hvis Gaden engang bliver brudt op og Genbohuset paa Sydsiden af Borgporten bliver fjernet, vil man maaske kunne finde Fundamenterne for hele Portanlægget. — Som Resultat af den 1915--16 foretagne Undersøgelse maa vi nøjes med at fastslaa, at Beliggenheden og Retningen af det middelalderlige Aarhus' vestlige Vold og Grav samt Fundamentet for Borgportens nordlige Afslutning nu er paavist.

Uddrag af Aarhusbispen Hygoms Visitatsberetninger

1738—1764.

Ved THORVALD MADSEN, Kirkebakkens Friskole, Odder.

I Rigsarkivet findes opbevaret Bispernes Indberetninger om deres Visitater rundt omkring i Sognene, og det er et højst interessant Arbejde at gennemlæse mange af disse Beretninger, der giver et godt Indskud til Forstaaelsen af de aandelige Tilstande rundt omkring i vort Land. —

Det var Skik i ældre Tid, at Bisperne i langt højere Grad end nu rejste rundt i Stiftet for at forvise sig om Præsternes, Degnenes og Skoleholdernes Duelighed, samt om Ungdommen artede sig vel og havde tilegnet sig Skolens Børnelærdomme. I mange Sogne stod det smaat til med det aandelige Livs Fremgang, dels paa Grund af de store Krav, der stilledes til Bøndernes Arbejdsevne, for at de overhovedet kunde existere, dels fordi Sognenes aandelige Foregangsmænd: Præster, Degne og Skoleholdere, tit og ofte manglede Forudsætninger for at kunne vække Bønderne op af den Dvale og Sløvhed, de efterhaanden var nedsunket i. En stiv, forbenet og vindtør teologisk Lærdom var ofte Præsters og Degnes Udbytte af lange Tidens Studeringer i København, og deres Gerning i Sognene bar Præg deraf. —

Naar Bispen saaledes rejste fra Sogn til Sogn,

blev han de fleste Steder modtaget som en lille Konge, optraadte med stor Magt og Myndighed, roste og revsede, hvor han fandt det nødvendigt, og det er da ikke alene Ungdommen, der faar „Ros og Revs“, men heller ikke Præster og Degne gaar Ram forbi. Der var endnu noget af ældre Tiders Magt og Myndighed hos den Tids Bisper, her skrives om; de er værdige Efterfølgere af Peder Palladius, der fra Kirkens Kor formanede unge og gamle: „I unge Karle, lyd Eders Far og Mor, Eders Husbond og Madmor med stille Mund og to gode, tro Næver. Pas paa, at I ikke bander, sværger og slaas, at I ikke svirer og sværmer. Gaa hjem, mens det er Døg. Du unge Pige, se dig vel for, hvem du tager i Haanden, naar du gaar i Dansen; men kommer en Skalk og vil fornærme dig, og er du en god Pige, da maa du hellere sætte alle dine Negle i en saadan Skalks Pande, saa han kan sige, han har været der.“ — Ja, saadan kunde Peder Palladius formane i jævne, forstaaelige Vendinger, sagt paa en saadan Maade, at det faldt ved, og der blev tænkt derover.

Ungdommens og i det hele taget Menighedens Respekt for Præst og Degn var ikke ret stor de fleste Steder, hvilket vel paa sine Steder var vel begrundet; men saa meget mere nødvendigt var det, at Bisperne ofte rejste rundt for at rettede og formane. —

I Tiden fra 1740—1800 virkede Personligheder som Bispem og Salmedigteren H. A. Brorson i Ribe, der ved sin Mildhed fik udrettet ikke saa lidt i det vidtstrakte Ribe Stift. --

Paa Sjælland virkede en saadan Kraft som Biskop Ballé. Han lignede meget Peder Palladius i sine frimodige Udtalelser og kunde sige Sandheden baade

paa en haard og drøj Maade, som da han i en af de sjællandske Kirker i Næstvedegnen raabte til Menigheden: „Gud give, at Eders Præst maatte faa Held til at lukke Eders Hjertekammerdør op; thi den er fast tillukket for Lyset; kun Mørkets Gerninger huser I derinde. Luk Eders Hjertedøre op, helst paa vid Gab, at Lyset maa skinne derind.“ —

Biskop Peder Hygom virkede i Aarhus Stift fra 1738 til 1764. Slægten var en gammel Præsteslægt; baade hans Far og Farfar havde virket som Præst i Hygum i Sønderjylland.

Det var den Tids Skik, at Børn, der skulde studere, kom tidlig bort fra Hjemmet, enten til Latinskolen eller til en lærd Præst, som gav sig af med at uddanne til Studenter. Man talte ikke den Gang om, hvad der var tjenstligst for Barnet, men hvad der var Skik og Brug. Allerede som 12 Aars Dreng kom Peder Hygom i Huset hos den lærde Præst Wøldike i Sommersted, der dimitterede ham 1710. — Han drog derefter til København for at studere Teologi, men allerede 1711 tvang Pesten ham til at forlade Byen. Da han efter Pestens Ophør vendte tilbage til København, var de sønderjydske Brødre Hans A. Brorson og Brøder Brorson kommen paa Universitetet, og i dem fandt han snart nære Aandsfrænder og sluttede et varmt Venskab med dem, som holdt ved, da de senere alle tre sad som Biskopper i Jylland. — Efter Attestatsen 1714 og et Studieaar i Kiel blev han Kapellan hos Provst Wellejus i Lintrup og Hjerting. Her ægtede han Provstens Datter Karen og blev Provstens Eftermand i Kaldet 1730. 1732 opgav P. Hygom sit Embede og rejste hjem til

Hygum, hvor hans gamle Fader trængte til hans Hjælp, og fra 1732 til 1736 var han Faderens Kapellan. —

P. Hygom er fuldblods Pietist, og han har sikkert været en ivrig og nidkær Præst; thi i de Sogne, hvor han virkede, rejste der sig en ikke ringe religiøs Bevægelse. Men her som i andre pietistiske Præsters Sogne opstod der Modstand. Ensidigheden i Pietismens Forkyndelse og dens Forkærlighed for de gudelige Forsamlinger havde ivrige Modstandere, og der klagedes over P. Hygom til Bispen i Ribe, der dog holdt Haanden over ham. 1736 blev han Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus som Provst for Ning Herred, men draget af Vennen Broder Brorson, der var bleven Bisp i Aalborg Stift, forflyttedes han allerede 1737 til Budolphi Kirke i Aalborg. Næppe var han kommen dertil, før han 1738 udnævntes til Biskop i Akershus Stift. Imidlertid døde Biskop Oksen i Aarhus, inden Hygom overtog Embedet i Norge, og han blev da straks udnævnt til Biskop over Aarhus Stift. I sin Glæde over at kunne blive i Danmark skænkede han Frue Kirke i Aarhus en større Pengesum. —

I sine 10 første Bispeaar havde han den lærde, ortodokse Nordmand Dr. Nannestad som Stiftsprovst. Denne var kendt som Pietismens ihærdigste Modstander, og Hygom lær stadig i Strid med ham. Det er disse Stridigheder, der hentydes til, naar Biskoppen indberetter til Kirkekollegiet, at for adskillige Aarsagers Skyld finder Kristi Rige næppe noget Sted større Hinder og Modstand end her i Stiftets Hovedstad. Han var ilde set af Biskop Hersleb i København, der talte ringeagtende om ham og udtalte, at

han „lidet eller intet bestiller“. Derimod var Biskop Hygom i stor Yndest hos Christian VI, og rigtig en Biskop efter Kirkekollegiets Sind; thi faa Bisper har virket saa meget for Pietismens Fremgang paa sine Visitatsrejser som Biskop Hygom.

I Litteraturen har Biskoppen ikke gjort sit Navn bekendt; men han nævnes som Forfatter til den dejlige Nådversalme: „Jesus, din søde Forening at smage“. Det er imidlertid ikke helt Tilfældet. Han er ikke Salmens Forfatter, men dens Oversætter; Originalen er tysk. —

I sin Alderdom henfaldt Biskop Hygom til Sove-syge, mod hvilken Lægerne intet kunde udrette. Den 8. Juni 1764 døde han, faa Dage efter sin gode Ungdomsven H. A. Brorson.

Efterfølgende Indberetning om Visitatser er indgivet til Kirkekollegiet af Biskop Hygom og giver en lille Forestilling om de aandelige Kaar paa hans Tid. —

Om selve Aarhus skriver Bispem: „Præsterne arbejder vel med megen Flid og Troskab og for en Del ikke uden Velsignelse; men Christi Rige har for adskillige Aarsagers Skyld ingen større Hinder og Modstand end netop her i Stiftets Hovedstad. Dog skal Satans Rige omsider kastes om, Gud vil det selv bekrige ved Jesu Magt og Dom.“ Et andet Sted skriver han: „Hvad Aarhus Købstad især anbelanger, da kan Præsterne ikke noksom beklage, hvor slet det staar til med de mangfoldige fattige og nu alle-vegne omløbende Børns Undervisning, og hvorledes de i denne Mangel opvokse i Ondskab, Ladhed, hedsensk Vankundighed og andre Laster, som Betleri

fører med sig. Maatte derimod de af begge Kirkerne faldende 16 Rdl. for Kirkelysene anvendes til demne saa højfornødne Brug, da kunde man haabe i det mindste at anskaffe en å parte Skoleholder for de allerfattigste Børn, som da tillige med kunde være Degn til Hospitalet, hvilken Tjeneste hidtil er besørget af en Discipel af Rectoris Classe udi Skolen.“

1745 er Biskop Hygom i Vejlbj Menighed for der at visitere: „Her prædikede Sognepræsten Hr. Johannes Lønborg, og som tillige er øverste Capellan ved Domkirken, med god Færdighed, men Tingene i sig selv kunde været meget bedre og grundigere udført og mere til Opbyggelse. I Sognet, som bestaar af en stor Landsby, er af Lodsejerne en Skole indrettet, som allerede i nogle Aar haver været i Stand. Men paa Ungdommen var det ej sønderlig kendt, at de havde nydt nogen Undervisning i deres Christendom. Skoleholderen, som derfor offentlig af mig blev sat i Rette, lagde Skylden fra sig paa Bønderne i Sognet, der hidindtil ej havde villet tillade ham at informere deres Børn efter den anbefalede Catecismus. Og ihvorvel Beskyldningen kunde forsaavidt være sandfærdig; thi bemeldte Bønder, ligesom de fleste, der bor nærmest ved Købstæderne er bekjendte for at være et ondt og genstridigt Folkefærd, saa kunde dog samme ingenlunde ham tillægges, langt mindre Sognepræsten, som derudi ikke burde lad den uforstandige Almue raade sig selv. De blev derfor enhver i sit Sted efter Fortjeneste tiltalte og Præsten især alvorligen i Menighedens Paahør formanet herefterdags ikke at tage nogle af de unge til Confirmation, førend de kunde forsvarlig gøre Rede for sig af Catecismus; saa grov en Vankundighed

var ingen Sted mere at undskylde end her, hvor Bønderne mestendels var formuende Folk, ingen Hovtjeneste underlagt, havde Skolen i Byen hos sig, og Købstaden i Nærværelse, hvor de for en ringe Penge kunde forsyne sig med de fornødne Bøger.“ —

1752 er Bispen atter i Vejlbj: „Sognepræsten Hr. Jens Lønborg prædikede det bedste ham muligt var. Ungdommen var ikkun i maadelig Stand, og saaledes som man gemenlig kan vente sig det, naar ingen residerende Præst findes i Menigheden. I Byen er ellers en temmelig vel aflagt Skoleholder. Men Svir og Drukkenskab holder til i Byen, der ligger saa nær Købstaden, og navnlig blandt de formuende Bønder.“ —

1744 i Vibj Menighed: „Sognepræsten Mathias Jessen prædikede ret smukt. Give Gud han mente det af Hjertet. Ungdommen var ikke ilde undervist, men der var elendige Skoleforhold alligevel. Der blev klaget over Degnens Svir og Dobbelt, hvorfor han alvorligen blev sat i Rette med Udsigt til Afsettelse, om han ej forbedrede sig.“ —

Samme Aar i Holme og Tranbjerg Sogne: „Sognepræsten Hr. Hans Lagesen prædikede med særdeles Fynd og Eftertryk, saa det synes, at den haarde og langvarige Svaghed, der har udtæret hans Legeme, har drevet ham nærmere ind til Hovedkilden, hvorfra alle gode Gaver og ald aandelig Visdom udflyder. Ungdommen befandtes iligemaader bedre anført og undervist end ellers noget Sted i Herredet.“ —

1744 i Maarslet: „Ole Winther prædikede samme Dag og lod se, at han frem for mange er en stor Orator Ecclesiasticus, taledede intet mod Sandheden,

men om alt det, der skulde og burde i Anledning af *Texten siges til Opbyggelse*. Hos Ungdommen fandt jeg derimod slet Fornøjelse, og den allernaadigst anordnede Catechismus Forklaring syntes at være dem saare lidet bekjendt. Aarsagen dertil har jeg underhaanden udforsket og er fornemmeligen den, at der gaar et Rygte, hvorledes en vis Præst udi Riber: Stift Coldinghus Amt skal bestandig have opponeret sig imod denne Bog og nægtet at bruge den i sine Sogne uden derfor at vorde tiltalt, hvilket enten det forholder saaledes eller ikke, haver hidtil været en Anstødssten og til stor Bestyrkelse for mange selvkloge og egensindige Lærere, endog i andre Stifter. Denne Mand lovede imidlertid at raade Bod paa denne Mangel herefterdags og skal ogsaa vorde efterset, om han derudi vil handle redelig.“ —

1745 Brabrand. „Sognepræsten Hr. Jens Dons er af en langt anderledes Aand end de omkringboende Præster og prædikede samme Dag meget bevægelig og hjertelig som den, der kender den Christi Kjærlighed, der overgaar Forstanden, og som med sin Aand tvinger uden udvortes Tvang Menigheden til Eftertæksomhed. Udi hans Menighed saa det derfor langt anderledes ud end i de forrige i Herredet, og der kunde man glæde sig over blandt Ungdommen at finde Sjæle, der i ligemaade som deres oplyste Lærere havde begyndt at kende Christi Kærlighed og at lade sig drive og tvinge af Aanden til at gøre de Ting, som er behageligt for ham, der er Christi Talsmand af Guds Naade.“ —

1752 Brabrand. „Præsten Hr. Jens Dons prædikede samme Dag med Aandens og Kraftens klare

Bevisning. Thi han er en retskaffen, veloplyst Mand i Levned og Lærdom. Han havde ogsaa vist det samme kendelig udi Ungdommens Undervisning, hvilken var den eneste udi dette Herred, som man kunde besøge og overhøre med Fornøjelse.“ —

1752 i Hasle, Skejby og Lisberg Sogne. „Sognepræsten Peder Kjærulff prædikede samme Dag ret godt, hvortil han besidder gode Naturens Gaver. Med Ungdommen var det ikkun maadelig bevendt. Thi Børnene var selv skødesløse, og Forældrene er særdeles vanartig og en genstridig Slægt, der elsker Mørket mere end Lyset. — Præsten synes ej heller at være af de Mænd, ved hvis Haand der kan ske noget „sønderlig Frelse i det aandelige Israel.“ —

1752 i Aarslev og Tvilst. Sognepræsten Hr. Knud Toustrup prædikede efter bedste Formue; men Ungdommen befandtes meget vankundig og kan ej ventes at blive anderledes, indtil Sognepræsten faar en bedre og habilere Medhjælper i Embedet, end han selv er.

1741 i Odder. Efter de sørgelige Besøg hos en Del Præster og Degne i Hads Herred naaede jeg endelig til Odder, som jeg glædede mig til; thi her findes en god og stor Guds Mand, navnlig Sognepræsten Hr. Jens Kragballe. Han prædikede samme Dag jeg kom og har velanstændige udvortes Gaver til at fremføre Ordet med. Udi Materien fandtes intet at sige, den gefalt mig særdeles vel, og intet var anstødeligt mod den sunde Fornuft og Lærdom. En elskelig Mand er denne Kragballe, ligesom hans smukke Hustru, der havde sørget godt for Guds Gaver ved dette prægtige Maaltid. Ungdommen kunde gøre temmelig god Rede for sig. Den store og folkerige By Odder

har i nogle Aar været forsynet med en ordentlig Skole og Skoleholder, som dog er ret slem til at drikke, men passer saavel som Degnen sit Embede ulastelig.

1746 i Odder. Sognepræsten Hr. Jens Kragballe gjorde mig atter stor Fornøjelse baade i sit Hjem og i Kirken. Han prædikede samme Dag med stor Alvorlighed og Andagt, saa at man paa samme hans Prædiken havde intet at udsætte. Han var en stille alvorlig Præstemand og velanstændig. Ungdommen paa dette Sted var meget talrig, og den største Del var vel oplæst, dog magtede de ikke at klare mange af mine Spørgsmaal. Skoleholderen drikker endnu; men denne Gang fik han en alvorlig Irettesættelse. —

1739 i Gylling. Sognepræsten Hr. Dynes Guldberg, en Søn af den her i Stiftet meget berømte Hr. Ove Guldberg kunde med særdeles Færdigheds Kraft og Eftertryk tale Ordet og trænge dermed ind paa Tilhørernes Hjerter, havde ogsaa i sin Prædiken de bedste og opbyggeligste Materier at handle om, men fandtes dog liden Frugt deraf i hans Menighed og hos Menighedens Ungdom. Aarsagen dertil er Gud bekiendt! Han selv har siden villet give denne, at han havde vænnet Ungdommen til at svare af en Catechismus Forklaring, som han selv havde skrevet, og vidste de derfor ikke at finde sig til Rette i den allernaadigst anordnede almindelige Forklaring, hvilket han lovede at raade Bod paa. — Om Degnen er intet særlig at sige.“ —

1741 i Gosmer. Sognepræsten Hr. Niels Sommer saavel som Degnen er begge unge Mænd og for faa Aar siden kommet til Stedet. Hos Ungdommen fandt jeg stor Vankundighed, hvortil iblandt andet

gaves denne [Aarsag], at de havde endnu ingen Skole, og Degnen, som er et enfoldigt Menneske, var ikke sønderlig øvet udi at anføre Ungdommen til noget godt. Provsten er en meget retsindig og forstandig Mand, som paa samme Tid var til Stede tilligemed Kirkens Patron, lovede paa min alvorlige Forestilling at tage sig denne Sag med Skolevæsenets Istandsættelse og Ungdommens Undervisning i bemeldte Gosmer og Halling Sogne i Fremtiden alvorligen an til lige med Stedets Sognepræst, siden de nu allesammen selv havde set og hørt, hvorudi det manglede. —

1741 i Saxild og Nølev. Sognepræsten Hr. Jesper Hutfeld prædikede samme Dag, men han har ikke den bedste Maade til at lægge Tilhørerne Sandhedsord ret nær paa Hjerte og var at ønske, at han med flere havde selv faaet en dybere Indsigt i Guds Riges Hemmeligheder, hvilket muligt ikke saa meget er deres som deres Læreres Skyld. I det øvrige synes han at være enfoldig og redelig. Ungdommen befandtes her, i Mangel af ordentlig Skolehold, ikke saa vel undervist som paa enkelte andre Steder, hvilket nu herefter ved Skolevæsenets Istandsættelse formodentlig bliver raadet Bod paa. Om Degnen er intet at erindre.

1746 i Saxild og Nølev. Formedelst sin Svaghed kunde Jesper Hutfeld ikke prædike, men der blev prædiket af en Candidato. Ungdommen i disse Sogne befandtes at være slettere undervist end ellers noget Steds i Herredet, hvortil blandt andet foregaves denne Aarsag, at Skolen var bleven bygget i en By og paa et Sted, som de fleste af Sognefolkene ikke var tilfredse med, hvorover de misfornøjede

hidindtil haver vægret sig ved at lade deres Ungdom søge hen til før bemeldte Skole. —

1741 i Bjerreager og Randlev Sogne. Sognepræsten Hr. Casper Ernst Hartmann prædikede paa Visitatsdagen grundig og opbyggelig, ligesom han iøvrig er en god Mand, studerer solidt, udviser stor Flid og Nidkærhed i at befordre Guds Ære og Menighedens Opbyggelse, er en af de bedste her i Stiftet. Frugten af hans korte Tjeneste fandt jeg allerede iblandt Sognets Ungdom og kan med Guds Bistand forventes ydermere, især nu han ved 'ordentlige Skolers Oprettelse bliver understøttet, hvorudi det her som paa de fleste Steder haver manglet hidindtil. Paa Degenen er intet at klage. —

(Paa første Side af Randlev Kirkebog, der nu findes i Viborg Landsarkiv, staar følgende: „Aar 1749 d. 23. Aprilis om Natten blev Kirkebogen tilligemed Randlev og alt hvad derinde var opbrændt. Jeg med Hustru og Børn og et Tyende — 3 satte Livet til — bleve frelste og under Guds naadige Beskærmelse lever og prædiker og sætter her en ny Optegnelse paa dem som fra den Tid er fødte, copulerede og publice absolverede i Bierreager og Randlev Sogne.

7. Jan. 1750.

Casper Ernst Hartmann).

1741 i Torrild og Vedslet Sogne. Sognepræsten Hr. Provst Jacob Steenstrup prædikede selv samme Søndag ligesom han altid plejer opbyggelig og tydelig. Han er ellers iblandt os bekiendt for en af de forstandigste og retsindigste og flittigste Provster her i Stiftet; men Ungdommen og Menigheden havde kun yderst svage Begreber om de himmelske

Ting. Af Degnen kan han heller ej vente sig nogen sønderlig Hjælp, idet han ved sit Drikkeri er en Anstødssten. Gud se i Naade til dette mørke Sted.

Disse Indberetninger, som Biskop Hygom indsendte hvert Aar, undertegnedes saaledes:

Deres kgl. Majestæts allerunderdanigste

Arveundersaat

P. Hygom.

Kilder: Biskoppernes Indberetninger om deres Visitatser.
Biografisk Leksikon.

Ry Mølle efter et Billede fra 1850'erne.

Ry Mølle (Glentholm).

Hovedtræk af dens Historie

ved

CHR. HEILSKOV.

De gamle Vandmøller forsvinder. Damp, Electricitet og Motorkraft gør det af med dem; de kan ikke klare sig i Konkurrencen. Men med dem forsvinder en landskabelig Idyl, der ikke bliver let at erstatte. Det plaskende Møllehjul og den spejlblanke Mølledam er jo forlængst gaaet over i Poesien. Men de gamle Vandmøllers Historie burde skrives, medens det endnu er Tid. Gamle Slægters Navne og en vis landlig-patricisk Kultur er knyttet til adskillige af dem. I det følgende vil der blive givet nogle Hovedlinjer af en af de største og ældste jyske Vandmøllers Historie.

Aarhus Amt med sine mange Søer og smalle Dale, gennemstrømmet af Vandløb, er ikke mindst rig paa Møller af meget gammel Oprindelse. Mange af dem er overordentlig malerisk beliggende mellem Bakker og Skove. Dette gælder bl. a. de 4 Vandmøller i Dørup-Jeksen Dalen (Dørup, Bodil, Pints og Kollens Møller), Toustrup, Tulstrup og Pøt Mølle i Hammel-egnen m. fl. Men der er dog ingen af dem alle, der i den Henseende kan maale sig med den gamle Ry Mølle, nu Glentholm. Et mere pragtfuldt Landskab end det, der omgiver denne Ejendom, bliver overhovedet ikke let at finde her i Landet.

Beliggenheden ved en Snævring mellem Rymølle Sø og Birksø ved en bred og dyb Strøm har selvfølgelig altid været særdeles gunstig for Anlæg af en Vandmølle paa dette Sted, saa meget mere som en meget befærdet Landevej førte her forbi,¹⁾ og Møllen er da sikkert ogsaa af meget høj Alder. Noget bestemt angaaende dens Oprindelse ved man vel ikke; men det slaar næppe fejl, at den har eksisteret et godt Stykke ind i Middelalderen. Vandmøller nævnes i gamle Dokumenter allerede ved Begyndelsen af det 15de Aarhundrede; og Navnet Fuldbro forekommer allerede paa Valdemar d. 3.'s Tid (1241), uden at det dog kan afgøres, hvor vidt herved forstaas Møllen eller kun en Bro over denne ældgamle Passage.

Den første Gang, jeg har fundet Ry Mølle omtalt, er i Aaret 1578. Møllen var da Krongods, hvilket den vedblev at være i henved 200 Aar. 1718 blev den lagt under det Skanderborgske Rytterdistrikt,

¹⁾ Se Aarh. Stifts Aarb. 1913. S. 34—44.

og i 1769 købtes den af den daværende Fæster til Selveje.

Den første af Kronens Fæstere, man kender, er Simen Nielsen. Om ham erfarer vi af Kancelliets Brevbøger, at han har klaget over, at siden Kongen selv har taget Aalekisten ved Møllen i Brug, falder det ham meget besværligt at fede de 4 Svin, som han aarligt faar til Opfedning fra Skanderborg Slot. Kongen bevilgede derfor 10. Aug. 1578, at Simen Nielsen indtil videre maatte nøjes med at fede 2 Svin aarlig. Vi ser heraf, hvilken stor Rolle Aalefangsten allerede dengang har spillet; og Møllens senere Historie viser, at denne Næringsvej var af uhyre Betydning for dens Besiddere.

Af Frederik den 2dens Dagbøger ses det, at Kongen i 1583 har spist i Ry Mølle; thi under 16. Oktober skriver han: „Y dach dro ieg tyl languet,¹⁾ sam[m]e dach fych ieg maet y Rue mulle.“²⁾

I 1584 maa Simen Nielsen have været en gammel Mand, thi 20. Maj samme Aar udsteder Kancelliet et aabent Brev om, at Niels Simenssen, hvis Fader Simen Nielsen havde fæstet Møllen til ham af Claus Glambech (Lensmand paa Skanderborg Slot), efter Faderens Død maa faa Møllen med alt dens Tilliggende og beholde den, saalænge han lever, mod at holde den i Stand og svare sædvanlig Landgilde af den.

Niels Simenssen maa være fratraadt eller død inden 1617; thi i dette Aar var Hans Jensen Fæ-

¹⁾ Angives at være Engetvedgaard i Vrads Herred. Mon ikke snarere Javngyde?

²⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. 3. Bd. S. 553.

ster af Møllen. Han fik da ifølge Kancelliets Brevbøger Brev paa en Toft paa „Ziemb march ued samme mølle.“ Hans Jensens Søn maa være den Herman Hansen, der havde Møllen i 1630. Han og hans Hustru Ane Nielsdatter skænkede nemlig 1630 den nuværende Altertavle til Ry Kirke. Bag paa Tavlen staar skrevet: „1630 er Altertavlen skjænket Rye Kirke af Herman Hansen og Hustru Ane Nielsdatter af Rye Mølle. 1882 er Alterbilledet skaffet af Rye Sogn. 1883 er Altertavlen dekoreret af do. ved C. P. Hansen og M. Eriksen af Silkeborg.“ Den oprindelige Altertavle har, som man ser heraf, undergaaet ret store Forandringer. Før 1882 fandtes paa Tavlen 2 Malerier, inderst det ældste (af Herman Hansen og Hustru skænkede), malet paa Egetræ, derover et nyere Billede paa Lærred. Begge er nu ophængte paa Væggen paa begge Sider af Orgelet.

Den næste Fæster er Jens Hansen, der døde 1655, kun 25 Aar gammel. Hvorvidt der har været noget Slægtskab mellem ham og den foregaaende Fæster, kan ikke oplyses. Efter Alderen kan han næppe have været hans Broder. Ved Udgravningen af Grunden til Ry Kirkes nye Taarn i 1911 fandtes noget under Jorden Jens Hansens Ligsten med hans udhuggede Portræt i hel Figur. Stenen var uheldigvis slaaet i to Stykker, men den er nu sat sammen igen og indmuret indvendig i Taarnet. Foroven paa Stenen staar:

»Ieg ved at min Frelser lefver oc han skal her efter opvecke mig af Iorden. Iob. 19«.

Nederst læses:

»Her vnder hviler erlig velact oc fornemmen Mand s: Iens Hansen barnfød i Boes som bode oc døde i Rye Mølle, Anno

1655 den 8 Maii. i hans Alders 25 Aar. Gvd opvecke hannom til det ævig Lif. Amen«.

Nedenunder er udhugget et bevinget Timglas og et Dødningshoved samt et Skjold med dette Bomærke:

Endelig staa langs Stenens Rand disse Linjer:

»Anno 1656 den 9 Jvni hafver erlig oc velfornemmen Mand, Hans Berrentsøn i B[o]jes ladit denne Ligstien bekoste paa hans hiert[e] kiere Søns salig Lig«. [!]

Siden det er Faderen, der har bekostet Stenen, har Jens Hansen sikkert været ugift. Hvem der nu i de 5 Aar fra hans Død til 1660 har haft Møllen i Fæste, vides ikke; men i sidstnævnte Aar faar Christopher Jensen Spyrstrup (Spydstrup) den Fæstebrevet, som er dateret „Hafniæ dend 1. July 1660“ lyder saaledes (Rytterdistriktets Protokol):

»Christopher Spyrstrup bref paa Rye Mølle.

F. III.

G. A. W. [o: gjør alle witterligt] At vi efter Underd. ansøgning oc begiering Naadigst hafuer bevilget oc tilladt, saa oc hermed bevilger oc tillader at Christopher Jensen Spyrstrup maa niude bruge oc beside vor oc Cronens Mølle Rye mølle Kaldet udi Skanderborg lehn beliggendis, udi sin oc sin tilkommende Hustruis Wiveche Nielsdatter begge deris liffs Tid, med ald samme Møllens tilliggelse af Agre och Eng, samt andet som Møllen aldtid tilligget haffuer, Saa och Møllerens anpart af dend ved bemeldte Mølle ligendis Aale-Kiste¹⁾, qvitt oc fri foruden Landgilde Egt oc arbeide, Dog schal hand Mølleren som der nu paaboer derfra niude [?] saa at han ej heller schal haffue billig Aarsag sig deroffuer at beklage. Desligeste schal oc forⁿ Christopher Spyrstrup oc hans

¹⁾ Heraf fremgaar altsaa, at Indtægten af Aalekisten nu var delt mellem Kronen og Fæsteren.

Hustrue forn Mølle imidlertid ved goed liige oc magt holde, som de vil Answare oc bekient være saa fremt de denne Voris benaadning agter at nyde. Thi forbyde vi etc.«.

Christopher Spystrup var tillige Skovrider i Skanderborg Len, hvortil han udnævntes 29. Juni 1660. Han var kun her i 4 Aar; thi 6. Maj 1664 blev han Skovrider i Frederiksborg Amt og døde 2. Marts 1675.¹⁾ Efter ham nævnes 1664 en Hagen Johansen, som „iboer“ Møllen. Det hedder i dette Aar i Rytterdistriktets Justitsprotokol om Møllen, at Bønderne har „formedelst dends brøstfeldighed udj forleden Krigstid sig siden der fraholdet oc til andre Møller dennom begiffuer os paa voris Landgilde oc rettighed deraf til største skade och nachdel.“ Men da nu Møllen „igien befindis at vere repareret da skal samptlige de voris undersaatte oc almuffue der omkring boendis ere som Møllen tilforn med deris Korn besøgt haffuer oc i særdeleshed de udj Rye, douffver, Wenge, lasby [ø: Laasby] alling oc Tulstrup Sogner.“ 1677 nævnes Hagen Johansen igen, da han køber en større Gaard i Linaa. Efter denne Hagen Johansen kom vistnok Morten Madsen, der nævnes i Gern Herreds Tingbog 1667 og 1669, i hvilket sidste Aar han kaldes Skovrider. Han advarede og tilsagde da „kong May's Tienere her udj Herredet“, at de skulde søge Ry Mølle med deres Maling, hvis de ikke vil straffes og miste Kornet, de har med. Den (eller de) næste Fæstere har jeg ikke kunnet finde;²⁾ men en af dem maa være afgaaet 1694;

1) Grandjean: Danske Forstembedsmænd 1660—1790. S. 62.

2) I Rytterdistriktets Jordebog omtales i 1696 en Boel Hagensdatter i Ry Mølle. Hun har naturligvis været Datter af Hagen Johansen.

thi den 30. Juli samme Aar blev der nemlig bl. a. fastsat, at Mølleren skal nyde det Bygningstømmer, han behøver til Bro og Aalekistes Reparation, dog skal han selv betale Arbejdsløn, at naar Mølleren og Hustru ved Døden afgaar, da skal deres efterladte Børn en efter anden nyde Møllen med Tilliggende imod Indfæstning ved hver Forandring 50 Rdl. samt aarlig i Stedet for Landgildet at svare en Afgift af ialt 110 Rdl. Herefter fik Johan Hagensen Fæstebrev den 6. April 1695, hvorved han fik Rettighed til fri og uhindret Aalefangst.

Det er denne Johan Hagensen (der sikkert var Søn af ovennævnte Hagen Johansen), over hvem Johan Osterløe i 1703 paa samtlige hollandske Studehandlers Vegne beklager sig, fordi han gør dem Fortræd ved at optage deres vildfarne Stude, naar de „leire“ gennem Skoven, og forlanger uforskammede Opbringer-Penge, eller under Udflugter forholder dem deres Ejendom.¹⁾ Det synes heraf at fremgaa, at en af de gamle Studeveje har fulgt Ry-Vejene Nord fra forbi Ry Mølle til Gammel Ry og derfra sydpaa over Sønder Vissing.

Om Ry Møllens Titstand i 1718 under Johan Hagensen faar vi af Skanderborg Distrikts Fæsteprotokol at vide, at Møllebygningerne da bestod af 35 Fag Hus. Besætningen var 2 Heste, 2 Køer, 3 Ungnød og 2 Faar. Der var Græsning til 2 Heste og 8 Køer og Stude.

Johan Hagensen synes at have været en meget formuende Mand. 1728 lader han sin Ejendom bort-

¹⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus. III. S. 10.

sælge ved Auktion i Skanderborg. Den bestod af: 1) 3 Parter Jorder paa Alling Mark, Oudalsjord kaldet, 2) „den hellig Aands Jord“ paa Tulstrup Mark med Eng og en Toft ved Tulstrup By, 3) et Hus i Flensted, 4) et do. i Alling, 5) et do. i Addit, 6) et Stykke Eng i Closter Kier paa Herretsholm [?] og 7) en Gaard i Skanderborg, beliggende paa den store Gade næst ved „Borrguern“ [?: Borggaarden?]

1683 var Johan Hagensen bleven Birkeskriver i Ry Birk i Stedet for afdøde Niels Sørensen, og i 1687 blev han Herredsskriver i Hjelmlev Herred samt Skanderup og Ry Birk. Paa hvilket Tidspunkt han er død, kan ikke nøjagtig siges, da Kirkebogen for Ry Sogn først begynder 1762; men i Juli 1731 holdtes der Skifte efter ham.¹⁾

Hans Børn var da: 1) Haagen Johansen i Silkeborg Mølle, 2) Johanne Johansdatter, Enke efter salig Hr. Michael²⁾ i Skanderborg (hun opholdt sig i Møllen), 3) Marie Johansdatter, gift med Søren Jensen Knag i Horsens, 4) Poul Johansen, Fuldmægtig hos Kammerherre, Stiftsbe-falingsmand v. Reventlow i Aalborg, 5) Christine Johansdatter, gift med Niels Byskov i Ry og 6) Søren Johansen (21 Aar), hos Byskriveren i Aalborg.

I Aaret 1718 blev, som før nævnt, Ry Mølle lagt under det skanderborgske Rytterdistrikt. Møllen omtales nu ikke i Distriktets Fæsteprotokol før i 1745, da Johan Hagensens Enke Anne Poulsdatter

¹⁾ I det velhavende Bo fandtes der baade danske, tyske og latinske Bøger.

²⁾ I 1734 kaldes han dog Christian Wedschefeldt og nævnes som Kapellan i Stilling 1711—25.

omtales som højaldrende, affældig og skrøbelig. Hendes Søn Poul Johansen døde i ovennævnte Aar. Han havde i de sidste Aar styret Møllen paa Moderens Vegne, skøndt han ikke til Stadighed havde opholdt sig hjemme. Ved Sønnens Død vilde Rytterdistrikts-Sessionen gjerne have Enken til at fra-træde Møllen, men den gamle Kone var genstridig og vilde ikke takke af. Herom mælder Distriktets Sessionsprotokol:

»Paa samme [Ry] Mølle har i næsten 20 Aar hensiddet Enken, som ved Raad og Hielp af Sønnen sig nogenledes har Conservered og svarit Udgiften indtil forbiegangne Aar. Fra den tiid er paadragne Restantz, hvorfor Regimentskriveren har Exeqvered, og vel finder sin Rigtighed. Det betydeligste er, at Møllen findes i een saa Højaldrende Enkes Hænder, der icke kand hielpe sig selv, mindre være dens Næring og Brug til nogen tjeneste eller befordring, Og dog icke vil finde sig udi samme at afstaae, paa dend Maade der kunde for Hands Mait^s Tieneste til Møllens Conservation, Consenteres, og vere Hende i Alderdommen til Hielp og forlindring. Sessionens Erindring er til Regimentskriveren denne; ved een Christelig og Sagtmodig omgang, at udbringe Restancen og og Desponere Enken til det hvormed Møllen er bæst tiendt, og Brugens entreprenerede istandsettelse beforders; skulde Hun icke finde sig herudi, mens i den Sted følge Deres Raad, som icke kand, eller bør bifaldes, efterlader han icke sin pligt, ved betiidelig at forekomme, hvad der ellers vil ligge ham selv til ansvar«.

Hvad Udfaldet af Sagen er bleven, og hvorledes man har forholdt sig overfor Enken, derom giver Sessionsprotokollen ingen Oplysning. Men af det følgende vil man se, at hun har faaet Lov til at blive siddende til 1752 mod at antage en Bestyrer af Møllen.

I Oktober 1748 ansøger hun nemlig om, at Møllen maa overdrages til Møllersvenden Peder Nielsen paa samme Vilkaar, som hendes Mand fik den

Regimentsskriveren kunde dog ikke anbefale Peder Nielsen. Han var ikke dygtig nok, manglede Penge, var en fremmed paa Stedet og havde ikke Venner og Hjælpere. Det resolveredes da, at Enken skulde beholde Møllen i 3 Aar og i den Tid lade den bestyre af Peder Nielsen. Hvis han da viser sig værdig dertil i Dygtighed, Liv og Levned, kan han maa-ske faa Møllen — hvad ogsaa skete.

Peder Nielsen Bloch (eller Peder Nielsen, som han ofte blot kaldes) var født ca. 1724, men hans Herkomst kendes ikke. Den 6. April 1752 fæstede han Ry Mølle, der ansattes til 3 Td. 1 Skp. Hartk. Ager og Eng, 1 Fdk., 1 Alb. Skov og 15 Td., 7 Skp., 2 Fdk. Mølleskyld. Fæstebrevet indeholdt følgende Hovedposter:

1) Til Broens Reparation¹⁾ skal Fæsteren nyde Bygningstømmer men selv betale Arbejdet.

2) Ligesaa Materialier samt Jord og Grus til Dæmning.

3) Af Aalekisterne og de til Møllen hørende Jorder og Enge betales 110 Rdl. aarlig. Jordernes og Engenes Navne er: Ry Toft, Fugelsang, et Stykke Eng ved Vosgaarde samt de smaa Jorder næst Møllen, kaldet Lamhaugen, en gammel Eng Raunsborre og Aalehaugen samt en Toft paa Sim Mark, som Christian 4. under 22. Febr. 1617 har bevilliget.

4) I Fæste betales 50 Rdl., aarlig Skat og Landgilde 110 Rdl.

¹⁾ Broens Tilstand gav ofte Anledning til Bekymring. 1740 forlanger Møllerenkens Søn Poul Johansen Broen istandsat for Kørselens Skyld, da man i nogen Tid paa Grund af dens Brøstfældighed havde anvendt et Knubskib til at færge Kornet over paa. Broen var da 70 Al. lang (Kanc. Brevb.).

5) Efter Frederik den 3.'s Benaadning af $15\frac{1}{2}$ 1664 skal Ry, Dover, Venge, Laasby, Alling og Tulstrup Sogne søge Møllen med deres Maling.

6) Fiskeriet er fra Ry Mølle og til Svervig ved Guden Sø beliggende; nedenfor Møllen nyder Fæsteren Fiskeriet til Briksøs Begyndelse. „Og paa det Aalene kand have sin fri Gang til Aalekisterne ved Møllen, skal være afskaffet, Alle Aale Hammer, Aale Kiister og alle andre Aalegarn eller giort Værch, i Aerne som Løber fra Morssøe og Salten Lang-Søe til Møllen, undtagen om saa kunde være, at nogen af Deslige fandtes i Jordebogen for Aarlig Afgift.“

7) Mølleskoven er efter den ny Matrikel 1 Fdk., 1 Alb. Hartk.

I 1767 solgtes som bekendt det skanderborgske Ryttergods. Ved Auktion den 23. April samme Aar købte Peder Bloch Ry Mølle med tilliggende Skov til Selveje. Han fik dog først Skøde paa den 27. September 1769. 2 Aar efter førte han Sag med flere af Rys Beboere om Fiskeriet ud for deres Grunde, hvilket han vilde fratage dem tilligemed deres Fiske-redskaber. Peder Bloch var gift 1ste Gang med Anne Marie Nielsdatter,¹⁾ der døde 1754. Om hans øvrige Familieforhold faar vi noget at vide af Folketællingslisterne fra 1787. Han var paa det Tidspunkt gift 2den Gang med Anna Dorthe Pedersdatter, der var 44 Aar gammel. Af dette Ægteskab var der 2 Børn, nemlig Ernst Pedersen B., f. ca. 1770, og Dorthe Pedersdatter B., f. ca. 1771. Hun blev 18. Oktober 1793 gift hjemme i Møllen uden foregaaende Tillysning med Henrik

¹⁾ Datterdatter af Johan Hagensen.

Langballe, Købmand i Aarhus. Paa Møllen holdtes i 1787 9 Tjenestefolk. deriblandt Konens Brodersøn Rasmus Kristiansen. Peder Bloch, der var en meget velhavende Mand, havde endnu i 1793 Ry Mølle, men 1794 var den overtaget af Sønnen Frands. Peder Bloch døde i Aarhus (rimeligvis hos Svigersønnen Langballe) d. 17. Juni 1796, 72 Aar gl., og blev begravet paa Domkirkegaarden.

Frands Hendrich Lensch Bloch, Peder B.'s Søn af 1ste Ægteskab, var f. 1763. Hans Daab blev konfirmeret 9. Søndag e. Trin. Mad. Woelmann i Klostermølle bar ham og flere af Navnet W. var Faddere. Den 9. December 1794 blev han trolovet (og senere gift) med Gunhild Marie Thomasdatter, der i 1801 var 27 Aar gammel og var Søster til Niels Thomasen, der var hendes Forlover. Faderen har da formodentlig været død. Frands Bloch og Hustru havde 2 Sønner, Peder B., der senere fik Møllen, og Thomas Frandsen B., der døde som Gaardmand i Ry den 3. Marts 1828, 23 Aar gammel. Ved Folketællingen 1801 fandtes der paa Møllen 1 Møllersvend og 6 andre Tjenestefolk.

Frands Bloch døde den 7. April 1812, hvorefter Enken ejede Møllen, indtil Sønnen Peder Frandsen Bloch kunde overtage den. Han havde den imidlertid ikke mange Aar; thi han døde allerede den 27. April 1827, kun 28 Aar gammel.

Derefter ejedes Ry Mølle af Laurs Jensen, som dog heller ikke var her længe. I 1829 træffes nemlig Christian Hollesen som Ejer. Laurs Jensen ses ikke at være død i Ry Sogn omkring den Tid; han har da formodentlig afstaaet Møllen paa Grund af Alderdom eller Svagelighed.

fuldt; foruden Aal fiskedes der Ørreder, Gedder, Aborrer, Brasen m. m. Derimod skal Suderne forlængst være forsvundne. Grunden hertil mente man var den, at Dæmningen ved Ry Mølle i gamle Dage flere Gange skal være bleven gennembrudt, hvorved Søen paa flere Steder blev tørlagt til henved 100 Favne fra Land. Ved disse Lejligheder skal da Suderne være løbne med Strømmen ud af Søen.¹⁾

I 1840'erne lod Chr. Hollesen den nuværende hyggelige og stilfulde Hovedbygning opføre. Den er grundmuret og tegltækt og indeholder 15 Værelser i 2 Etager. Den ældre Hovedbygning staar endnu som Gaardens søndre Fløj og er en gammel lav Bindingsværkslænge.

Chr. Hollesen og Hustru havde 3 Sønner, nemlig: 1) Peder Christian, der senere fik Møllen, 2) Hans Christian, f. 6. November 1832, først Bestyrer af Møllen, senere Ejer af Carlsund i Randers-Egnen og død i Aarhus 24. December 1874, og 3) Jens Christian, f. 1. Maj 1836 og død 4. April 1855. I Anledning af hans Død udkom „L. J. N. Schierning: Taler, holdne ved Jens Chr. Hollesens Jordefærd den 16de April 1855.“ Ifølge Hentydninger i Ligtalerne synes han at være død under et Ophold i København („hist ovre i den store fremmede Stad“).

Chr. Hollesen døde i Ry Mølle den 20. Juni 1854, kun 48 Aar gammel, og blev begravet d. 27. paa Ry Kirkegaard, hvor Familiens Gravstene nu staar mellem Kirken og det nye Taarn. Til Erindring om ham udsendtes „Mindeord, tilegnede Christian Hollesens sørgende Efterladte. Skrevne den 29. Juni 1854 af

¹⁾ Anf. St. S. 621.

H. M. L.“ (∅: Langballe). Heri roses Hollesen ganske særligt for sin store Gæstfrihed og Trofasthed mod sine Venner. Disse Mindeord og de ovenfor nævnte Taler over Sønnen Jens Christian er 2 meget sjældne Tryksager, som ikke findes paa nogen af de københavnske Biblioteker. De er velvilligt laant mig af Fru Gjertrud Jaster i København.

Chr. Hollesens Enke sad nu i en halv Snes Aar som Ejerinde af Møllen, hvilken hun lod bestyre af Sønnen Hans Christian, medens den ældste Søn Peder Christian i en Del Aar synes at have opholdt sig borte fra Hjemmet. Til Husjomfru havde Mad. Hollesen en ung Pige ved Navn Marie Magdalene Hollesen, ganske sikkert en Slægtning af Familien. Hun var født i Skern Sogn (Randers Amt) 16. April 1836 og var Datter af Christian Nicolai Hollesen, Ejer af Karmark, og Karen Lund.

Den 13. Februar 1864 døde Chr. Hollesens Enke. Paa hendes Gravsten paa Ry Kirkegaard staar disse Linjer:

»I ærlig Stræben dit Liv henrandt
og skønne Frugter du derfor fandt,
Agtelse, Venskab og Kjerlighed,
nu som vi haaber en evig Fred«.

Efter hendes Død blev Møllen overtaget af den ældste Søn Peder Christian Hollesen, der var født i Ry Mølle den 6. August 1829. Han blev gift med Anne Poulsen, f. i Adskildrup, Ølst Sogn ved Randers, 7. Januar 1828 som Datter af Gaardmand Poul Sørensen Smed og Anne Laursdatter. P. Chr. Hollesen og Hustru efterlod sig følgende Børn: 1) Gjertrud Christiane, f. ca. 1858, gift med Hans Carl Jaster, Købmand i Aarhus,

† 1904. Fru Jaster lever nu i Kjøbenhavn. 2) Christian, Politiasistent i Aarhus, hvor han døde. 3) Anine Christine, f. ca. 1861, gift med Oberst C. F. Rantzow i Holte. 4) Pauline Adovica, f. ca. 1863, gift med Oberst, Kammerherre Theodor Freiesleben.

Peder Chr. Hollesen døde den 14. Juli 1870 paa Ry Mølle efter længere Tids Svagelighed i en endnu yngre Alder end Faderen, nemlig kun 41 Aar gammel. Han blev begravet den 20de paa Kirkegaarden. Enkefru Hollesen ejede da Møllen indtil Julen 1873, da hun solgte den til H. V. v. Deurs. Fru Hollesen flyttede derpaa til Aarhus, hvor hun døde 1900.

Harald Valdemar van Deurs var født paa Lille Frydendal i Tudsc Sogn, Holbæk Amt, d. 26. Juli 1840 og var Søn af Kammerherre Carl Evard v. D., Ejer af Herregaarden Frydendal (nu Torbenfeldt) og Emma Ophelia Angelina Rainals. Han blev 1872 gift med Marie Elisa Bødenhoff, født paa Jønnevad i Norge den 22. Febr. 1849, Datter af Skovbestyrer, senere Overførster og Kammerherre Frants Emil B. og Elise Louise Dorothea v. Müller.

I Aaret 1881 nedlagde van Deurs Ry Mølle som Melmølle, og samtidig blev den omdøbt til Glentholm. Dette Navn skyldes den Omstændighed, at der paa den Tid var saa mange Glenter i Skoven omkring Møllen (nu er de bleven sjældne over hele Landet); og da Glenten var Fru van Deurs Yndlingsfugl, valgte man det omtalte Navn. Nu omdannede van Deurs Møllen til Træsliberi, hvis Produkt anvendes i stor Stil ved Papirfabrikationen. Fra 1880 til 84 var Svogeren Frederik Ferdinand Othar

Valdemar Bjørn Bodenhoff Fabriksbestyrer paa Glentholm samt Parthaver i Træsliberiet, men 1884 overtog han Hinnerup Cellulosefabrik i Forpagtning og blev senere Ejer af Klostermølle. En anden Broder til Fru van Deurs er Kammerherre Ernst Gotthold Emil Bodenhoff, bekendt som Forfatter og Udgiver af „Mellem Heltegrave“, „Et lykkeligt Hjem“ o. s. v.

Hr. van Deurs og Hustru havde følgende Børn, der alle er fødte paa Glentholm: 1) Harald C. E. v. D., Løjtnant, nu Inspektør paa Fabrikken, 2) Elise v. D., 3) Sylvia v. D., 4) Tove v. D. og 5) Osvald v. D., Ingeniør i København, gift med en Frk. Bach fra Tyskland.

I 1908 døde Hr. van Deurs, og hans Enke beholdt da Glentholm med den ældste Søn som Bestyrer til Oktober 1915, da Fru v. D. solgte Ejendommen til Godsejer Henrik Nørgaard til Ry Nørskov (Søn af Gehejmeetatsraad P. C. N.). Fru v. Deurs flyttede saa til København.

Endnu skal her blot tilføjes, at den gamle Strid om Fiskerirettighederne i Aaen atter i de sidste Aar er bleven aktuel. Efter ca. 2 Aars Procedure blev der i Juni 1914 afsagt Dom i en af Lodsejerne i Emborg m. fl. Steder mod Enkefru v. Deurs anlagt Sag angaaende Fiskeriet i Aaen mellem Gudensø og Mossø og mellem Salten Langsø og Gudena. Fru v. Deurs fik i Hovedsagen Medhold. Sagen blev imidlertid ført videre til Højesteret og har vistnok ikke fundet sin Afslutning endnu.

Adskillige Oplysninger om Møllen og dens Ejere, som jeg ellers vilde have overset, skylder jeg Forfatteren Edv. Egeberg.

Ulovlig Skovhugst i Rask Skov.

Ved SIGURD ELKJÆR.

At man ikke har Lov til frit at tage Gavntømmer og Brændsel i Skoven, uanset hvem der er Ejer af den, er sikkert et af de Retsbegreber, der har haft størst Vanskelighed ved at gaa over i Blodet paa den danske Landbefolkning. Blandt Bønder blev endnu for hundrede Aar siden ulovlig Skovhugst ofte ikke betragtet som Tyveri, men som en dristig Streg, der tjente sin Udøver til Ære, hvis han da forstod at slippe godt fra det. Ikke alene mundtlig Overlevering, ogsaa Optegnelser i gamle Regnskaber, Protokoller o. s. v. vidner om, hvor almindelig ulovlig Skovhugst var. Betegnende nok kaldes det aldrig Skovtyveri.

I Hvirring-Hornbørg Sognes Fattigvæsensprotokol for Aarene 1769—1839 (i Sogneraadets Arkiv) støder man f. Eks. ofte paa en Bemærkning som følgende fra 7. Marts 1810: Jens Hansen i Boring for ulovlig Skovhugst i Rask Skov — til de Fattiges Væsen 3 Rdl. —

Jeg skal her gengive en Del af, hvad gamle Folk for en Snes Aar siden vidste at fortælle om ulovlig Skovhugst i Skovene til Hovedgaarden Rask, Hvirring Sogn, i Tiden omkring 1800. Det hele ligger saa nær ind paa vor Tid, at Overleveringen sikkert er paalidelig i alle Enkeltheder, og det forekommer

mig at give et ganske godt Billede af, hvilke Besværligheder Herremand og Skovfoged havde med at vogte deres Skove for Langfingre.

Andreas Emanuel Bjørn ejede Rask 1791—1810. Han byggede Gaarden Skyggerslund til Skovfogedbolig, og den første Skovfoged dér var Peder Lassen, som vistnok før havde været Ladefoged paa Rask. Han døde for Resten 1830, 60 Aar gammel, og hans Slægt har Gaarden Skyggerslund endnu.

Peder Lassen lod store Dele af Honum Skov indhegne med solid Gærdsel af Eg og Bøg. Men det var jo fristende for Bønderne. Alle disse tykke, tørre Rafter, der var brugt til Indhegningen, udgjorde et fortrinligt Brændsel, og Folk tog derfor til sig deraf om Natten, saa Skovgærdet aldrig var i Orden. Peder Lassen fandt da paa at bore Huller i Gærdestavene, fylde Hullerne med Krudt og lukke med en Træprop, saa ingen anede Uraad. Naar et saadant Stykke Brænde blev lagt i Bilæggerovnen, eksploderede Krudtet jo med et Brag, og Ovnen gik i Stykker. Der gik nok ikke saa faa af Egnens Bilæggerovne i Stykker paa denne Maade, og Folk lærte derfor snart at lade Skovgærdet være i Fred.

Peder Lassen havde mærket, at naar han sadlede sin Hest og red ud, skulde Husmandsfolkene fra Flemming nok sørge for at benytte sig af Lejligheden og hente Brændsel i Skoven, mens han var borte, helst af det, der var sat i Favn eller laa i Topbunker, det var jo lettest tilgængeligt. En Dag satte han sig for at narre dem. Han sadlede sin Hest, red ud af Gaarden, op gennem Hornborg ad Korning til, som skulde han til Horsens. Men da

han kom til Korning, drejede han Hesten og red ned over Klaks Mølle til Flemming, alt hvad den kunde løbe. Han naaede da ogsaa at komme bag paa en hel Række af de Flemming Husmandsfolk, som slæbte af Sted med store Byrder af Brænde. Bagest i Rækken traskede en gammel Husmandskone, og hun havde saa meget paa Ryggen, at hun ikke kunde dreje Hovedet for det. Peder Lassen naaede hende og lagde Haanden paa Brændet. „Naa, din Skumpi,“ sagde Konen, som ikke kunde se, hvem der kom, „synes du ikke, a har nok at slæbe paa, du behøver saamænd ikke at tynge paa det ogsaa.“ „Jo, du har alt for meget,“ sagde Peder Lassen; „men du kommer nu alligevel til at vende om og bære det til Skyggerslund i Stedet for til Flemming.“ Konen blev saa forskrækket, da hun mærkede, det var Skovfogden, at hun tabte det hele. Men Peder Lassen kommanderede hende til at tage det paa Ryggen igen, og saa maatte hun sammen med alle de andre vende om og slæbe det gode Brænde ned til Skyggerslund. Det var en lang Tur, og de Flemming Husmandsfolk var baade noget slatne i Knæene og noget lange i Ansigtet, da de maatte huske hjem igen uden Brænde.

Den dristigste Skovtyv paa den Tid hed Jørgen Henriksen; men Folk kaldte ham altid Sluk-Jørgen. Han var Husmand og boede nede ved Honum Skov. Det var ikke Smaapinde, han tog, men hele Træer, og snart var han paa Færde i een Kant af Skoven, snart i en anden. Naturligvis kunde han ikke selv bruge alt det Træ, han bjærgede, derfor solgte han af det til Bønderne. En Nat kom Peder Lassen dog efter ham i Følge med selve Herren paa Rask, An-

dreas Emanuel Bjørn. Sluk-Jørgen var lige i Lag med et dejligt Træ paa en fem Læs, da de kom bag paa ham. Bjørn var vred og gav Sluk-Jørgen nogle dygtige Rap af Ridepiskan, Peder Lassen tog Øksen fra ham og jog ham ud af Skoven. Da de nu havde Fyrens Økse, mente de, han var forhindret i at hugge mere, og red bort. Men oppe under Ousenbjerg, en stor Bakke i Udkanten af Skoven, holdt der fem Bønder fra Trebjerg med deres Vogne. Sluk-Jørgen havde lovet dem et Læs hver. Han holdt ogsaa Ord. Da Herremanden og Skovfogden var borte, gik Jørgen hjem og hentede sig en ny Økse, han havde nemlig som en forsynlig Mand een i Reserve, og det blev et ekstra godt Læs Træ, de Trebjerg Bønder fik med sig hjem den Nat. — Husmændene gjorde Hovarbejde paa Rask. Foruden enkelte Slet-, Høst-, Jagt- og Fiskedage havde de ugentlig een Dags Arbejde i Marken eller Skoven, de gjorde Ugedag, som det kaldtes. Da Sluk-Jørgen mødte sin næste Ugedag, satte Ladefogden ham til at kløve Brænde. „A har ingen Økse,“ sagde Jørgen og fortalte, hvordan det var gaaet ham i Skoven. Der gik nu Bud op til Bjørn, og han gav Lov til, at Jørgen maatte laane sin egen Økse; men naar det blev Fyraften, skulde han aflevere den igen. Saadan gik det flere Gange, indtil Sluk-Jørgen en Aften skønnede, at ingen tænkte mere paa Øksen, og saa tog han den ganske roligt med hjem. Ingen spurgte ham heller senere om den, og han brugte den med et godt Udbytte mangan en Nat i Skoven efter den Tid.

Bjørn kunde blive hidsig; men bag efter fortrød han tit sin Hidsighed. Engang havde Skovfogden

faaet fat i en Mand, der havde taget et godt Træ i Rask Kjæringskov. Bjørn blev saa vred, at Manden maatte finde sig i at betale en Bøde paa 10 Rdl. Det kneb haardt for ham, og han maatte sælge en Ko for at skaffe Pengene til Veje. Det fik Herremanden at vide, og en Tid efter sagde han til Skovfogden: „Hør, jeg var vist lovlig haard ved Manden, træk en Ko fra Gaarden ned til ham og udvis ham et andet Træ i Skoven.“ — Men det var naturligvis ikke alle, der slap saa godt fra et Nattebesøg i Skoven. —

Da Bjørn døde 1810, giftede Præsten i Hvirring, Consistorialraad Hans Gram Bechmann, sig med Bjørns Enke, opgav sit Præsteembede og overtog Rask. Han var dog mere teoretisk end praktisk Landmand og fik ikke Gaarden passet, saa den kunde svare sig. Han var saa god af sig, at Hovbønderne omtrent kunde bære sig ad, som de vilde. — En Dag kom hans Søn løbende ind og sagde: „Far, Far, Hovbønderne gaar hjem.“ „Se, se, gør de det, Jens.“ „Men Far, det er jo for tidligt.“ „Se, se, er det det! Den Tid passer nok dem bedst.“ „Ja, men Far, de tager allesammen nogle Stykker Brænde med.“ „Se, se, gør de det, Jens, ja saa maa de vel have Brug for det.“ — 1819 havde Consistorialraad Bechmann drevet det saa vidt, at han maatte forpagte Rask ud og søge nyt Embede. Han blev da Præst i Raarup, og der gjorde han sig bekendt ved sin kloge og tiltalende Optræden i Striden mellem „de stærke Jyder“ og Øvrigheden. Han døde 1837.

Minder fra den sidste Krig.

Af J. TH. RÜBNER-PETERSEN.

Det var i Foraaret i det for det danske Folk saa sørgelige Aar 1864, at den tyske Hær første Gang saaes i Aarhus Eggen; man havde alt i flere Dage med Ængstelse ventet dens Komme. Min Fader — I. Kr. L. Petersen — var den Gang Kapellan hos den gamle højtagede Pastor Teilmann Ormslev i Ormslev og Koldt.¹⁾ Da Præsterne som Regel altid kunde tale Tysk, laa det nær, at de ofte maatte assistere ved Indkvarteringer, ved Anskaffelse af den Proviant o. s. f., som Fjenden forlangte tilvejebragt; dette skete ogsaa denne Gang, da Tyskerne kom til disse Sogne.

Det var Lørdag Aften den 14. Marts, der kom Bud fra den brave og flinke Sognefoged Søren Møller i Koldt, om at Kapellanen endelig maatte komme over til ham for at hjælpe til med Indkvarteringen; men der var nok at gjøre i Ormslev, Fader kunde ikke. Dog, den Dag gik det nogenlunde; værre blev det Dagen efter, Søndag den 15. Marts. Der skulde være Førstetjeneste i Koldt Kirke; men næppe var Gudstjenesten begyndt, før Tyskerne kom og jagede Kirkefolkene ud, men lod Fader ene tilbage i Kirken, lukkede Døren, satte Vagt med opplantet Ba-

¹⁾ Fader til Valgmenighedspræsten i Bering.

jonet og skarpladte Bøsser omkring denne med Besked om, at forsøgles der at flygte, blev der skudt paa ham. Der maatte Fader saa gaa til over Middag, men hjem kom han ikke. Ved Totiden tog Tyskerne ham med omkring i Byerne, hvor han skulde være deres Tolk samt hjælpe til at skaffe den fornødne Proviant — Kjød, Flæsk, Brød og Korn — som der forlangtes meget af. Først ved Sengelid kom Fader hjem til stor Glæde for os alle i Hjemmet, hvor vi havde været bange for, at Fader ikke skulde komme igjen.

Men ogsaa i Ormslev havde der været Bud efter Fader flere Gange. Blandt andet kom der en tysk Kaptajn med sin Underofficer ind til Moder og forlangte at faa „Gemalen“ straks, og skønt Moder paa Tysk forklarede Kaptajnen, hvor hendes Mand var, troede han det ikke, men tænkte, han var skjult et eller andet Sted i Huset, og var derfor meget uforskammet og højroestet; han var forøvrigt alt andet end ædru. Naa, dette rygtedes jo snart rundt i Byen, og den ene efter den anden af Byens Mænd kom for at hjælpe Moder; alle vidste jo, hun var ene hjemme med Børnene. Blandt andet kom vor flinke Nabo, Kromanden, uden Frakke og Hat; Kaptajnen troede saa, det var „Gemalen“; Moder sagde nej, men Kromanden, der da Krigen var i Vente havde taget Undervisning i Tysk hos Fader, sagde: „ja wohl“; og desværre kunde han ikke huske mere af sit Tysk, og Kaptajnen blev nu for Alvor vred. — Endelig kom den gamle Præst; han var en modig Mand, der ordentlig kunde sige de tyske Officerer Besked, saa de endelig forsvandt fra Kapellanboligen, til stor Lettelse for os alle.

Min yngste Broder skulde i Kirke den Søndag, og der var i den Anledning dækket et tarveligt Frokostbord i Stuen; dette fristede de to Officerer, de aad, hvad der var af spiseligt paa Bordet. — Nogen egentlig Gudstjeneste blev der ikke i Ormslev, alle havde nok at tænke paa i Hjemmene. Men Pastor Teilmann bad Moder om at gaa op i Kirken med den lille Dreng, saa skulde han døbe ham, og tage sine to Døttre med som Faddere.

Dette var den værste Tur, Fader havde i Krigsaaret, skønt han ofte maatte ud, som Tolk eller være Sognefogderne behjælpelig med Iudrivelsen af den af Fjenden forlangte Proviant. -- Lige over for Kappellanboligen havde Tyskerne deres Vagtstue, saa vi havde daglig deres Besøg; men det maa siges, de var næsten altid flinke, og imod os Børn var de meget venlige, og de fortalte mine Forældre, at de ogsaa havde smaa Børn i deres Hjem.

En strandet Handelsvedtægt for Horsens.

Ved C. KLITGAARD.

Om en forsøgt Sammenslutning mellem Horsens Kjøbmænd findes følgende:

„Vi efterskrevne Hans Riber og Anders Jørgensen, Borgmestre udi Horsens, Peder Thygesen, Staffen Nielsøn og Klemen Olufson, Raadmænd hersammesteds, kundgjør, at Aar efter Guds Byrd MDCXIII (1614) Lørdagen den 22. September, St. Mauricii Dag paaafaldt, havde vi ladet opkalde paa vort Raadhus disse efterskrevne 24 Dannemænd paa Menighedens Vegne, var: Rasmus Skriver, Niels Hansen, Mikkell Jørgensen, Anders Tømmerby, Jacob Thenaar, Oluf Bugge, Søren Nørbæk, Hans Sørensen, Anders Mulli, Matias Krud-Kræmmer (∴ Urtekræmmer), Klavs Kidsing, Arent Badskjær, Mads Kølholt, Seger Christensen, Hans Badskjær, Jens Oluf (Aal), Søren Lassen, Jens Nørlev, Jacob Frandsen, Jens Sieb, Jørgen Christoffersen, Laurids Mollerup, Peder Jensen og Peder Pedersen, Borgere ibidem; da haver de med os og vi med dem bevilget og samtykt delte efterskrevne fast og ubrødeligen af menige Indbyggere her udi Horsens at ville have holdt, efterdi vi dagligen desværre komme udi Forfaring, hvorledes at nu en Tid lang, at saa tidlig paa Aaret, at Kornet er indhøstet, mange sig understaar, og mest af dem,

ringe Formue haver at skatte enten Byen eller Kong. Majst., at opkjøbe Korn, og det strax at udføre af Riget og strax sætter en Skilling eller halv Skilling paa Skjæppen, og dermed gjør en dyr Tid paa Korn, saa at dersom nogen enten fattig eller rig jo maa strax efterfølge dem, om de [vil] have noget til deres Husbehov, enten Havre eller Byg, saa at vi derudover almindelig have dyrere Tid paa Korn, fremfor de haver udi andre omliggende Kjøbstæder her udi Riget, i det Sted vi, saavel som nogen af omliggende Kjøbstæder, maatte have godt Kjøb. Da har vi nu, forskrevne Borgmestre og Raad med forskrevne 24 Dannemænd, overvejet, bevilget og samtykt og ubrødeligen at ville have holdt udi saa Maader, at ingen høje eller lave kommer for Kongen,¹⁾ fattige eller rige, her udi Horsens By skal eller maa udføre eller udskibe eller udføre lade noget Byg eller Havre fra St. Mikkelsdag førstkommende og til Fastelavn der næst efter kommende, ej heller at sælge det til nogen fremmed og det at udføre under et Skin, menige Mand paa Horsens indbygger til Skade og Fordærvelse og kanske dem selv omsider til ringe Baade og Fordel. Dersom nogen sig herimod fordrister imellem forbemeldte bestemte Tid lidet eller meget at udføre, udskibe eller til nogen fremmed at sælge enten Byg eller Havre, som forskrevet staar, og derover beklages (?), eller han kan overbevises, skal strax uden al Modsigelse have forbrudt Halvparten til Kongen og Halvparten til Byen, hvis han udi saa Maade udfører, udskiber eller sælger

¹⁾ Meningen skal vel være, at kun de, der har kongelige Ordre, er undtagne.

til nogen fremmed, dog ikke hermed nogen at være forbuden, som vil udføre Heste, at de jo maa tage med dem 4 Smaltønder paa en Hest at kunne holde dem over, eller og andet levende Kvæg, at de jo maa tage saa meget Korn ind til dem, som nødtørftigen Behov gjøres. Til ydermere Vidnesbyrd og bedre Forvaring, at dette saa fast og ubrødeligen holdes skal udi Ord, Punkter og Artikler, da have vi forskrevne Mænd med Borgmestre og Raad vore Signeter her under trykt.

Datum, anno, die et loco ut supra.

Mikkel Jørgensen,	Anders Jensen,	Søren Lassen
e. H.	e. H.	e. H.

Denne Vedtægt blev senere tiltraadt af Anders Bøssemager, Jens Sørensen Ry, Hans Bendixsen, Therkild Remsnider, Jens Hofmand, Søren Poulsen, Thøger Mikkelsen, Jørgen Sørensen, Claus Madsen Smed, Søren Glæsborg, Christen Rasmussen, Rasmus Nielsen, Abret Sneppel, Niels Madsen, Claus Portmand, Niels Guldsmed og Bendix Poulsen og blev gjældende i de nærmeste Aar efter Udstedelsen.

Men Horsens Magistrat forsømte at lade Vedtægten konfirmere af Kongen, og da Kornproducenterne fra Horsenseggen naturligvis ikke var glade ved den trufne Bestemmelse, blev Resultatet, at der, formodentlig af eller gennem Lensmanden paa Stjernholm, Ernst Normand, blev klaget til Regeringen over Horsensfolkens egenmægtige Adfærd, der forventes at være dem selv til Nytte og Fordel og det gememe Borgerskab til Skade og Afbræk, og under 31. Juli 1617 udgik der da kongelig Befaling til Ernst Normand om at anlægge Retssag mod Magistraten.

i Horsens samt mod de Folk, der havde underskrevet Vedtægten, „efterdi Vi ingenlunde ville tilstede, at nogle Vore Undersaatter skulle Os uafvidende og uadspurgt paa deres egen Haand noget Forbud lade udgaa.“ 14. Februar 1618 kom Sagen for Viborg Landsting, hvor Horsensborgerne lod læse deres „ydmyge Svar“, at de jo ikke kunde benægte, at de jo samtlig havde samtykt Vedtægten, men i en god Mening og menige Borgerskab til Gavn og Bedste, og de havde ikke troet, at den kunde være nogen til Fortørnelse. Men havde de sig herudi forset, begjærede de ydmygeligen Naade o. s. v.

Ved Dommen blev Vedtægten saa kendt ugyldig tilligemed de Vedtægter af lignende Art, som Horsens Borgere muligt maatte have oprettet.

[Viborg Landstings Dombog B. 1618, fol. 16 ff.]

Bøn om Jærtegn.

Ved C. KLITGAARD.

Den 20. Decbr. 1615 vidnede Hr. Niels Pedersen Fog, Sognepræst i Storring, og 8 andre Mænd paa Framlev Herredsting, at Knud Sørensen i Galten og Johanne Larsdatter i 8 Aar havde været i „Rygt og Tidende“ for hinanden for et uskikkeligt Levned; de søgte Dug og Disk med hinanden, havde deres Fæmon, Korn, Fætallie og Avling og alt andet tilhobe, ligesom de var Ægtefolk. Et andet Vidne udtalte det samme og tilføjede, at Johanne Larsdatter tog imod Knud Sørensen, naar han havde

været noget Steds borte og kom hjem igjen, „som en Dannekvinde tager imod sin Ægtemand“, og han sagde, at det til Mikkelsdag var 12 Aar, siden deres „uskikkelige Levned“ begyndte.

Knud Sørensen blev selvfølgelig vred over Sigtelsen og indstævnedes Tingsvidnerne for Landstinget for at faa dem kjendt magtesløse. Han mente, at de ikke saa udtrykkeligt indeholdt noget om Uskikkeligheden, at de burde komme ham og Johanne til Hinder paa deres gode Navn og Rygte, og han fremlagde et Tingsvidne af Framlev Herreds Ting 20. Decbr. 1615, hvori 8 Mænd erklærede, at han den Dag stod for Tingsdom og bad menige Herredsmænd, som tilstede var, om, „at de vilde bede Gud om, at han vilde gjøre sand Jærtegn, at dersom han (Knud) haver haft nogen legemlig Handel med Johanne Larsdatter i Gatten i sine Dage, at der da skulde fare saa mange Djævlé udi hannem, som der var Sandkorn paa Jorden, og aldrig af hannem at komme, før Døden skilte dennem ad“; men der var aabenbart ikke faret Djævlé i Knud.

Da Sigtevidnerne kun lød om Rygte og Tidende og ikke om nogen vitterlig Gjerning, kjendtes de magtesløse ved Landstinget.

[Viborg Landstings Dombog, B. 1616, fol. 354].

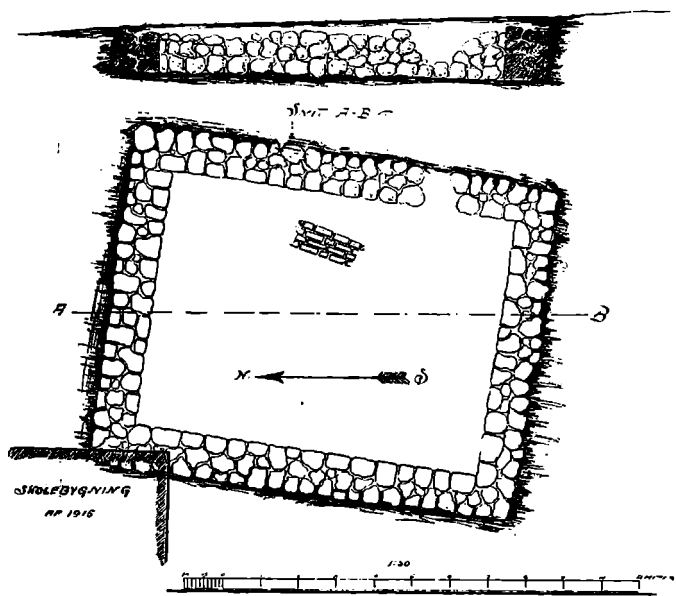

Et middelalderligt Fundament i Viby.

Ved EJLER HAUGSTED.

I Efteraaret 1915 blev der i Viby opført en ny Skolebygning paa den saakaldte Slotsbanke syd for Kirken. Ved Udgravningen af Grunden stødte man i den nye Bygnings nordøstre Hjørne paa et Kampestensfundament. Da Banken øst og nord for Skolehuset skulde graves af, for at der kunde dannes en flad Skolegaard, blev det muligt at følge Fundamentet, der viste sig at tilhøre en rektangulær Bygning ca. 11 m lang og ca. 9 m bred.

Efter Opfordring af „Historisk Samfund“ har Nationalmuseets Arkitekt, Hr. C. M. Smidt, undersøgt Fundamentet, da det var blottet; Hr. Smidt kunde straks konstatere, at det var middelalderligt, da der et Stykke indenfor Kampestensmuren laa et nedfaldent Stykke Mur opført af Munkesten i Munkeskifte. Skolens Arkitekt, Hr. Chr. E. Rohde i Kongsvang, har vist Samfundet den Velvilje at opmaale Fundamentet og nedskrive efterfølgende Beskrivelse af det. Hr. Fabrikant L. Andersen, Medlem af vort Forretningsudvalg, har taget nogle Fotografier, som han har skænket Samfundet, og hvoraf et er gengivet her. Derved er Billedet af den lille Ruin bleven bevaret, efter æl den har maattet forsvinde, for at Vibys opvoksende Ungdom kunde faa

en god og jævn Legeplads. — Nu har Arkitekt Rohde Ordet:

Muren var af utildannede Granitsten, der vendte en naturlig flad Side ind imod Kælderrummet. Murens Bredde var ca. 1 m, og kun den Side, der vendte ind imod Kælderen, var muret i Kalk. Den anden Halvdel af Muren var sat i

Jord, ligesom denne udvendige Del var meget uregelmæssigt opsat.

Noget plant Gulv fandtes ikke; der har sandsynligvis kun været Jordgulv.

Rummet indenfor Murene, der sandsynligvis har været Kælder, var ved Udgravningen fyldt med mindre, runde Sten, blandet med Jord og Ler, der saa ud til at stamme fra Ler-vægge (maaske fra indvendige Skillerum). Der fandtes tillige Brandlag af Aske og brændt Træ, nogle af Granitstenene bærer tydelige Spor af at have været i Ilden, Overfladen er sprængt af i tynde Skæl. I den østlige Side fandtes en Ud-brydning i Granitmuren, der ledte Tanken hen paa en Kælder-nedgang; det maa dog bemærkes, at ingen af Udgangens Sider var bestemt afsat. Der fandtes endvidere nogle Benrester af Svin og Heste, og adskillige Horn af Bukke eller Væddere, enkelte store Jernspiger og Hager, Rester af røde Munke-mursten, dog kun nogle enkelte hele Sten, hvoriblandt en med tildannet Profil.

Der fandtes indenfor Murene nogle faa Skifter Murværk af røde Munkesten i Munkeforbandt, liggende samlede i Jor-den med Bagsiden opefter, hvilket kunde tyde paa, at Muren har været skalmuret indvendig med røde Sten. Udenfor Ruinen mod Øst fandtes en Forsækning i Undergrunden af ca. 1 m Dybde, der nu var fyldt med Muldjord, der nederst nærmest lignede et Dyndlag; det kunde altsaa tyde paa, at der havde været en mindre Vandgrav. Paa de andre Sider viste Afgravningen, at Jorden havde sin naturlige Beskaffen-hed.

Hvad den lille Bygning har været brugt til, og hvorledes den har set ud, kan ikke oplyses. Naar her skal forsøges en Gisning, maa vi først fæste Op-mærksomheden paa Stedets Navn „Slotsbakken“ og den Tradition, der har holdt sig til vore Dage, at Viby Kongsgaard har ligget paa den lille Banke, som man har funden Fundamentet paa. Det er ikke utænkeligt, at den var den sidste Rest af den længst forsvundne Kongsgaard. — Om denne har vi en

Efterretning, der ganske vist ikke bringer os nogen sikker historisk Viden, men dog giver Fantasien lidt Føde.

Paa Christian IV's Tid (11. Aug. 1622) blev der paa Ole Worms Opfordring af kongelige Majestæts Regering rettet en Forespørgsel til alle Landets Bisper om at meddele, hvad der i deres Stifter fandtes af „alle haande slags antiquiteter oc documenta, som thiene kunde thill at forbedre og formere vor danske chronicke, riget thill ære.“ I Aaret 1623 indsendte den daværende Aarhusbisp Jens Gødesen Indberetninger fra Aarhus Stifts Præster; blandt dem findes følgende Meddelelse fra Præsten i Viby, Lauritz Jenson¹⁾:

Vdi Wibye haffuer der j fordumb dage værett en hergaardt med naffn Kongesgaard; paa den samme er der herredag holdett af Adellen i Danmark²⁾; item paa samme gaard haffuer der wærett thuende jombfruer, huilcke der haffuer ladet bygge it capell, thill huilcket de haffuer holdett en munck, vedt naffn broder Marckor, som haffuer siunget mæsse for dennem j samme capell; denn samme munck skulle huer paaske gaa omkring hos bønderne och signe deris mad, af huilckett han skulle selff først tage dett beste styck eller part, sidenn skulle den fattig simpell bunde lade sig nøye med dett andett och med broder Marckors priimsignelse. Item samme thid skulle de lydde³⁾ hønse ægh och dem skulle mand føre thill forskrefne capell och broder Marckor skulle och signe dem, paa dett hand ochsaa aff dem kunde bekomme sin portion, huilcken forskrefne hergaardt haffuer standett synden for Wibye kercke huis grundwold endnu noget giffuis thil kiende, naar man pløyer paa samme stedt

Denne lille Fortælling har nærmest Interesse ved

¹⁾ Trykt i Danske Samlinger II, 6. S. 152—53

²⁾ Hr. Peder har aabenbart læst sin Sakse. Smlg. S. 145.

³⁾ Farve.

at den giver et levende Indtryk af den Uvilje, man endnu næsten hundrede Aar efter Reformationen nærrede mod det „papistiske Uvæsen“. Den oplyser kun eet: at Viby Kongsgaard var forsvunden længe før 1622, da dens Grundvold kun gives noget tilkende, naar man pløjer paa Stedet. At det underste af Grundvolden til en af dens Bygninger har kunnet ligge næsten tre hundrede Aar længere, kan forklares ved, at der har dannet sig et saa tykt Lag Jord over den, at Ploven ikke har kunnet naa den. De Kampesten og Munkesten der i det nittende Aarhundredes Slutning er kommen frem,¹⁾ maa ogsaa stamme fra Kongsgaardens Grundmure. —

Det er næppe troligt, at det fremdragne Fundament har hørt til det Kapel, som Laurits Jenson omtaler; Sporene af Lervægge og Husdyrknoglerne kunde tyde paa, at det har været et Udhus; men det fundne Stykke Munkestensmur kunde dog vække en Forestilling om, at vi staar overfor Kælderen af et „Stenhus“. —

Viby Kongsgaard sættes gerne i Forbindelse med Hellig Niels (Nicolaus); men desværre giver det middelalderlige Skrift, der kaldes Niels' Levned¹⁾ meget faa faktiske Oplysninger. Det bestaar væsentlig af Jærtgensfortællinger og synes at være sammenskrevet i det fjortende Aarhundrede, da man aabenbart ikke længere vidste noget sikkert om den stille fromme Kongesøn.

¹⁾ Trap V, 144.

²⁾ Trykt i *Scriptores rerum Danicarum* V 303 ff. Oversat af Hans Olrik: *Danske Helgeners Levned* 296—313.

Saa meget vides dog om Niels, at han var Søn af Knud Magnussøn — altsaa Broder til Bisp Valdemar — at han var til Stede hos Kong Valdemar I i Skanderborg 1176, da der blev udfærdiget et Dokument, og at han døde 1180.

I Følge Jærtegnfortællingerne i hans Levned har han havt Ophold i Aarhusegnen. Foruden Aarhus omtales Skiby og Viby som Steder, hvor han har gjort Undergerninger.

I Hans Olriks Oversættelse lyder de to Steder, hvor Viby omtales:

Da tømmermændene i Viby skov i Nils's nærværelse fældede træer til kirken og blev tørstige, og det vilde tage lang tid at sende bud efter noget at drikke, bad han til Gud, stak derpå fem gange ned i jorden med sin stok, saa at der dannedes et kors, og fik saaledes vand til at vælde frem. Eller også fortælles det paa anden måde, nemlig at en gang, da han som dreng bad Gud derom, sprang der en kilde frem. Eller endelig paa en anden måde, nemlig at en blind i kraft af et syn blev sendt til ham, og der, hvor den blinde mødte ham, sprang der en kilde frem, hvori den blinde tvættede sig og fik sit syn, da den hellige mand velsignede dem.

En kvinde, der var amme for en mægtig mands søn, frygtede døden, fordi hun havde ligget barnet ihjel, og flygtede derfor med dets lig til kilden ved Viby; der paakaldte hun Hellig Nils og tvættede det afsjælede legeme, og efter at have sovet fandt hun barnet levende.

Paa disse to Ammestueæventyr har man ikke Lov til at bygge en Formodning om, at Niels har været Befalingsmand paa Viby Kongsgaard.

En anden Sag er, at man ikke kan benægte Muligheden af, at der har været en Kongsgaard i Viby allerede paa Valdemar I's Tid. Sakse fortæl-

Jer,¹⁾ at den oprørske Kongefrænde Magnus, Erik Lams Søn, [1176] mødte for Kongen og paa Absalons Forbøn opnaaede Tilgivelse ved en Sammenkomst i Viby i Jylland, hvor „Kongen opholdt sig, omgivet af hele den danske Adel“.²⁾ Da Absalon havde ledt Magnus frem for Valdemar „bød denne ham ikke til Bords og vilde ej have ham til Gæst.“

Af disse Udtryk kan man vel nok slutte, at Valdemar I har havt en Kongsgaard i Viby, og formode, at den har ligget paa den lille Bakke syd for Kirken, omgivet af Grave paa alle Sider, der hvor Fundamentet er funden i 1915 og forsvundet i 1916.

¹⁾ Saxo ed. Müller og Velschow 906.

Saksens Danesaga v. J. Olrik IV, 221 ff, hvor man kan læse en malende Skildring af Mødet mellem de to Frændler.

²⁾ Smlg. ovenfor S. 142.

Historisk Samfund i 1916.

Aret har tilsyneladende været meget stille og begivenhedsløst. Samfundet har udsendt sin niende Aarbog og har holdt eet Foredragsmøde i Forbindelse med den aarlige Generalforsamling. Det aarlige Sommermøde blev ikke afholdt. Men Stilheden er kun tilsyneladende. Der er i 1916 sket det overordentlig glædelige og interessante, at Udgravningsarbejdet i Emborg under Ledelse af Nationalmuseets Arkitekt Hr. C. M. Smidt har givet et uventet rigt Udbytte. Det ses nu tydeligt, at vi har fremdraget Fundamenter af Cistercienserabbediet Cara Insulas Kirke, om hvis Grundplan og Størrelse man før denne Udgravning intet vidste. Endvidere er en af de fremdragne Munkegrave bleven beskyttet ved en Cementkiste dækket af et Laag, der kan aabnes, saaledes at man til enhver Tid kan se Graven og Skelettet, som det viser sig paa Afbildningen i Aarbogen 1912. Endelig er Historisk Samfunds Grund bleven indhegnet. Her skal ikke gøres nærmere Rede for Arbejdet; men jeg vil gjerne allerede nu opfordre Medlemmerne til at møde talrigt op til det Stævne, der agtes afholdt paa vor egen Grund en Søndag i Forsommeren. Arkitekt Smidt har lovet at komme til Stede og vil holde Foredrag om Klostret og Udgravningerne.

Paa Generalforsamlingen blev de Medlemmer af Bestyrelsen, der gik af efter Tur, alle genvalgt. Revisor Knud Larsen blev genvalgt til Revisor. Der blev vedtaget en lille

Ændring i Lovenes Bestemmelser om Indvarsling af Generalforsamling. Begyndelsen af § 5 lød i den gamle Form:

»Hvert Aar i Maj eller Juni afholdes en Generalforsamling, hvortil indvarsles en Maaned forud.«

I den ændrede Form lyder den:

»Hvert Aar i Maj eller Juni afholdes en Generalforsamling, hvortil der indvarsles ved Brevkort til alle Medlemmer senest 10 Dage før Generalforsamlingen.«

Ved det Forretningsudvalgsmøde, der blev holdt efter Generalforsamlingen, meddelte Redaktør H. V. Rasmussen, at han ikke for Fremtiden saa sig i Stand til at være Formand for Forretningsudvalget paa Grund af Optagethed. Da Hr. Rasmussens Beslutning ikke lod sig rokke, konstituerede Forretningsudvalget sig paa følgende Maade: Haugsted, Formand, Henningsen Næstformand, M. Jacobsen, Kasserer, L. Andersen, Heilskov, v. Holstein Rathlou, H. V. Rasmussen.

Den nye Formand takkede for Valget og bragte paa Forretningsudvalgets Vegne Hr. Rasmussen en varm Tak for hans Arbejde som Formand i de 8 Aar, der var gaaet, siden Samfundet traadte ud i Livet; han fremhævede særlig R.'s store personlige Elskværdighed, der havde været en Hovedaarsag til, at Samarbejdet indenfor Udvalget altid havde fundet Sted under venskabelige og behagelige Former.

Før Generalforsamlingen gav Haugsted nogle Meddelelser om Udgravningerne i Emborg. Det havde været Meningen at holde et Sommermøde i Emborg og Rye i Juli; men da det var Arkitekt Smidt umuligt at komme, maatte Mødet udsættes til 1917.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1916.

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Indtægt.			Udgift.		
Kassebeholdning d. 1/1 1916.	139	64	A. Aarbogen for 1916:		
Medlemsbidrag	1100	00	Forfatterhonorar	384,00	
Salg af Aarbøger	51	34	Trykning og Clichéer	708,85	1092 85
Statstilskud	200	00			
Bidrag fra Horsens Kommune	25	00	B. Dansk historisk Fællesforening:		
— - Silkeborg —	20	00	Medlemsbidrag	27,30	
			Deltagelse i Nyborgmødet	40,00	67 30
			C. Rejser og Møder	72	40
			D. Administration	139	68
			E. Porto, Brevkort, Tryksager, Flytning	99	78
			Kassebeholdning d. 1/1 1917	63	97
	1535	98		1535	98

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>R. Mortensen</i> : Skovplantningen paa Hederne før Dalgas	1
<i>Edv. Egeberg</i> : Linaa Sogn i gamle Dage	40
<i>L. Lassen</i> : Dagbogsoptegnelser fra Treaarskrigens Tid .	69
<i>Ejler Haugsted</i> : Om Undersøgelser i Grunden under Marcus Bechs Gaard	82
<i>Th. Madsen</i> : [Uddrag af Aarhusbispen Hygoms Visitats- beretninger	95
<i>Chr. Heilskov</i> : Ry Mølle (Glentholm).....	108
<i>S. Elkjer</i> : Ulovlig Skovhugst i Rask Skov.....	126
<i>J. Th. Rübner-Petersen</i> : Minder fra den sidste Krig	131
<i>C. Klitgaard</i> : En strandet Handelsvedtægt for Horsens. 134 » Bøn om Jærtegn	137
<i>Ejler Haugsted</i> : Et middelalderligt Fundament i Viby..	139
Historisk Samfund i 1916	146
Regnskab	148
Indholdsfortegnelse	149

Med Aarbogen følger Fortegnelse over Samfundets Medlemmer
1. April 1917
samt Indholdsoversigt over de udkomne 10 Aarbøger.

AARHUS STIFTS AARBØGER.

Indhold af de 10 Aarbøger 1908—17.

Hele Stiftet:

1908. M. Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelse.
1913. C. Heilskov: Fortidens Landeveje.
1916. Joakim Larsen: Landsbyskolerne 1716.
1917. Th. Madsen: Hygoms Visitatser.

Aarhus:

1908. Wimmer: Den sidst fundne Runesten.
1910. Bering Liisberg: Det ældste Aarhus.
1911. P. Holm: Om Jægergaarden.
— C. J. T. Thomsen: Om Hospitalet.
— T. Baumgarten: Aarhusfamilier.
1913. — Kronprindsens Klub.
1914. — Det for. dram. Selskab.
1916. — Færgeløbet.
1917. Ejler Haugsted: Borgporten.

Skanderborg:

1908. C. Heilskov: Skanderborg for 100 Aar siden.
— P. R. Povlsen: Damsstenen.
1909. Bering Liisberg: Skanderborg.
1915. Th. Sørensen: Regenborg.

Horsens:

1909. Chr. A. Jensen: Cl. Cortsens Gaard.
1910. C. Heilskov: Gamle Indskrifter.
1911. Johs. Malling: Frue Kirke.
1917. C. Klitgaard: En Handelsvedtægt.

Aarhuseggen:

1908. Chr. A. Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet.
1912. N. Friis: Fra Krigsaaret 1849.
1915. Ejler Haugsted: Familien Marselis.
1917. — Et Fundament i Viby.
1917. Rübner-Petersen: Fra sidste Krig.

Hadsherred:

1912. Johs. Malling: To Præster.
1913. — Nedrevne Kirker.
1913. Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1915. H. L. Møller: Slægtshist. fra Rodstenseje.

Skanderborg-Silkeborg Egnen:

1909. J. Lassen: Tovstrup By.
— N. Ø. Lassen: Sagn og Minder.
1912. Øm Klosters Krønike v. J. Olrik.
1914. M. Kristensen: En Skoleholder i Overby.
1914-17. Edv. Egeberg: Linæa Sogn.
1915. R. Bording: Fra Træskoegnen.
1916. K. Rasmussen: »Oprøret« 1791.
1917. Chr. Heilskov: Ry Mølle.
1917. L. Lassen: Fra Treaarskrigen.

Horsenseggen:

1908. A. J. Geilager: Hoveriet paa et Gods.
1909. — Af Provst Schmidts Optegnelser.
— J. Lykke: »Heksemordet« i Brigst.
1910. — En Tiendestrid.
1911. — Paa Jagt efter Brændevinstøj.
— Fra Treaarskrigen.
1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svenskekrigen.
1912. I. Bye Jørgensen: Krigstilstanden 1807-14.
1916. M. Kristensen: Seminariet.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavns.
1912. — Om Præsterne i Vellev.
1914. Kr. Carøe: Mads Weis (Hinge).
1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
1917. R. Mortensen: Skovplantningen paa Hederne.

Fortegnelse over Medlemmer
af
HISTORISK SAMFUND
FOR
AARHUS STIFT

1. April 1917.

Aarhus.

Alstrup, J. A., Købmand.
Andersen, A. J., Kommune­lærer.
Andersen, Elisabeth, Frk.
Andersen, L., Fabrikant.
Appel, A., Statskonsulent.
Bak, Murermester.
Bardino, C. F., Smedemester.
Baune, Joh., Grosserer.
Bayer, Fr., O. R. Sagfører.
Beyer, Johanne, Frk., kommunal Assistent.
Birkelund, P., Købmand.
Bluhme, Astrid, Frk., Seminarie­forst.
Bogtrykkerier. De forenede, (Mads Hansen).
Brammer, M., Læge.
Brandt, Jac., Sagfører.
Brummerstedt, Boghandler.
Buur, Chr., Skoledirektør.
Bøstrup, Sigvald.
Bøttiger, E., Gartner.
Christensen Lund, Lærer.
Christensen, S., ps. Lærer.
Christiansen, N. C., Tømrermester.
Lørse, Carl, Assistent.
Drechsel, E., Borgmester.
Dreyer, Grosserer.
Eg, P., Sagfører.
Elkjær, S., Kommune­lærer.
Ernst, Stabssergent.
Findal, J. K., Kommune­lærer.
Fog, E., Dr. phil., Bibliotekar.

Fridericia, H., Læge.
Friis, Otto, Mægler.
Frisch, Læge.
Geisler, Poula, Frue.
Goll, Aug., Byfoged.
Grundtvig, Vilh., Overbibliotekar.
Hammerich, L., Grosserer.
Hansen, K., Redaktør.
Hansen, K., Amtsforvalter.
Hansen, L. J., Kantor.
Hansen, Marthin, Købmand.
Hansen, Villads, Snedkermester.
Haugsted, E., Underbibliotekar.
Heilskov, Chr., cand. phil.
Henningsen, I., Forstander.
Himmelstrup, fhv. Forstander.
Hjorth, Rob., Grosserer.
Holm, P., Translatør.
Holst, Vald., Kommune­lærer.
Holstein Rathlou, V. J. von, U.-Bibliotekar.
Horneman, A. M., Frue.
Hvorslev, C. A., Kommune­lærer.
Høegh-Guldberg, O., Læge.
Højmark, A., Pastor.
Jacobsen, M., Direktør.
Jensen, Bertel, Redaktør.
Jensen, Fr., Vinhandler.
Jensen, Jørgen, Kunsthandler.
Jensen, Jul. W., Fabrikant.
Jensen, M., Telefontekniker.
Jensen-Malle, Købmand.
Jespersen, P. C. Haagen, Assistent.
Jung, E. H., Antikvarbog.

- Justesen, Søren, Grosserer.
Jørgensen, A. F. S., Kaptajn.
Jørgensen, A., Frøken.
Jørgensen, Charles, Læge.
Kier, Chr., O. R. Sagfører.
Kirkegaard, A., Realskolebest.
Kirkegaard, N., Forfatterinde.
Kjær, A., Frk., Lærerinde.
Kjærtinge, H., Fabrikant.
Kjærtinge, I., Læge.
Klit, J., cand. theol.
Knudsen, K., Bogholder.
Knudsen, R., Adjunkt.
Koch, P., Læge.
Kock, R. A., Tømrermester.
Køster, C. A., Læge.
Langballe, W., O. R. Sagfører.
Langvardt, Jes., Fabrikant.
Larsen, H. C., Kasserer.
Larsen, H. L., Provst.
Larsen, J. K., Rektor. Dr. phil.
Larsen, Knud, Revisor.
Lasson, G. H., Læge.
Laursen, A., Murermester.
Laursen, David, Fiskehandler.
Laursen, N. J., Præst.
Lendrich, J. P., cand. phil.
Leth, F. M., Læge.
Leth-Espensen, C., Branddirektør.
Lund, C. J., Adjunkt.
Madsen, M., Bygningstegner.
Meyer, F., Postekspedient.
Mikkelsen, Jens, Murermester.
Mogensen, Chr., Inspektør.
Mogensen, L., Forvalter.
Mohsen, Chr., Læge.
Møller, Bygningsinspektør.
Møller, Joseph, Købmand.
Møller, K., Bogbinder.
Møller Rasmussen, Chr., Gdr.
Nagel, F. C. H., Postmester.
Nielsen, A., Bankdirektør.
Nielsen, Chr., Direktør.
Nielsen, Lars, Bud.
Nielsen, M., Murermester.
Nielsen, M. L., Sagfører.
Nielsen, N. P., Handelsskolebest.
Nielsen, S. W., Redaktør.
Nielsen, Sophus, Købmand.
Nordentoft, Herredsfuldmægtig.
Nørgaard, C., Forretningsfører.
Ollendorff, F., Konsul.
Olsen, N. D., Fyrbøder.
Petersen, Johs., cand. pharm.
Petersen, O., Bankfuldmægtig.
Petersen, P., Konsul.
Poulsen, M., fhv. Gaardejer.
Poulsen, Olga, Frk.
Quaade-Nielsen, S., Instrumentm.
Rasmussen, A., Bankassistent.
Rasmussen, H. V., Redaktør.
Rasmussen, J., Justitsraad.
Rasmussen, Th., Snedkermester.
Riisberg, L. A. H., Generalagent.
Rose, A. M., Tandlæge.
Rygaard, Oskar, fhv. Skovrider.
Salling, H. P., Blikkenslagermester.
Sand, G., cand. polyt.
Savstrup, K. P., Urmager.
Schmid, Ign., Præst.
Schmidten, v., Frk.
Schourup, H. F., Partikulier.
Seiler, Chr., Bogbinder.
Smith, J., Direktør.
Stampe, N., Fabrikant.
Statsbiblioteket.
Stegmann, N., Overlærer.
Svendsen, Postekspedient.
Sørensen, Fabrikant.
Sørensen, Fr., Fru.

Sørensen, J., Fru.
Sørensen, N., Sagfører.
Tage-Hansen, Professor.
Thoftum-Høgsberg, Fru, Lærerinde
Thomsen, A., Fabrikant.
Thomsen, C. J. P., O. R. Sagfører.
Thomsen, M., Frk., Hospitalsfor-
standerinde.
Thorup, cand. jur., Byfogedfuldm.
Thruø, Th., Boghandler.
Truelsen, Malermester.
Tørsleff, V., Købmand.
Warming, E., Professor.
Weng, A., Justitsraad.
Vestergaard, F. C. B., Konferens-
raad.
Vestesen, H., Fabrikant.
Wiese, E. C., Sognepræst.
Vigild, C. J., Lærer.
Wistoft, Elvin, Direktør.
Wovern von, Postkontrolør.
Zachariassen, Orgelfabrikant.
Ziegler, V., Forretningsfører.
Østergaard, N. P., Redaktør.

Aaby Sogn.

H. O. Hansen, Sognepræst.
J. C. Lassen, Lærer.
J. Schjønning, Fabrikant.
J. Simonsen, Gaardejer.

Vejlby Sogn.

Hallager, Overlæge.
H. Hostrup, Højskoleforstander.
Geert Jørgensen, Sognepræst.
A. Lund, Forvalter.
Matzen, Frue.
S. Simesen, Hovedkasserer.
N. Tang, Amdsraadsmedlem.

Hasle Sogn.

J. R. Aaby, Gaardejer.
Ginnerskov, Sognepræst.
S. Nielsen, Gaardejer.
A. Pihlkjær, Lærer.

Lisbjerg Sogn.

P. Nielsen, Gaardejer, Terp.

Brabrand Sogn.

C. Bartholdy Møller, Sognepræst.
Christiansen, Restauratør.
M. Edslev, Fabriksbestyrer.
Hirschfeldt, Grosserer.
R. L. Hvidkjær, True.
V. Jensen, „Bakkely“.
Kjærholm, Lærer.
Møller, Medhjælper.
P. Ad. Pedersen, Proprietær.
True.
Schrøder, Mælkehandler.
H. M. Tørsleff, Kustode.

Aarslev Sogn.

H. Hansen, Møller.
P. Mogensen, Fabrikant.

Spørring Sogn.

A. Baltersen, Skrådermester.

Følby Sogn.

J. A. Jensen, Gaardejer.
C. M. Korsgaard, Proprietær.
P. R. Povlsen, Gaardejer, Tinning.
F. N. Søgaard, Østerris.

Elsted Sogn.

Chr. Jensen, Skovfoged.

Lyngaa Sogn.

Mads Petersen, Gaardejer.

Haldum Sogn.

P. Rasmussen, Gaardejer.

Lading Sogn.

H. P. H. Pedersen, Gaardejer.

Faarup Sogn.

Winther Christensen, Dyr læge.

Sjelle Sogn.

Kr. Due, Maler.

Sparre, Sognepræst.

Skiivholme Sogn.

Trojel, Sognepræst.

Borum Sogn.

Frk. Laursen.

Harlev Sogn.

H. P. Christensen, Sognepræst.

P. Christensen, Amsraadsmedlem.

S. Leth, Gaardejer.

Framlev Sogn.

Anders Andersen, Ungkarl.

Søren Andersen, Husmand.

Math. Sørensen, Gaardejer.

Storring Sogn.

C. A. Jensen, Provst.

Søren Jørgensen, Gaardejer.

P. Petersen, Uddeler.

O. P. Schou, Lærer.

Jens P. Sørensen, Gaardejer.

S. Sørensen, Gaardejer, „Skovgaard“.

Th. Sørensen, Gaardejer.

Skovby.

Rasmus Due, Gaardejer.

Gallen Sogn.

A. Christiansen, Proprietær.

Jens Due, Gaardejer.

Johansen, Postmester.

Martin Krogh, Gaardejer.

Poul Porse, Gaardejer.

Axel R. Søndergaard, Gaardejer.

Viby Sogn.

Birkefeldt, Gartner.

H. Christensen, Læge.

N. Friis, Partikulier.

Eskild Jacobsen, Gaardejer.

Krarup-Hansen, Provst.

Laurent-Lund, Kommunelærer.

S. P. Loft, Partikulier.

V. C. Lubich, Stationsforstander.

N. L. Møller, Skatteraadsformand.

H. C. Olsen, Lærer.

Rohde, Arkitekt.

Tiset Sogn.

Andersen, Mejerist.

Balslev, Sognepræst.

Carl Jensen, Gaardejer.

Rs. P. Petersen, Gaardejer.

Rasmussen, Urmager.

Snitker, Læge.

H. Sørensen, Lærer.

Ormslev Sogn.

Kr. Bruun, Husmand.

P. S. Mikkelsen, Tømremester.

Olsen, Stationsforstander.

A. Pontoppidan, Godsejer.

Koldt Sogn.

H. Carstensen, Sognepræst.

Kr. Højmark, Skoleforstander.

A. Møller, Gaardejer.

A. P. Nielsen, Gaardejer.

J. Teilmann, Pastor.

Holme Sogn.

Kr. Poulsen, Børnely.

Tranbjerg Sogn.

Ravnholt-Holm, Gaardejer.

Peder Jensen, Gaardejer.

Maarslet Sogn.

P. Birkegaard Hansen, Gaardejer.

O. T. C. Gyldenkrone, Lensbaron.

Fru Baronesse Gyldenkrone.

Beder og Malling Sogn.

A. M. Fogh, Lærer.

P. Henriksen, Skoleforstander.

Jacobsen, Dyrlægge.

O. Chr. Jensen, Lærer.

Schrøder, Skovrider.

Øvli Christiansen, Gaardejer.

Christensen-Maarssøe, Forstander.

M. Sørensen, Loltrup, Lærer.

Astrup Sogn.

Fr. Bendix, Sognepræst.

M. K. Mogensen, Provst.

Nølev Sogn.

J. Sejr Jensen, Førstelærer.

Bjerager Sogn.

P. Beck, Gaardejer.

Kr. Ellermann, Gaardejer.

Odder Sogn.

Jacob Andersen, Gaardejer.

Christensen, Skolebestyrer.

J. C. Christensen, Sognepræst.

A. Kr. Dolleris, Højskoleforst.

Eckhausen, Ingeniør.

A. Eriksen, Landinspektør.

Frandsen, Sygehuslæge.

Hedemann, Gæstgiver.

Helms, Forpagter.

Jepsen, jun., Drejermester.

Kjeldsen, Bogtrykker.

Th. Madsen, Friskolelærer.

O. Mortensen, Lotterikollektor.

G. Nielsen, Købmand.

Odder Folkebogsamling.

A. Olesen, Proprietær.

J. C. Overgaard.

Corn Petersen, Realskolelærer.

Truelsen, Kæmner.

Hvilsted Sogn.

P. Kolding, Snedker.

C. Olesen, Proprietær.

Chr. Silgaard, Gaardejer.

Marinus Sørensen, Paplækker.

Torrild Sogn.

M. A. Boye, Sognepræst.

Hundslund Sogn.

C. A. Elbæk, Gaardejer.

R. Hjortlund, Forpagter.

Karl Kjeldsen, Gaardejer.

Søren Pedersen, Gaardejer.

J. Rothausen, Gaardejer.

Ørting Sogn.

H. Hansen, Lærer.

O. Kirketerp, Læge.

S. Westergaard, Dyrlægge.

Falling Sogn.

C. Neergaard, cand. jur., Godsejer.
J. P. Sørensen, Gaardejer.

Gosmer Sogn.

D. Bech, Frue, Gersdorffslund.
Creutzfeld, Proprietær, Dybvad.

Halling Sogn.

Boisen, Herredsfuldmechtig.
H. von Holstein Rathlou.

Gylling Sogn.

Grevenkop Castenschiold, Gylling-
næs.

Øen Alrø i Horsens Fjord.

J. P. Jensen, Møller.
R. Mortensen, Forpagter.

Skanderborg.

E. Aarup, Farvehandler.
Andersen, Dyrlæge.
Chr. Blom, Fabrikant.
Oskar Bruun, Købmand.
Jul. Christensen, Hotelejer.
J. Christiansen, Murermester.
Egebjerg, Trafikassistent.
W. Fischer, Postbud.
M. Grønlund, Bagermester.
M. Hansen, Kordegn.
Peter Hansen, Købmand.
Frk. Iversen, Lærerinde.
K. M. Kristensen, „Lykkesminde“.
Lund, Proprietær, Mjesinggaard.
Lysholm, Overbanemester.
H. Meyer Petersen, Læge.
V. Møller, Købmand.
P. Nielsen, Bogholder.

Rud. Nielsen, Tømmerhldr.
J. Overgaard, Købmand.
N. P. Petersen, Skoleinspektør.
R. P. Randlev, Gaardejer.
H. Rasmussen, Folketingsmand.
J. Reppien, Guldsmed.
Edv. Rosen, O. R. Sagfører.
Rybner-Petersen, Mælkehdl.
Stub, Apoteker.
A. Svendsen, Købmand.
Th. Sørensen, Provst.
L. Thane, Lærer.
Thomsen, Stationsforstander.
P. Wegner, cand. jur.
Aa. Weng, Sagfører.
L. Viby, Snedker.
Wichmann, Realskolebestyrer.

Skanderup Sogn.

Kj. Jensen, Lærer, Vrold.

Stilling Sogn.

Jørgen Jørgensen, Proprietær.

Fruering Sogn.

Westergaard, Inspektør.

Hørning Sogn.

Kristensen, Lærer.
Vinther-Hansen, Møller.

Adslev Sogn.

R. Nielsen, Lærer.

Døver Sogn.

Brigsted, Proprietær, „Karens-
lund“.
Aage Damgaard, Lærer.
J. Jacobsen, Gaardejer.

P. Jensen, „Firgaarde“.
J. Rasmussen, „Nygaarde“.
Schendorff, Sognepræst.

Venge Sogn.

Skesen, Sognepræst.
Ummeluhr, Lærer.

Hammel Sogn.

Christensen, Manufakturhdl.
Øyer, Fr., Skovfoged.
R. Jensen, Urmager.
Niilsgaard, Arkitekt.
Lem, Apoteker.
Langballe, Landinspektør.
Løbbeck, cand. jur., Birkefuldm.

Gjern Sogn.

Mikkelsen, Amdraadsmedlem.

Røgen Sogn.

Ø. Lassen, Lærer.
L. Sørensen, Gaardejer.

Sporup Sogn.

Larsen, Mejeribestyret.

Dallerup Sogn.

Christensen, Lærer.
Nielsen, Gaardejer.
Nielsen Laursen, Gaardejer.
Nielsen Riisberg, Sognefoged.
Therkildsen, Kapellan.
Chr. Thomsen, Gaardejer.

Silkeborg.

Christensen, Frk., Lærerinde.
Larsen, Frue.
Christensen, Lærerinde.
Christensen, Lærerinde.

Sofie Hansen, Frk.
Elisa Jensen, Købmand.
Ludvig Jensen, Seminarielærer.
H. Jepsen, Seminarielærer.
Johansen, Tandlæge.
L. Jørgensen, Direktør.
K. Knudsen, Seminarielærer.
Th. Linderstrøm Lang, Skolebestyrerinde.
H. Schou, Førstelærer.
Sejersen, Enkefrue.
C. Sørensen, Grosserer.
P. J. M. Winther, Seminarieførst.
Joh. Wittrup, Lærer.

Linaa Sogn.

H. R. Hansen, Uddeler.
A. C. Jensen, Sogneraadform.
N. Munch, Gaardejer.
Arne Møller, Sognepræst.
H. Petersen, Lærer.

Ry Sogn.

A. Andersen, Lynghoved.
R. Bording, Fors'ander.
J. Christensen, Barber.
Filskov, Sognepræst.
P. K. Fjeldsted, Lærer.
H. Chr. Fromberg, „Øm Hovedgaard“.
K. Isager, Dr. med.
Jacobsen, Dyrslæge.
Simon Jensen, Gaardejer.
Simon Jensen, Møller.
N. C. Madsen, Købmand.
J. J. Mikkelsen, Gaardejer, Emborg.
M. Mortensen, Lærer.
E. M. Nielsen, Frk.
A. K. Petersen, Frue.
Aage Ravn, Gaardejer.

Sønder Vissing Sogn.
Sehested, Frk., „Addithus“.

Grædstrup Sogn.
J. C. Lassen, „Rødvigballe“.

Ring Sogn (Brædstrup).
Jul. Andersen, Købmand.
M. Andersen, Dyrlæge.
Daugaard, Købmand.
H. Ehlers, Murermester.
E. Haugsted, Kredslæge.
Gall, Murermester.
Høy, Glarmester.
Chr. Jensen, Tømremester.
P. M. Jensen.
R. Jensen, Gaardejer.
Jørgensen, Herredsfoged.
R. Kristensen.
L. Lundgaard, Sygehuslæge.
A. Lykkeberg, Slagter.
M. Mikkelsen, Folketingsmand.
C. Møller, Bankdirektør.
Chr. Nielsen, Proprietær, Aastrup.
Johs. Nors, Købmand.
O. Olsen, Gaardejer.
B. Pedersen.
M. Pedersen, Gaardejer, Ring.
J. Petersen, Proprietær.
Petersen, Viby, Tømremester.
J. Rasmussen.
Schmidt, E., Købmand.
J. Schwarz, Postmester.
A. Snitker, Apoteker.
Sonnenborg, Frisør.
Svejstrup, Urmager.
H. Sørensen, Arkitekt.
J. K. Sørensen, Førstelærer.
S. Torbensen, Murer.
Aug. Uth, Mejeribestyrelse.

Warberg, O. R. Sagfører.
Oline Wonge, Frk.

Tønning Sogn.
Søren Jensen, Gaardejer.

Tem Sogn.
S. Petersen, Lærer.

Nørre Snede Sogn.
Chr. Hansen, Postmester.

Hammer Sogn.
J. M. Jensen, Gaardejer, „Hau
mergaard“.

Tørring Sogn.
Poulsen, Læge.
H. P. Stensballe, Driftsbest.

Østbirk Sogn.
A. Hansen, Arkitekt.
K. Hansen, Lærer.
E. Helms, Lærer.
Kr. A. Lange, Højskolelærer.
Grønvald Nielsen, Højskoleforst.

Yding Sogn.
J. C. P. M. Poulsen, Førstelær
Yding Sognebogsamling.

Ousted Sogn.
H. P. Andersen, Gaardejer.
J. Møller, Købmand.

Taaning Sogn.
H. P. Christensen, Lærer.

Hylkø Sogn.
E. Bojsen, Proprietær.
Jørgen Jensen, Gaardejer.

Vedslet Sogn.

P. Pedersen, Gartner.

Ørridslev Sogn.

M. Bojsen, Repræsentant.
Lund, Landbrugskandidat.
Chr. Richter, Gaardejer.
Tranbjerg Nissen, Lærer.

Tolstrup Sogn.

Byskov, Forstander.
Gjødesen, Seminarielærer.
Rasmus Jensen, Saltrup.
Jørgensen, Lærer.
Kirkeskov, Lærer.
Lund, Seminarielærer.

Vær Sogn.

A. Andersen, Frue.
K. Ballisager, Lærer.
S. Christensen, Gaardejdr.
J. Elbech, Gaardejer.
A. J. Geilager, Lærer.
Erik Jørgensen, Graver.
P. Møller Jensen, Gaardejer.
Niels Nielsen, Gaardejer.
Jørgen Simonsen, Gaardejer.

Sønder Nebel Sogn.

A. P. Andersen, Maler.
H. Nutzhorn, Graver.

Gangsted Sogn.

Chr. Jensen, Skolebestyrer.
K. Kolding, Lærer.
H. Køster, Sognepræst.
R. Rasmussen, Ballebo.
J. P. Winther, Sognefoged.

Søvind Sogn.

H. P. Berger, Aaes.
M. Christensen, Tømrermester.
J. Elbæk, Gaardejer.
E. Mikkelsen, Malermester.
S. Nielsen, Gaardejer.

Horsens.

Aae, Godsforvalter.
Chr. Christoffersen, Typograf.
H. Clausen, Bogholder.
K. Fischer-Møller, Læge.
A. Helms, Direktør.
Horsens Folkebogsamling.
H. Ibsen, Hospitalsforstander.
R. Jensen, Købmand.
D. Johansen, Frk.
Kerf, Pastor.
Oluf Kristensen, Lærer.
Loft, Frk.
Melbye, Borgmester.
C. Mohr, Murermester.
Mohr, Frk., Seminarieforstander-
inde.
Müller, Frk., Lærerinde.
Emil Møller, „Bastian“.
V. Møller, Landinspektør.
C. Noes, Købmand.
Kr. Olesen, Redaktør.
Ferd. Petersen, Malerm.
J. Pedersen, Redaktør.
Chr. Quist, Murermester.
Statsskolens Bibliotek.
S. Stensballe, Læge.
P. Svale, Fotograf.
Cecilie Svejstrup.
Svendsen, Trafikassistent.
Th. Thomasen, Pastor.

H. Tolderlund, Læge.
Fr. Weilbach, Adjunkt.
P. S. Winde, Læge.
Antonie Wittrup, Fru.
Vilh. Wittrup.

Tamdrup Sogn.
L. Blauenfeldt, Sognepræst.
Niels Holm, Gaardejer.

Nim Sogn.
O. L. Lauridsen.

Underup Sogn.
Rasmus Olesen, Træskomand.

Hvirring Sogn.
S. P. Elkjær, Lærer.

Hornborg Sogn.
J. K. Jensen, Lærer.

Samsø.

Koldby.
A. Henningsen, Provst.
B. Madsen, Lærer.

Tranebjerg.
H. Lund, Fabrikant.
Frk. Jørgensen, Lærerinde.
M. Blegvad, Realskolebest.
J. Bye Jørgensen, Godsforvalter.
Bent Rasmussen, Lærer.
Krarup, Distriktslæge.

Besser.
A. Nielsen, Lærer.

Onsbjerg.

R. A. Jensen, Lærer.
N. P. Olsen, Lærer.

Viborg Amt.

Kjellerup.
Kjellerup og Omegns Bogsamling.

Moselund.
J. Jensen, Refshalegaard.

Balle.
Jens Jensen, Friskolelærer.
R. Randlev Jensen, Karetnager.

Sejling.
H. P. Nielsen, Lærer.

Karup.
J. C. Nielsen, Købmand.
J. Jensen, Lærer, Vallersbæk.

Hvorslev.
P. J. Poulsen, Kjeldbæk.

Viborg.
Landsarkivet.
A. D. Schiøtt, Amtsforvalter.
Smith, Sognepræst.
Tuxen, Generallojtnant.

Eskjær.
G. Schütte, Dr. phil.

Sparkjær.
Sinding Jensen, Stationsforst.

Randers Amt.

Randers.

L. Thomsen, Hospitalsforstander.

Auning.

Carl Jensen, prs. Kapellan.

Gjesing.

F. A. S. Jensen, Sognepræst.

Grenaa.

Glandt, Stationsforstander.

J. Baltzer, Tømrersvend.

Trustrup.

E. de Lichtenberg, Frue.

Aalsø.

S. Mortensen, Lærer.

Hessel.

J. Chr. Møller, Forvalter.

Hald.

Chr. Wammen, Lærer, Kjærby.

Følle.

Th. Jensen, Lærer.

Hornslet.

Jensen, Bisgaard, Købmand.

Rodskov.

Conrad Petersen, Gaardejer.

Ogstrup.

J. Pedersen, Gaardejer.

Egaa.

V. Villadsen, Gaardejer.

Vejle Amt.

Kleis.

R. Haugaard, Sognepræst.

Klakring.

Frands Holm, Lærer.

Brunde.

M. Kristensen, Seminarieforst.

Barrit.

Oscar Pedersen, Harsfoldlund.

Brandø.

J. Birkedal, Realskolelærer.

Lindeballe.

R. Mortensen, Lærer.

Nørup.

H. S. Sørensen, Biskop.

Aalborg Amt.

Gislum.

J. P. Wammen, Lærer.

Sofie Jensen, Frk., Lærerinde.

Thisted Amt.

Thyborøn.

Brøndum, cand. teol.

Galtrup.

J. Lykke, Højskoleforstander.

Ribe Amt.

Vejen.

J. Richter, Sognepræst.

Fyens Stift.

Odense.

Landsarkivet.
Seesten, cand. jur.

Gudme.

Marius Petersen, Uldspinder.

Holmstrup.

J. P. Boderup, Provst.

Sjællands Stift.

København.

Statistisk Departement.
Industriforeningens Bibliotek.

Landsarkivet.

Kgl. Garnisonsbibliotek.

Rigsarkivet.

Statens Lærerhøjskoles Bogsam-
ling.

Bergsøe, J., Postinspektør.

Buchwald, A. v., Frue.

Døssing, Th. Bibliotekar.

Egeberg, Edv., Forfatter.

Fabricius, K., Dr. phil., Professor.

Jensen, Chr. Axel, Museumsinsp.

Jessen, Causa, Frk.

Larsen, Unmack, Stud. jur.

Liisberg, Bering, Slotsforvalter.

Lottrup, I. C., Rentier.

Løfting, Chr., Statskonsulent.

Møller, H. L., Dr. phil., Unde-
visningsinspektør.

Nørgaard, F., Bankdirektør, Eta-
raad.

Snorrason, cand. jur.

Roskilde.

Hjorth-Lorenzen, Etatsraad.

Slangstrup.

P. Holm, Højskoleforstander.

Holte.

H. Forchhammer, Ingeniør.

Charlottenlund.

F. Munch, Provst, Ordrup.

Langebæk.

S. Mørk-Hansen, „Langebækdg.“

Frederikssund.

J. L. Hormann, Købmand.

Lolland-Falster Stift.

Stubbekøbing.

R. Kondrup, cand. teol.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-1916 udgivet 9 Aarbøger.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Underbibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe alle disse Bøger for 4 Kroner 50 Øre.

Medlemsbidraget er 2 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under „Dansk historisk Fællesforening“ kan abonnere paa Aarhus Stifts Aarbøger for 1 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan abonnere paa de andre Aarbøger for samme Pris.
